

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Saṃyuttanikāye

Saḷāyatanaṅga-aṭṭhakathā

1. Saḷāyatanaṅga-saṃyuttaṃ

1. Aniccavaggo

1. Ajjhattāniccasuttavaṇṇanā

1. Saḷāyatanaṅgagassa (3.0001) paṭhame **cakkhūnti** dve cakkhūni- ñāṇacakkhu ceva maṃsacakkhu ca. Tattha **ñāṇacakkhu** pañcavidhaṃ- buddhacakkhu, dhammacakkhu, samantacakkhu, dibbacakkhu, paññācakkhūti. Tesu buddhacakkhu nāma āsayānusayañāṇaṇceva indriyaparopariyattañāṇaṇca, yaṃ- “buddhacakkhunā lokaṃ volokento”ti (mahāva. 9; ma. ni. 1.283; 2.338) āgataṃ. Dhammacakkhu nāma heṭṭhimā tayo maggā tīṇi ca phalāni, yaṃ- “virajaṃ vitamaḷaṃ dhammacakkhuṃ udapādī”ti (mahāva. 16; ma. ni. 2.395) āgataṃ. Samantacakkhu nāma sabbaññutaññāṇaṃ, yaṃ- “pāsādamāruyha samantacakkhū”ti (mahāva. 8; ma. ni. 1.282; 2.338) āgataṃ. Dibbacakkhu nāma ālokapharaṇena uppannaṃ ñāṇaṃ, yaṃ- “dibbena cakkhunā visuddhenā”ti (pārā. 13; ma. ni. 2.341) āgataṃ. Paññācakkhu nāma catusaccaparicchedakañāṇaṃ, yaṃ- “cakkhuṃ udapādī”ti (sa. ni. 5.1081; mahāva. 15) āgataṃ.

Maṃsacakkhupi (3.0002) duvidhaṃ- sasambhāracakkhu, pasādacakkhūti. Tesu yvāyaṃ akkhikūpake akkhipaṭalehi parivārito maṃsapiṇḍo, yattha catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavo jīvitam bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti saṅkhepato terasa sambhārā honti. Vitthārato pana catasso dhātuyo vaṇṇagandharasoja sambhavoti ime nava catusamuṭṭhānavasena chatṭiṃsa, jīvitam bhāvo cakkhupasādo kāyapasādoti ime kammamuṭṭhānā tāva cattāroti cattārīsa sambhārā honti. Idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yaṃ panettha setamaṇḍalaparicchinna kaṇhamaṇḍalena parivārite diṭṭhimaṇḍale sanniviṭṭhaṃ rūpadassanamattham pasādamattam, idaṃ pasādacakkhu nāma. Tassa tato paresaṅca sotādinam vitthārakathā visuddhimagge vuttāva.

Tattha yadidaṃ pasādacakkhu, taṃ gahetvā bhagavā- **cakkhuṃ, bhikkhave,**

aniccanti-ādimāha. Tattha- “catūhi kāraṇehi aniccaṃ udayabbayavantatāyā”ti-ā-
dinā nayena vitthārakathā heṭṭhā pakāsitāyeva. **Sotampi** Pasādasotameva adhi-
ppetam, tathā **ghānajivhākāyā.** Manoti tebhūmakasammasanacāraccittam. Iti idam
suttam chasu ajjhattikāyatanesu tīṇi lakkhaṇāni dassetvā kathite bujghanakānam
ajjhāsayena vuttam.

2-3. Ajhattadukkkhasuttādivaṇṇanā

2-3. Dutiyam dve lakkhaṇāni, tatiyam ekalakkhaṇam dassetvā kathite bujhana-
kānam ajjhāsayena vuttam. Sesāni pana tehi sallakkhitāni vā ettakeneva vā salla-
kkhessantīti.

4-6. Bāhirāniccasuttādivaṇṇanā

4-6. Catutthe rūpagandharasaphoṭṭhabbā catusamuṭṭhānā, **saddo** dvisamu-
ṭṭhāno, **dhammāti** tebhūmakadhammārammaṇam. Idampi bāhiresu chasu āyata-
nesu tilakkhaṇam dassetvā kathite bujghanakānam vasena vuttam. Pañcame
chaṭṭhe ca dutiyatatiyesu vuttasadisova nayo.

7-12. Ajhattāniccātītānāgatasuttādivaṇṇanā

7-12. Sattamādīni (3.0003) atītānāgatesu cakkhādīsu aniccalakkhaṇādīni salla-
kkhetvā paccuppannesu balavagāhena kilamantānam vasena vuttāni. Sesam
sabbattha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Aniccavaggo paṭhamo.

2. Yamakavaggo

1-4. Paṭhamapubbesambodhasuttādivaṇṇanā

13-16. Yamakavaggassa paṭhamadutiyesu **ajjhattikānanti** ajjhatajjhattavasena
ajjhattikānam. So pana nesam ajjhattikabhāvo chandarāgassa adhimattabalava-
tāya veditabbo. Manussānañhi antogharam viya cha ajjhattikāyatanāni, gharūpa-
cāram viya cha bāhirāyatanāni. Yathā nesam puttadāradhanadhaññapuṇṇe anto-
ghare chandarāgo adhimattabalavā hoti, tattha kassaci pavisitum na denti, appa-
mattena bhājanasaddamattenāpi “kiṃ etan”ti? Vattāro bhavanti. Evamevam
chasu ajjhattikesu āyatanesu adhimattabalavachandarāgoti. Iti imāya chandarāga-
balavatāya tāni “ajjhattikāni”ti vuttāni. Gharūpacāre pana no tathā balavā hoti,
tattha carante manussepi catuppadānīpi na sahasā nivārenti. Kiñcāpi na nivārenti,

anicchantā pana pasupacchimattampi gahituṃ na denti. Iti nesaṃ tattha na adhimattabalavachandarāgo hoti. Rūpādīsupi tattheva na adhimattabalavachandarāgo, tasmā tāni “bāhirānī”ti vuttāni. Vitthārato pana ajjhattikabāhirakathā visuddhimagge vuttāva. Sesam dvīsipi suttesu heṭṭhā vuttanayameva. Tathā tatiyacatutthesu.

5-6. Paṭhamanoce-assādasuttādivaṇṇanā

17-18. Pañcame **nissaṭṭhā**ti nikkhantā. **Visaññuttā**ti nosaṃyuttā. **Vippamuttā**ti no adhimuttā **vimariyādīkatena cetasā**ti nimmariyādīkatena cetasā. Yañhi kilesajātaṃ vā vaṭṭaṃ vā appahīnaṃ hoti, tena (3.0004) sekhānaṃ cittaṃ samariyādīkataṃ nāma. Yaṃ pahīnaṃ, tena vimariyādīkataṃ. Idha pana sabbaso kilesānañceva vaṭṭassa ca pahīnattā vimariyādīkatena kilesavaṭṭamariyādaṃ atikkantena cittena vihariṃsūti attho. Chaṭṭhepi eseva nayo. Chasupi panetesu suttesu catusacca-meva kathitanti veditabbaṃ.

7-10. Paṭhamābhīnandasuttādivaṇṇanā

19-22. Sattamādīsū catūsū vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ. Anupubbakathā pana nesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Yamakavaggo dutiyo.

3. Sabbavaggo

1. Sabbasuttavaṇṇanā

23. Sabbavaggassa paṭhame **sabbaṃ vo, bhikkhavi**ti sabbaṃ nāma catubbidhaṃ- sabbasabbaṃ, āyatanasabbaṃ, sakkāyasabbaṃ, padesasabbanti. Tattha-

“Na tassa addiṭṭhamidha-atthi kiñci,

atho aviññātamajānitabbaṃ;

sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ,

tathāgato tena samantacakkhū”ti. (mahāni. 156; cūḷani. dhotakamāṇavapucchānidde 32; paṭi. ma. 1.121)-

Idaṃ sabbasabbaṃ nāma. “Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi, taṃ suṇāthā”ti (saṃ. ni. 4.24) idaṃ āyatanasabbaṃ nāma. “Sabbadhammāpariyāyaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”ti (ma. ni. 1.1) idaṃ sakkāyasabbaṃ nāma. “Sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṃ mano mānaṃ ...pe... tājāmanodhātū”ti idaṃ padesasabbaṃ nāma. Iti pañcārammaṇamattaṃ padesa-

sabbaṃ. Tebhūmakadhammā sakkāyasabbaṃ. Catubhūmakadhammā āyatana-sabbaṃ. Yaṃkiñci neyyaṃ sabbasabbaṃ. Padesasabbaṃ sakkāyasabbaṃ (3.0005 na pāpuṇāti, sakkāyasabbaṃ āyatanasabbaṃ na pāpuṇāti, āyatanasabbaṃ sabbasabbaṃ na pāpuṇāti. Kasmā? Sabbaññutaññāṇassa ayaṃ nāma dhammo ārammaṇaṃ na hotīti natthitāya. Imasmiṃ pana sutte āyatanasabbaṃ adhippetāṃ.

Paccakkhāyāti paṭikkhipitvā. **Vācāvattukamevassāti**, vācāya vattabbavatthumattakameva bhavēyya. Imāni pana dvādasāyatanaṇi atikkamitvā ayaṃ nāma añño sabhāvadhammo atthīti dassetuṃ na sakkuṇeyya. **Puṭṭho ca na sampāyeyyāti**, “katamaṃ aññaṃ sabbaṃ nāmā”ti? Pucchito, “idaṃ nāmā”ti vacanena sampādetuṃ na sakkuṇeyya. **Vighātaṃ āpajjeyyāti** dukkhaṃ āpajjeyya. **Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasminti** ettha tanti nipātamattaṃ. **Yathāti** kāraṇavacanāṃ, yasmā avisaye puṭṭhoti attho. Avisayasmiñhi sattānaṃ vighātova hoti, kūṭāgāramattaṃ silaṃ sīsena ukkhipitvā gambhīre uduke taraṇaṃ avisayo, tathā candimasūriyānaṃ ākaḍḍhitvā pātanaṃ, tasmīṃ avisaye vāyamanto vighātameva āpajjati, evaṃ imasmimpi avisaye vighātameva āpajjeyyāti adhippāyo.

2. Pahānasuttavaṇṇanā

24. Dutiye **sabbappahānāyāti** sabbassa pahānāya. **Cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitanti** cakkhusamphassaṃ mūlapaccayaṃ katvā uppannā sampaṭicchanasantīraṇavoṭṭhabbanajavanavedanā. Cakkhuviññāṇasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Sotadvārādivedanāpaccayādīsupi eseva nayo. Ettha pana **manoti** bhavaṅgacittaṃ. **Dhammāti** ārammaṇaṃ. **Manoviññāṇanti** sahāvajjanakajavanaṃ. **Manosamphassoti** bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayitanti** sahāvajjanavedanāya javanavedanā. Bhavaṅgasampayuttāya pana vattabbameva natthi. Avajjanaṃ bhavaṅgato amocetvā **manoti** sahāvajjanena bhavaṅgaṃ daṭṭhabbaṃ. **Dhammāti** ārammaṇaṃ. **Manoviññāṇanti** javanaviññāṇaṃ. **Manosamphassoti** bhavaṅgasahajāto samphasso. **Vedayitanti** javanasahajātā vedanā. Sahāvajjanena bhavaṅgasahajātāpi vaṭṭatiyeva. Yā panettha desanā anusitṭhi-āṇā, ayaṃ paṇṇatti nāmāti.

3. Abhiññāpariññāpahānasuttavaṇṇanā

25. Tatiye (3.0006) **sabbaṃ abhiññā pariññā pahānāyāti** sabbaṃ abhijānitvā pariñānitvā pajahanatthāya. **Abhiññā pariññā pahātābanti** abhijānitvā pariñānitvā pahātābbaṃ. Sesāṃ vuttanayeneva veditābbaṃ.

4. Paṭhama-aparijānanasuttavaṇṇanā

26. Catutthe **anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahanti** anabhijānanto aparijānanto avirājento appajahanto. Ettha ca **avirājentoti** avigacchāpento. Iti imasmīṃ sutte tissopi pariññā kathitā honti. “Abhijāna”ti hi vacanena ñātapa-

riññā kathitā, “parijānan”ti vacanena tīraṇapariññā, “virājayaṃ pajahan”ti dvīhi pahānapariññāti.

5. Dutīya-aparijānanasuttavaṇṇanā

27. Pañcame **cakkhuvīññāṇaviññātabbā dhammā**ti heṭṭhā gahitarūpameva gahetvā dasseti. Heṭṭhā vā āpāthagataṃ gahitaṃ, idha anāpāthagataṃ. Idaṃ panettha sannitṭhānaṃ- heṭṭhā āpāthagatampi anāpāthagatampi gahitameva, idha pana cakkhuvīññāṇasampayuttā tayo khandhā. Te hi cakkhuvīññāṇena saha viññātabbattā “cakkhuvīññāṇaviññātabbā”ti vuttā. Sesapadesupi eseva nayo.

6. Ādittasuttavaṇṇanā

28. Chaṭṭhe **gayāsīseti** gayāgāmassa hi avidūre gayāti ekā pokkharaṇīpi atthi nadīpi, gayāsīsanāmakō hatthikumbhasadiso piṭṭhipāsāṇopi, yattha bhikkhusaha-ssassapi okāso

pahoti, bhagavā tattha viharati. Tena vuttaṃ “gayāsīse”ti. **Bhikkhū āmantesīti** tesam sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmiti āmantesi.

Tatrāyaṃ anupubbikathā- ito kira dvānavutikappe mahindo nāma rājā ahosi. Tassa jeṭṭhaputto phusso nāma. So pūritapāramī pacchimabhavikasatto, paripāka-gate ñāṇe bodhimaṇḍaṃ āruyha sabbaññutaṃ paṭivijhi (3.0007). Rañño kaniṭṭha-putto tassa aggasāvako ahosi, purohitaputto dutiyasāvako. Rājā cintesi- “mayhaṃ jeṭṭhaputto nikkhamitvā buddho jāto, kaniṭṭhaputto aggasāvako, purohitaputto dutiyasāvako”ti. So “amhākaṃyeva buddho, amhākaṃ dhammo, amhākaṃ saṅgho”ti vihāraṃ kāretvā vihāradvārakoṭṭhakato yāva attano gharadvārā ubhato veḷubhittikuṭikāhi parikkhipitvā matthake suvaṇṇatārakakhacitasamosaritagandha-dāmamālādāmavitānaṃ bandhāpetvā heṭṭhā rajatavaṇṇaṃ vālukaṃ santharivā pupphāni vikirāpetvā tena maggena bhagavato āgamaṇaṃ kāresi.

Satthā vihārasmiṃyeva ṭhito cīvaraṃ pārupitvā antosāṇiyāva saddhiṃ bhikkhu-saṅghena rājagehaṃ āgacchati, katabhattakicco antosāṇiyāva gacchati. Koci kaṭa-cchubhikkhāmattampi dātuṃ na labhati. Tato nāgarā ujjhāyimsu, “buddho loke uppanno, na ca mayā puññāni kātuṃ labhāma. Yathā hi candimasūriyā sabbesaṃ ālokaṃ karonti, evaṃ buddhā nāma sabbesaṃ hitatthāya uppajjanti, ayaṃ pana rājā sabbesaṃ puññacetanaṃ attanoyeva anto paveseti”ti.

Tassa ca rañño aññe tayo puttā atthi. Nāgarā tehi saddhiṃ ekato hutvā sammantayimsu, “rājakulehi saddhiṃ aṭṭo nāma natthi, ekaṃ upāyaṃ karomā”ti. Te paccante core uṭṭhāpetvā, “katipayā gāmā pahaṭā”ti sāsanaṃ āharāpetvā rañño ārocayimsu. Rājā putte pakkosāpetvā “tātā, ahaṃ mahallako, gacchatha core vūpasamethā”ti pesesi. Payuttacorā ito cito ca avippakiritvā tesam santikameva āgacchimsu. Te anāvāse gāme vāsetvā “vūpasamitā corā”ti āgantvā rājānaṃ vanditvā aṭṭhaṃsu.

Rājā tuṭṭho “tātā, varaṃ vo dem”ti āha. Te adhivāsetvā gantvā nāgarehi saddhiṃ mantayimsu, “raññā amhākaṃ varo dinno. Kiṃ gaṇhāmā”ti? Ayyaputtā, tumhākaṃ hatthi-assādayo na dullabhā, buddharatanaṃ pana dullabhaṃ, na sabbakālaṃ uppajjati, tumhākaṃ jeṭṭhabhātikassa phussabuddhassa paṭijagganavaraṃ gaṇhathāti. Te “evaṃ karissāmā”ti nāgarānaṃ paṭissuṇitvā (3.0008) kathamassukammā sunhātā suvilittā rañño santikaṃ gantvā, “deva, no varaṃ dethā”ti yācimsu. Kiṃ gaṇhissatha tātāti? Deva, amhākaṃ hatthi-assādīhi attho natthi, jeṭṭhabhātikassa no phussabuddhassa paṭijagganavaraṃ dethāti. “Ayaṃ varo na sakkā mayā jīvamānena dātun”ti dve kaṇṇe pidahi. “Deva, na tumhe amhehi bala-kkārena varaṃ dāpitā, tumhehi attano ruciyā tuṭṭhehi dinno. Kiṃ, deva, rājaku-lassa dve kathā vaṭṭanti”ti? Saccavāditāya bhaṇimsu.

Rājā vinivattituṃ alabhanto- “tātā, satta saṃvacchare satta māse satta ca divase upaṭṭhahitvā tumhākaṃ dassāmī”ti āha. “Sundaraṃ, deva, pāṭibhogaṃ dethā”ti. “Kissa pāṭibhogaṃ tātā”ti? “Ettakaṃ kālaṃ amaraṇapāṭibhogaṃ devā”ti. “Tātā, ayuttaṃ pāṭibhogaṃ dāpetha, na sakkā evaṃ pāṭibhogaṃ dātuṃ, tiṇagge ussāvabindusadisamaṃ sattānaṃ jīvitan”ti. “No ce, deva, pāṭibhogaṃ detha, mayā antarā matā kiṃ kusalaṃ karissāmā”ti? “Tena hi, tātā, cha saṃvaccharāni dethā”-

ti. “Na sakkā, devā”ti. “Tena hi pañca, cattāri, tiṇi, dve, ekaṃ saṃvaccharaṃ detha”. “Satta, cha māse detha ...pe... māsaḍḍhamattaṃ dethā”ti. “Na sakkā, devā”ti. “Tena hi sattadivasamattaṃ dethā”ti. “Sādhu, devāti satta divase sampaṭicchimsu”. Rājā satta saṃvacchare satta māse satta divase kattabbasakkāraṃ sattasuyeva divasesu akāsi.

Tato puttānaṃ vasanaṭṭhānaṃ satthāraṃ pesetuṃ aṭṭha-usabhavitthataṃ maggaṃ alaṅkārapesi, majjhaṭṭhāne catu-usabhappamāṇaṃ padesaṃ hatthiṃ maddāpetvā kasiṇamaṇḍalasadisaṃ katvā vālukāya santharāpetvā pupphābhikiṇṇamakāsi, tattha tattha kadaliyo ca puṇṇaghaṭe ca ṭhapāpetvā dhajapaṭākā ukkhipāpesi. Usabhe usabhe pokkharāṇiṃ khaṇāpesi, aparabhāge dvīsu passesu gandhamālāpupphāpaṇe pasārāpesi. Majjhaṭṭhāne catu-usabhavitthārassa alaṅkatamaggassa ubhosu passesu dve dve usabhavitthāre magge khāṇukaṇṭake harāpetvā daṇḍadīpikāyo kārapesi. Rājaputtāpi attano āṇāpavattiṭṭhāne soḷasa-usabhamaggaṃ tatheva alaṅkārapesuṃ.

Rājā (3.0009) attano āṇāpavattiṭṭhānassa kedārasīmaṃ gantvā satthāraṃ vanditvā paridevamāno, “tātā, mayhaṃ dakkhiṇakkhiṃ uppāṭetvā gaṇhantā viya gacchatha, evaṃ gaṇhitvā gatā pana buddhānaṃ anucchavikaṃ kareyyātha. Mā surāsoṇḍā viya pamattā vicarittā”ti āha. Te “jānissāma mayaṃ, devā”ti satthāraṃ gahetvā gatā, vihāraṃ kāretvā satthu niyyātetvā tattha satthāraṃ paṭijaggantā kālena therāsane, kālena majjhimāsane, kālena saṅghanavakāsane tiṭṭhanti. Dānaṃ upaparikkhamānānaṃ tiṇṇampi janānaṃ ekasadisameva ahosi. Te upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya cintayiṃsu- “kathaṃ nu kho satthu ajjhāsayaṃ gaṇheyymā”ti? Atha nesam etadahosi- “buddhā nāma dhammagaruno, na āmisagaruno, sīle patiṭṭhamānā mayaṃ satthu ajjhāsayaṃ gahetuṃ sakkhissāmā”ti dānasaṃvidhāyake manusse pakkosāpetvā, “tātā, imināva nīhārena yāgubhattakhādaniyā-dīni sampādentā dānaṃ pavattethā”ti vatvā dānasaṃvidahanapalibodhaṃ chindiṃsu.

Atha nesam jeṭṭhabhātā pañcasate purise ādāya dasasu sīlesu patiṭṭhāya dve kāsāyāni acchādetvā kappiyaṃ udakaṃ paribhuñjamāno vāsaṃ kappesi. Majjhimo tīhi, kaniṭṭho dvīhi purisasatehi saddhiṃ tatheva paṭipajji. Te yāvajivaṃ satthāraṃ upaṭṭhahiṃsu. Satthā tesamyeva santike parinibbāyi.

Tepi kālaṃ katvā tato paṭṭhāya dvānavutikappe manussalokato devalokaṃ, devalokato ca manussalokaṃ saṃsarantā amhākaṃ satthukāle devalokā cavitvā manussaloke nibbattiṃsu. Tesam dānagge byāvaṭo mahā-amacco aṅgamagadhānaṃ rājā bimbisāro hutvā nibbatti. Te tasseva rañño raṭṭhe brāhmaṇamahāsā-lakule nibbattiṃsu. Jeṭṭhabhātā jeṭṭhova jāto, majjhimakaniṭṭhā majjhimakaniṭṭhāyeva. Yepi tesam parivāramanussā, te parivāramanussāva jātā. Te vuddhimanvāya tayopi janā taṃ purisasaḥassaṃ ādāya nikkhamitvā tāpasā hutvā uruvelāyaṃ nadītireyeva vasiṃsu. Aṅgamagadhavāsino māse māse tesam mahāsakkāraṃ abhiharanti.

Atha (3.0010) amhākaṃ bodhisatto katābhiniikkhamano anupubbena sabbaññutaṃ patvā pavattitavaradhammacakko yasādayo kulaputte vinetvā saṭṭhi ara-

hante dhammadesanathāya disāsu uyyojetvā sayam pattaṭṭhāyā- “te tayo jaṭṭilabhātike damessāmī”ti uruvelaṃ gantvā anekehi pāṭihāriyasatehi tesam diṭṭhiṃ bhinditvā te pabbājesi. So taṃ iddhiṃ mayapattaṭṭhāyā samaṇasahassaṃ ādāya gayāsisaṃ gantvā tehi parivārito nisīditvā,- “katarā nu kho etesaṃ dhammakathā sappāyā”ti cintento, “ime sāyaṃpātaṃ aggaṃ paricaranti. Imesaṃ dvādasāyatanāni ādittāni sampajjalitāni viya katvā desessāmi, evaṃ ime arahattaṃ pāpuṇitum sakkhissanti”ti sannitṭhānamakāsi. Atha nesaṃ tathā dhammaṃ desetuṃ imaṃ ādittapariyāyaṃ abhāsi. Tena vuttaṃ- “bhikkhū āmantesīti tesam sappāyadhammadesanaṃ vicinitvā taṃ desessāmi āmantesī”ti. Tattha **ādittanti** padittaṃ sampajjalitaṃ. Sesam vuttanayameva. Iti imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

7. Addhabhūtasuttavaṇṇanā

29. Sattame **addhabhūtanti** adhibhūtaṃ ajjhotthaṃ, upaddutanti attho. Imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇameva kathitaṃ.

8. Samugghātasārūppasuttavaṇṇanā

30. Aṭṭhame **sabbamaññitasamugghātasārūppanti** sabbesaṃ taṇhāmānadiṭṭhimaññitānaṃ samugghātāya anucchavikaṃ. **Idhāti** imasmiṃ sāsane. **Cakkhum na maññatīti** cakkhum ahanti vā mamanti vā paroti vā parassāti vā na maññati. **Cakkhusmiṃ na maññatīti** ahaṃ cakkhusmiṃ, mama kiñcanapalibodho cakkhusmiṃ paro cakkhusmiṃ, parassa kiñcanapalibodho cakkhusminti na maññati. **Cakkhuto na maññatīti** ahaṃ cakkhuto niggato, mama kiñcanapalibodho cakkhuto niggato, paro cakkhuto niggato, parassa kiñcanapalibodho cakkhuto niggatoti evampi na maññati, taṇhāmānadiṭṭhimaññānaṃ ekampi na uppādetīti attho. **Cakkhum meti na maññatīti** mama cakkhūti na maññati, mamattabhūtaṃ taṇhāmaññānaṃ na uppādetīti attho. Sesam uttānamevāti. Imasmiṃ sutte catuṅcattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

9. Paṭhamasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

31. Navame (3.0011) **samugghātasappāyāti** samugghātassa upakārabhūtā. **Tato taṃ hoti aññathāti** tato taṃ aññenākārena hoti. **Aññathābhāvī bhavasatto loko bhavamevābhinandatīti** aññathābhāvaṃ vipariṇāmaṃ upagamanena aññathābhāvī hutvāpi bhavesu satto laggo lagito palibuddho ayaṃ loko bhavaṃyeva abhinandati. **Yāvatā, bhikkhave, khandhadhātu-āyatananti**, bhikkhave, yattakaṃ idaṃ khandhā ca dhātuyo ca āyatanāni cāti khandhadhātu-āyanaṃ. **Tampi na maññatīti** sabbampi na maññatīti heṭṭhā gahitameva saṃkaḍḍhitvā puna dasseti. Imasmiṃ sutte aṭṭhacattālīsāya ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā.

10. Dutiyasamugghātasappāyasuttavaṇṇanā

32. Dasame **etaṃ mamāti-ādīhi tīhi tīhi** padehi taṇhāmānadiṭṭhigāhe dassetvā tiparivaṭṭanayena desanā katā. Paṭipāṭiyā pana tīsupi imesu suttesu saha vipassanāya cattāropi maggā kathitāti.

Sabbavaggo tatiyo.

4. Jātidhammavaggavaṇṇanā

33-42. Jātidhammavagge **jātidhammanti** jāyanadhammaṃ nibbattanasabhāvaṃ. **Jarādhammanti** jīraṇasabhāvaṃ. **Byādhidhammanti** byādhino uppattipaccayabhāvena byādhisabhāvaṃ. **Maraṇadhammanti** maraṇasabhāvaṃ. **Sokadhammanti** sokassa uppattipaccayabhāvena sokasabhāvaṃ. **Samkilesikadhammanti** samkilesikasabhāvaṃ. **Khayadhammanti** khayagamanasabhāvaṃ. **Vayadhammā**dīsupi eseva nayoti.

Jātidhammavaggo catuttho.

5. Sabba-aniccavaggavaṇṇanā

43-52. Aniccavagge (3.0012) **abhiññeyyanti** pade ñātapariññā āgatā, itarā pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Pariññeyyapahātā**bbapadesupi tīraṇapahānapariññāva āgatā, itarāpi pana dve gahitāyevāti veditabbā. **Sacchikā**ttanti paccakkhaṃ kātabbaṃ. **Abhiññāpariññeyyanti** idhāpi pahānapariññā avuttāpi gahitāyevāti veditabbā. **Upaddutanti** anakaggatṭhena. **Upassatṭhanti** upahataṭṭhena. Sesam uttānamevāti.

Sabba-aniccavaggo pañcamao.

Paṭhamo paṇṇāsako.

6. Avijjāvaggavaṇṇanā

53-62. Avijjāvagge **avijjāti** catūsu saccesu aññāṇaṃ. **Vijjāti** arahattamaggavijjā. **Aniccato jānato passatoti** dukkhānattavasenāpi jānato passato pahiyatiyeva, idaṃ pana aniccavasena kathite bujjanakapuggalassa ajjhāsayena vuttaṃ. Eseva nayo sabbattha. Api cettha **saṃyojanāti** dasa saṃyojanāni. **Āsavāti** cattāro

āsavā. **Anusayā**ti satta anusayā. **Sabbupādānapariññāyā**ti sabbesaṃ catunnampi upādānānaṃ tīhi pariññāhi parijānanatthāya. **Pariyādānāyā**ti khepanatthāya. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Avijjāvaggo chaṭṭho.

7. Migajālavaggo

1. Paṭhamamigajālasuttavaṇṇanā

63. Migajālavaggassa paṭhame **cakkhuviññeyyā**ti cakkhuviññāṇena passitabbā. **Sotaviññeyyā**dīsupi eseva nayo. **Itṭhā**ti pariyiṭṭhā vā hontu (3.0013) mā vā, itṭhārammaṇabhūtāti attho. **Kantā**ti kamanīyā. **Manāpā**ti manavaḍḍhanakā. **Piyarūpā**ti piyajātikā. **Kāmūpasamhitā**ti ārammaṇaṃ katvā uppajjamānena kāmena upasamhitā **rajanīyā**ti rañjanīyā, rāgupattikāraṇabhūtāti attho. **Nandī**ti taṇhānandī. **Samyogoti** samyojanaṃ. **Nandisamyojanasamyutto**ti nandibandhanena baddho. **Arañña-vanapatthānī**ti araññāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ araññaṃ”ti (vibha. 529) vuttaṃ, tathāpi yaṃ taṃ “pañcadhanusatikaṃ pacchiman”ti (pārā. 654) araññakaṅganipphādakaṃ senāsanāṃ vuttaṃ, tadeva adhippetanti veditabbaṃ. **Vanapatthanti** gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasiyati na vapiyati. Vuttampi cetaṃ-

“Vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacanaṃ. Vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ, vanapatthanti bhiṃsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyantānametaṃ, vanapatthanti amanussūpacārānaṃ senāsanānametaṃ adhivacanaṃ”ti (vibha. 531).

Ettha ca pariyantānanti imaṃ ekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā sesapariyāyehi vanapatthāni veditabbāni. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. **Appasaddānī**ti udukkhalamusaladārakasaddādīnaṃ abhāvena appasaddāni. **Appanigghosānī**ti tesāṃ tesāṃ ninnādamahānigghosassa abhāvena appanigghosāni. **Vijanavātānī**ti sañcaraṇajanassa sarīravātavirahitāni. **Manussarāhasseyyakānī**ti manussānaṃ rahokammassa anucchavikāni. **Paṭisallānasāruppānī**ti nilīyanasāruppāni.

2. Dutiyamigajālasuttavaṇṇanā

64. Dutīye **nandinirodhā dukkhanirodhoti** taṇhānandiyā nirodhena vaṭṭadukkhasa nirodho.

3-5. Paṭhamasamiddhimārapañhāsuttādivaṇṇanā

65-67. Tatiye (3.0014) **samiddhīti** attabhāvassa samiddhatāya evaṃ laddha-nāmo. Tassa kira therassa attabhāvo abhirūpo ahosi pāsādiko, ukkhittamālāpuṭo viya alaṅkatamālāgabbho viya ca sabbākārapāripūriyā samiddho. Tasmā samiddhitveva saṅkhaṃ gato. **Māroti** maraṇaṃ pucchati. **Mārapaññattīti** māroti paññatti nāmaṃ nāmadheyyaṃ. **Atthi tattha māro vā mārapaññatti vāti** tattha maraṇaṃ vā maraṇanti idaṃ nāmaṃ vā atthīti dasseti. Catutthaṃ uttānameva, tathā pañcamaṃ.

6. Samiddhilokapañhāsuttavaṇṇanā

68. Chaṭṭhe **lokoti** lujjanapalujjanaṭṭhena loko. Iti migajālattherassa āyācanasuttato paṭṭhāya pañcasupī suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

7. Upasena-āsivisasuttavaṇṇanā

69. Sattame **sītavaneti** evaṃnāmake susānavane. **Sappasoṇḍikapabbhāreti** sappaphaṇasadisatāya evaṃladdhanāme pabbhāre. **Upasenassāti** dhammasenāpatino kaniṭṭhabhātika-upasenattherassa. **Āsiviso patito hotīti** thero kira katabhattakicco mahācivaraṃ gahetvā leṇacchāyāya mandamandena vātapānavātena bījyamāno nisīditvā dupaṭṭanivāsane sūcikkammaṃ karoti. Tasmīṃ khaṇe leṇacchadane dve āsivisapotakā kīḷanti. Tesu eko patitvā therassa aṃsakūṭe avatthāsi. So ca phuṭṭhavisso hoti. Tasmā patitaṭṭhānato paṭṭhāya therassa kāye dīpasikhā viya vaṭṭiṃ pariyādiyamānamevassa viṣaṃ otiṇṇaṃ. Thero viṣassa tathāgamaṃ disvā kiñcāpi taṃ patitamattameva yathāparicchedena gataṃ, attano pana iddhibalena “ayaṃ attabhāvo leṇe mā vinassatū”ti adhiṭṭhahitvā bhikkhū āmantesi. **Purāyaṃ kāyo idheva vikiratīti** yāva na vikirati, tāva naṃ bahiddhā nīharathāti attho. **Aññathattanti** aññathābhāvaṃ. **Indriyānaṃ vā vipariṇāmantīti** cakkhusotādīnaṃ indriyānaṃ (3.0015) pakativijahanabhāvaṃ. **Tattheva vikirīti** bahi nīharitvā ṭhapitaṭṭhāne mañcakasmīmyeva vikiri.

8. Upavāṇasandiṭṭhikasuttavaṇṇanā

70. Aṭṭhame **rūpappaṭisaṃvedīti** nilapītādibhedaṃ ārammaṇaṃ vavatthāpento rūpaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti, tasmā rūpappaṭisaṃvedī nāma hoti. **Rūparāgappaṭisaṃvedīti** kilesassa atthibhāveneva pana rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti nāma, tasmā rūparāgappaṭisaṃvedīti vuccati. **Sandiṭṭhikoti-ādīni** visuddhimagge vuttatthāneva. **No ca rūparāgappaṭisaṃvedīti** kilesassa natthibhāveneva na rūparāgaṃ paṭisaṃviditaṃ karoti nāma, tasmā “no ca rūparāgappaṭisaṃvedī”ti vuccati. Imasmīṃ sutte sekhāsekhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā.

9. Paṭhamachaphassāyatanaṃsuttavaṇṇanā

71. Navame **phassāyatanānanti** phassākarānaṃ. **Avusitanti** avuṭṭhaṃ. **Ārakāti** dūre. **Etthāhaṃ, bhante, anassasanti,** bhante, ahaṃ ettha anassasiṃ, naṭṭho nāma ahanti vadati. Bhagavā- “ayaṃ bhikkhu ‘ahaṃ nāma imasmiṃ sāsane naṭṭho’ti vadati, kinnu khvassa aññesu dhātukammaṭṭhāna-kasiṇakammaṭṭhānā-dīsu abhiyogo atthi”ti cintetvā, tampi apassanto- “kataraṃ nu kho kammaṭṭhānaṃ imassa sappāyaṃ bhavissati”ti cintesi. Tato “āyatanakammaṭṭhānameva sappāya- n”ti disvā taṃ kathento **taṃ kiṃ maññasi bhikkhūti-**ādimāha. **Sādhūti** tassa byākaraṇe sampahaṃsanaṃ. **Esevanto dukkhassāti** ayameva vaṭṭadukkhassanto pari- cchedo, nibbānanti attho.

10. Dutiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

72. Dasame **anassasanti** nassasiṃ, naṭṭho nāmamhi icceva attho. **Āyatim apuna- bhavāyāti** ettha āyatim apunabbhavo nāma nibbānaṃ, nibbānatthāya pahīnaṃ bhavissatīti attho.

11. Tatiyachaphassāyatanasuttavaṇṇanā

73. Ekādasame (3.0016) **anassasanti** naṭṭho, **panassasanti** atinaṭṭho. Sesam vuttanayeneva veditabbanti.

Migajālavaggo sattamo.

8. Gilānavaggo

1-5. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

74-78. Gilānavaggassa paṭhame **amukasminti** asukasmiṃ. Ayameva vā pāṭho. **Appaññātoti** aññāto apākaṭo. Navopi hi koci paññāto hoti rāhulatthero viya suma- nasāmaṇero viya ca, ayaṃ pana navo ceva apaññāto ca. Sesamettha vuttanaya- mevāti. Tathā ito paresu catūsu.

6. Paṭhama-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

79. Chaṭṭhe **aniccato jānatoti** dukkhānattavasena jānatopi pahiyatiyeva, idaṃ pana aniccalakkhaṇaṃ dassetvā vutte bujjanakassa ajjhāsayena vuttaṃ.

7. Dutiya-avijjāpahānasuttavaṇṇanā

80. Sattame **sabbe dhammāti** sabbe tebhūmakadhammā. **Nālaṃ abhinivesā-**

yāti abhinivesaparāmāsaggāhena gaṇhituṃ na yuttā. **Sabbanimittānīti** sabbāni saṅkhāranimittāni. **Aññato passatīti** yathā apariññātābhiniveso jano passati, tato aññato passati. Apariññātābhiniveso hi jano sabbanimittānīpi attato passati. Pariññātābhiniveso pana anattato passati, no attatoti evaṃ imasmiṃ sutte anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

8. Sambahulabhikkhusuttavaṇṇanā

81. Aṭṭhame (3.0017) **idha noti** ettha **no**-kāro nipātamattameva. Sesam uttānattameva. Kevalam idha dukkhalakkhaṇam kathitanti veditabbam.

9. Lokapañhāsuttavaṇṇanā

82. Navame **lujjatīti** palujjati bhijjati. Idha aniccalakkhaṇam kathitaṃ.

10. Phaggunapañhāsuttavaṇṇanā

83. Dasame **chinnapapañceti** taṇhāpapañcassa chinnattā chinnapapañce. **Chinnavaṇṇumeti** taṇhāvaṇṇumasseva chinnattā chinnavaṇṇume. Kiṃ pucchāmīti pucchati? Atikkantabuddhehi pariharitāni cakkhusotādīni pucchāmīti pucchati. Atha vā sace magge bhāvitepi anāgate cakkhusotādivaṭṭam vaḍḍheyya, taṃ pucchāmīti pucchati.

Gilānavaggo aṭṭhamo.

9. Channavaggo

1. Palokadhammasuttavaṇṇanā

84. Channavaggassa paṭhame **palokadhammanti** bhijjanakasabhāvam. Evamettha aniccalakkhaṇameva kathitaṃ.

2. Suññatalokasuttavaṇṇanā

85. Dutiye **attaniyenāti** attano santakena parikkhārena. Evamettha anattalakkhaṇameva kathitaṃ.

3. Saṃkhittadhammasuttavaṇṇanā

86. Tatiyam khandhiyavagge ānandovāde (saṃ. ni. 3.83) vuttanayeneva vedi-

tabbaṃ.

4. Channasuttavaṇṇanā

87. Catutthe (3.0018) **channoti** evaṃnāmakō thero, na abhinikkhamaṃ nikkhantathero. **Paṭisallānāti** phalasaṃpattito. **Gilānapucchakāti** gilānupaṭṭhākā. Gilānupaṭṭhānaṃ nāma buddhapaṣaṭṭhaṃ buddhavaṇṇitaṃ, tasmā evamāha. **Sīsaveṭṭhaṃ dadeyyāti** sīse veṭṭhaṃ sīsaveṭṭhaṃ, tañca dadeyya. **Satthanti** jīvitahāra-kaṣaṭṭhaṃ. **Nāvakaṅkhāmīti** na icchāmi.

Pariciṇṇoti paricarito. **Manāpenāti** manavaḍḍhanakena kāyakammādinā. Ettha ca satta sekhā paricaranti nāma, arahā paricārī nāma, bhagavā pariciṇṇo nāma.

Etañhi, āvuso, sāvakassa patirūpanti, āvuso, sāvakassa nāma etaṃ anucchavikaṃ. **Anupavajjanti** appavattikaṃ appaṭisandhikaṃ. **Pucchāvuso sāriputta, sutvā vedissāmāti** ayaṃ sāvakaḥ pavāraṇā nāma. **Etaṃ mamāti-ādīni taṇhāmānadiṭṭhi-ggāhavasena vuttāni. Nirodhaṃ disvāti** khayavayaṃ ñatvā. **Netam mama, nesohamasmi, na meso attāti samanupassāmīti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassāmi. Ettakesu ṭhānesu channatthero sāriputtattherena pucchitaṃ pañhaṃ arahatte pakkhipitvā kathesi. Sāriputtatthero pana tassa puthujjanabhāvaṃ ñatvāpi taṃ “puthujjano”ti vā “khīṇāsavo”ti vā avatvā tuṇhīyeva ahosi. Cundatthero panassa puthujjanabhāvaṃ saññāpessāmīti cintetvā ovādaṃ adāsi.

Tattha **tasmāti** yasmā māraṇantikaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto satthaṃ āharāmīti vadati, tasmā puthujjano āyasmā, tena idampi manasikarohīti dīpeti. Yasmā vā channaṃ āyatanānaṃ nirodhaṃ disvā cakkhādīni tiṇṇaṃ gāhānaṃ vasena na samanupassāmīti vadasi. Tasmā idampi tassa bhagavato sāsanaṃ āyasmatā manasikātabbantipi puthujjanabhāvameva dīpento vadati. **Niccakappanti** niccakālaṃ. **Nissitassāti** taṇhāmānadiṭṭhīhi nissitassa. **Calitanti** vipphanḍitaṃ hoti. Yathayidaṃ āyasmato uppannaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkontassa “ahaṃ vedayāmi, mama vedanā”ti appahīnaggāhassa idāni vipphanḍitaṃ hoti, imināpi naṃ “puthujjanova tvan”ti vadati.

Passaddhīti (3.0019) kāyacittapassaddhi, kilesapassaddhi nāma hotīti attho. **Natīyāti** taṇhānatīyā. **Asatīti** bhavattāya ālayanikantipariyuṭṭhāne asati. **Āgatigati na hotīti** paṭisandhivasena āgati nāma, cutivasena gamanaṃ nāma na hoti. **Cutūpāpātoti** cavanavasena cuti, upapajjanavasena upapāto. **Nevidha na huram na ubhayamantarenāti** na idhaloke na paraloke na ubhayattha hoti. **Esevanto dukkhassāti** vaṭṭadukkhakilesadukkhassa ayameva anto ayaṃ paricchedo parivaṭṭumabhāvo hoti. Ayameva hi ettha attho. Ye pana “ubhayamantarenā”ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesam vacanaṃ niratthakaṃ. Antarābhavassa hi bhāvo abhidhamme paṭikkhittoyeva. “Antarenā”ti vacanaṃ pana vikappantaradīpanaṃ. Tasmā ayamettha attho- neva idha na huram, aparo vikappo na ubhayanti.

Satthaṃ āhasesīti jīvitahārasatthaṃ āhari, āharitvā kaṇṭhanālaṃ chindi. Athassa tasmim khāṇe maraṇabhayaṃ okkami, gatinimittaṃ upaṭṭhāsi. So attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā, saṃviggacitto vipassanaṃ paṭṭhapetvā, saṅkhāre pariggāṇhanto arahattaṃ patvā, samasīsī hutvā parinibbuto. **Sammukhāyeva anupavajjatā byākatāti** kiñcāpi idaṃ therassa puthujjanakāle byākaraṇaṃ hoti; etena pana byākaraṇena anantarāyamassa parinibbānaṃ ahosi. Tasmā bhagavā tadeva byākaraṇaṃ gahetvā kathesi.

Upavajjakulānīti upasaṅkamitabbakulāni. Iminā thero, “bhante, evaṃ upaṭṭhākesu ca upaṭṭhāyikāsu ca vijjamānāsu so bhikkhu tumhākaṃ sāsane parinibbāyissatī”ti pubbabhāgapaṭipattiyaṃ kulasaṃsaggadosaṃ dassento pucchati. Athassa bhagavā kulesu saṃsaggābhāvaṃ dīpento **honti hete sāriputtāti-ādīmāha**. Imasmim kira ṭhāne therassa kulesu asaṃsatṭhabhāvo pākaṭo ahosi.

Sesaṃ sabbattha uttānameva.

5-6. Puṇṇasuttādivaṇṇanā

88-89. Pañcame **tañceti** taṃ cakkhuñceva rūpañca. **Nandisamudayā dukkhasamudayoti** taṅhāya samodhānena pañcakkhandhadukkhasa samodhānaṃ hoti. Iti (3.0020) chasu dvāresu “nandisamudayā dukkhasamudayo”ti iminā dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. Dutīyanaye **nirodho maggoti** dvinnaṃ saccānaṃ vasena vivaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassesi. **Iminā tvam puṇṇāti** pāṭiyekko anusandhi. Evaṃ tāva vaṭṭavivaṭṭavasena desanaṃ arahatte pakkhipitvā idāni puṇṇattheraṃ sattasu ṭhānesu sīhanādaṃ nadāpetuṃ **iminā tvanti-ādimāha**.

Caṇḍāti duṭṭhā kibbisā. **Pharusāti** kakkhaḷā **akkosissantīti** dasahi akkosavattūhi akkosissantī. **Paribhāsissantīti** “kiṃ samaṇo nāma tvam, idañcidañca te karissāmā”ti tajjessanti. **Evametthāti** evaṃ mayhaṃ ettha bhavissati. **Daṇḍenāti** catuhatthadaṇḍena vā khadiradaṇḍena vā ghaṭikamuggarena vā. **Satthenāti** ekatodhārādinā satthena. **Satthahāraṃ pariyesantīti** jīvitahāraṃ sattham pariyesanti. Iduṃ thero tatiyapārājikavattusmiṃ asubhakathaṃ sutvā attabhāvena jigucchantānaṃ bhikkhūnaṃ satthahāraṃ pariyesanaṃ sandhāyāha. **Damūpasame nāti** ettha **damoti** indriyaṃ varādīnaṃ etaṃ nāmaṃ.

“Saccena danto damasā upeto,

vedantagū vusitabrahmacariyo”ti. (saṃ. ni. 1.195; su. ni. 467)–

Ettha hi indriyaṃ varo damoti vutto. “Yadi saccā damā cāgā, khantīya bhīyodha vijjati”ti (su. ni. 191; saṃ. ni. 1.246) ettha paññā damoti vuttā. “Dānena damena saṃyamena saccavajjena”ti (dī. ni. 1.165; ma. ni. 2.226) ettha uposathakammaṃ damoti vuttaṃ. Imasmiṃ pana sutte khanti damoti veditabbo. **Upasamoti** tasseva vevacanaṃ.

Atha kho āyasmā puṇṇoti ko panesa puṇṇo, kasmā ca panettha gantukāmo aho-sīti? Sunāparantavāsiko eva esa, sāvattīyaṃ pana asappāyavīhāraṃ salla-kkhetvā tattha gantukāmo aho-si.

Tatrāyaṃ (3.0021) anupubbikathā- sunāparantaratthe kira ekasmiṃ vāṇija-gāme ete dve bhātaro. Tesu kadāci jeṭṭho pañca sakaṭasatāni gahetvā janapadaṃ gantvā bhaṇḍaṃ āharati, kadāci kaniṭṭho. Imasmiṃ pana samaye kaniṭṭhaṃ ghare ṭhapetvā, jeṭṭhabhātiko pañca sakaṭasatāni gahetvā, janapadacārikaṃ caranto anupubbena sāvattīyaṃ patvā, jetavanassa nātidūre sakaṭasattham nivesetvā bhuttapātarāso pariyanaparivuto phāsukaṭṭhāne nisīdi.

Tena ca samayena sāvattīyāsino bhuttapātarāsā uposathāṅgāni adhiṭṭhāya suddhuttarāsaṅgā gandhapupphādihatthā yena buddho, yena dhammo, yena saṅgho, tanninnā tappoṇā tappabbhārā hutvā, dakkhiṇadvārena nikkhamitvā jetavanaṃ gacchanti. So te disvā “kahaṃ ime gacchanti”ti ekaṃ manussaṃ pucchi. Kiṃ tvam, ayyo, na jānāsi? Loke buddhadhammasaṅgharatanāni nāma uppannāni, icceso mahājano satthu santikaṃ dhammakathaṃ sotuṃ gacchatīti. Tassa

“buddho”ti vacanam chavicammādini chinditvā atthimiñjam āhacca atthāsi. So attano pariyanaparivuto tāya parisāya saddhiṃ vihāraṃ gantvā, satthu madhura-ssarena dhammaṃ desentassa parisapariyante t̥hito, dhammaṃ sutvā pabbajjāya cittaṃ uppādesi. Atha tathāgatena kālaṃ viditvā parisāya uyyojitāya satthāraṃ upasaṅkamtivā, vanditvā, svātanāya nimantetvā, dutiyadivase maṇḍapaṃ kāretvā, āsanāni paññāpetvā, buddhappamukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā, bhutta-pātarāso uposathaṅgāni adhiṭṭhāya bhaṇḍāgārikaṃ pakkosāpetvā, “ettakaṃ dhanaṃ vissajjitaṃ, ettakaṃ dhanaṃ na vissajjitaṃ”ti sabbaṃ ācikkhitvā, “imaṃ sāpateyyaṃ mayhaṃ kaniṭṭhassa dehi”ti sabbaṃ niyyātetvā, satthu santike pabbajitvā, kammaṭṭhānaparāyaṇo ahosi.

Athassa kammaṭṭhānaṃ manasikarontassa kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhāti. Tato cintesi- “ayaṃ janapado mayhaṃ asappāyo, yaṃnūnāhaṃ satthu santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sakaraṭṭhameva gaccheyyan”ti. Atha pubbaṅhasamaye piṇḍāya caritvā, sāyanhe paṭisallānā vuṭṭhahitvā, bhagavantaṃ upasaṅkamtivā, kammaṭṭhānaṃ kathāpetvā, satta sīhanāde naditvā, pakkāmi. Tena vuttaṃ, “atha kho āyasmā puṇṇo ...pe... viharati”ti.

Kattha (3.0022) panāyaṃ vihāsīti? Catūsu t̥hānesu vihāsi. Sunāparantaraṭṭhaṃ tāva pavisitvā ca **abbuhatthapabbataṃ** Nāma patvā vāṇijagāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Atha naṃ kaniṭṭhabhātā sañjānitvā bhikkhaṃ datvā, “bhante, aññattha agantvā idheva vasathā”ti paṭiññaṃ kāretvā tattheva vasāpesi.

Tato **samuddagirivihāraṃ** Nāma agamāsi. Tattha ayakantapāsāṇehi paricchin-ditvā katacaṅkamo atthi, koci taṃ caṅkamituṃ samattho nāma natthi. Tattha samuddavīciyo āgantvā ayakantapāsāṇesu paharivā mahāsaddaṃ karonti. Thero “kammaṭṭhānaṃ manasikarontānaṃ phāsuvihāro hotū”ti samuddaṃ nissaddaṃ katvā adhiṭṭhāsi.

Tato **mātulagiriṃ** nāma agamāsi. Tatthapi sakuṇasaṅgho ussanno rattiñca divā ca saddo ekābaddhova ahosi. Thero “idaṃ t̥hānaṃ na phāsukan”ti tato **makulakā-rāmavihāraṃ** nāma gato. So vāṇijagāmassa nātidūro naccāsanno gamanāgamana-sampanno vivitto appasaddo. Thero “imaṃ t̥hānaṃ phāsukan”ti tattha rattiṭṭhā-nadivāṭṭhānacaṅkamanādīni kāretvā vassaṃ upagacchi. Evaṃ catūsu t̥hānesu vihāsi.

Athekadivasam tasmimyeva antovasse pañca vāṇijasatāni “parasamuddaṃ gacchāmā”ti nāvāya bhaṇḍaṃ pakkhipiṃsu. Nāvārohanadivase therassa kaniṭṭhabhātā theram bhojetvā, therassa santike sikkhāpadāni gahetvā, vanditvā, “bhante, samuddo nāma asaddheyyo anekantarāyo, amhe āvajjeyyāthā”ti vatvā nāvaṃ āruhi. Nāvā uttamajavena gacchamānā aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi. Manussā “pātarāsaṃ karissāmā”ti dīpake uttiṇṇā. Tasmim̐ pana dīpake aññaṃ kiñci natthi, candanavaneva ahosi.

Atheko vāsiyā rukkaṃ ākoṭetvā lohita-candanabhāvaṃ ṇatvā āha- “bho, mayaṃ lābhatthāya parasamuddaṃ gacchāma, ito ca uttari lābho nāma natthi, caturaṅgulamattā ghaṭikā satahassaṃ agghati. Hāretabbayuttakaṃ bhaṇḍaṃ hāretvā candanassa pūressāmā”ti te tathā kariṃsu (3.0023). Candanavane adhi-

vatthā amanussā kujjhitvā, “imehi amhākaṃ candanavanaṃ nāsitaṃ ghātesāma ne”ti cintetvā- “idheva ghātitesu sabbaṃ ekakuṇapaṃ bhavissati, samuddamajjhe nesaṃ nāvaṃ osīdessāmā”ti āhaṃsu. Atha nesaṃ nāvaṃ āruya muhuttaṃ gata- kāleyeva uppātikaṃ utthapetvā sayampi te amanussā bhayānakāni rūpāni dassa- yiṃsu. Bhītā manussā attano attano devatānaṃ namassanti. Therassa kaniṭṭho cūlapuṇṇakuṭumbiko “mayhaṃ bhātā avassayo hotū”ti therassa namassamāno aṭṭhāsi.

Theropi kira tasmimyeva khaṇe āvajjetvā, tesam byasanuppattiṃ ñatvā, vehāsaṃ uppatitvā, abhimukho aṭṭhāsi. Amanussā theram disvāva “ayyo puṇṇa- tthero eti”ti apakkamiṃsu, uppātikaṃ sannisīdi. Thero “mā bhāyathā”ti te assā- setvā “kahaṃ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhante, amhākaṃ sakaṭṭhānameva gacchāmāti. Thero nāvaṅgaṇe akkamitvā “etesam icchitaṭṭhānaṃ gacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Vāṇijā sakaṭṭhānaṃ gantvā, taṃ pavattiṃ puttadārassa ārocetvā, “etha theram saraṇaṃ gacchāmā”ti pañcasatāpi attano pañcahi mātugāmasatehi saddhiṃ tisu saraṇesu paṭiṭṭhāya upāsakattaṃ paṭivedesum. Tato nāvāya bhaṇḍaṃ otāretvā therassa ekaṃ koṭṭhāsaṃ katvā, “ayaṃ, bhante, tumhākaṃ koṭṭhāso”ti āhaṃsu. Thero mayhaṃ visum koṭṭhāsakiccaṃ natthi. Satthā pana tumhehi diṭṭhapubboti. Na diṭṭhapubbo, bhanteti. Tena hi iminā satthu maṇḍala- māḷaṃ karotha. Evaṃ satthāraṃ passissathāti. Te sādhu, bhanteti. Tena ca koṭṭhāsena attano ca koṭṭhāsehi maṇḍalamāḷaṃ kātuṃ ārabhiṃsu.

Satthāpi kira taṃ āradhakālato paṭṭhāya paribhogaṃ akāsi. Ārakkhamanussā rattim obhāsaṃ disvā, “mahesakkhā devatā atthi”ti saññaṃ kariṃsu. Upāsakā maṇḍalamāḷaṅca bhikkhusaṅghassa ca senāsanāni niṭṭhāpetvā dānasambhāraṃ sajjetvā, “kataṃ, bhante, amhehi attano kiccaṃ, satthāraṃ pakkosathā”ti therassa ārocesum. Thero sāyanhasamaye iddhiyā sāvattiṃ gantvā, “bhante, vāṇijagāma- vāsino tumhe daṭṭhukāmā (3.0024), tesam anukampaṃ karothā”ti

bhagavantam yāci. Bhagavā adhvāsesi. Thero sakaṭṭhānameva paccāgato.

Bhagavāpi ānandattheram āmantesi, “ānanda, sve sunāparante vāṇijagāme piṇḍāya carissāma, tvaṃ ekūnapañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ salākaṃ dehi”ti. Thero “sādhu, bhante”ti bhikkhusaṅghassa tamatthaṃ ārocetvā, “ākāsacāri bhikkhū salākaṃ gaṇhantū”ti āha. Tamdivasaṃ kuṇḍadhānatthero paṭhamaṃ salākaṃ aggahesi. Vāṇijagāmaṃvāsīnopi “sve kira satthā āgamissati”ti gāma-majjhe maṇḍapaṃ katvā dānaggaṃ sajjayiṃsu. Bhagavā pātova sarīrapaṭṭija-ggaṃ katvā, gandhakuṭṭiṃ pavisitvā, phalasaṃpattīṃ appetvā, nisīdi. Sakkassa paṇḍukambalasilāsaṃ uṇhaṃ ahosi. So “kiṃ idan”ti āvajjetvā satthu sunāparanta-gaṃanaṃ disvā, vissakammaṃ āmantesi, “tāta, ajja bhagavā tiṃsa-mattāni yojanasatāni piṇḍacāraṃ gamissati. Pañca kūṭāgārasatāni māpetvā jeta-vanadvārakoṭṭhakatthake gamanasajjāni katvā ṭhāpehi”ti. So tathā akāsi. Bhagavato kūṭāgāraṃ catumukhaṃ ahosi, dvinnāṃ aggasāvakaṃ dvimukhāni, sesāni ekamukhāni, satthā gandhakuṭṭiṃ nikkhamitvā paṭṭipāṭiyā ṭhāpitakūṭāgāresu dhurakūṭāgāraṃ pāvīsi. Dve aggasāvake ādiṃ katvā ekūnapañcabhikkhusatānīpi kūṭāgāragatāni ahesuṃ. Ekaṃ tucchāṃ kūṭāgāraṃ ahosi, pañcāpi kūṭāgārasatāni ākāse uppattiṃsu.

Satthā **saccabandhapabbataṃ** nāma patvā kūṭāgāraṃ ākāse ṭhāpesi. Tasmīṃ pabbate saccabandho nāma micchādiṭṭhikatāpaso mahājanaṃ micchādiṭṭhiṃ uggaṇhāpento lābhaggaṃyasaṃgappatto hutvā vasati, abbhantare cassa antocā-ṭṭiyāṃ padīpo viya arahattaphalassa upanissayo jalati. Taṃ disvā “dhammamassa kathessāmi”ti gantvā dhammaṃ desesi. Tāpaso desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇi. Maggenevassa abhiññā āgatā. So ehibhikkhu hutvā iddhimaya-pattacīvara-dharo tucchakūṭāgāraṃ pāvīsi.

Bhagavā (3.0025) kūṭāgāragatehi pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ vāṇijagāmaṃ gantvā, kūṭāgārāni adissamānakāni katvā, vāṇijagāmaṃ pāvīsi. Vāṇijā buddhappa-mukhassa saṅghassa mahādānaṃ datvā satthāraṃ makulakārāmaṃ nayiṃsu. Satthā maṇḍalamāḷaṃ pāvīsi. Mahājano yāva satthā bhaddarathaṃ paṭṭipassa-mbheti, tāva pātārāsaṃ katvā uposathaṅgāni samādāya bahuṃ gandhañca pupphañca ādāya dhammassavanatthāya āramāṃ paccāgamāsi. Satthā dhammaṃ desesi. Mahājanassa bandhanamokkho jāto, mahantaṃ buddhakolā-halaṃ ahosi.

Satthā mahājanassa saṅghatthāya sattāhaṃ tattheva vasi, aruṇaṃ pana mahāgandhakuṭṭiyāmyeva utṭhāpesi. Sattāhampi dhammasanāpariyosāne catu-rāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisaṃmayo ahosi. Tattha sattāhaṃ vasitvā, vāṇijagāme piṇḍāya caritvā, “tvaṃ idheva vasāhi”ti puṇṇattheraṃ nivattetvā antare **nammadānadī** nāma atthi, tassā tīraṃ āgamāsi. Nammadā nāgarājā satthu paccuggamaṃ katvā, nāgabhavaṃ pavesetvā, tiṇṇaṃ ratanānaṃ sakkāraṃ akāsi. Satthā tassa dhammaṃ kathetvā nāgabhavanā nikkhami. So “mayhaṃ, bhante, paricaritabbaṃ dethā”ti yāci. Bhagavā nammadānadītīre padacetiyāṃ dassesi. Taṃ vīcīsu āgatāsu pidhīyati, gatāsu vivarīyati. Mahāsakkārapattaṃ ahosi. Satthā tato nikkhamitvā saccabandhapabbataṃ gantvā saccabandhaṃ āha-

“tayā mahājano apāyamagge otārito. Tvaṃ idheva vasitvā, etesaṃ laddhiṃ vissajjāpetvā, nibbānamagge patitṭhāpehī”ti. Sopi paricaritabbaṃ yāci. Satthā ghanapiṭṭhipāsāṇe allamattikapiṇḍamhi lañchanaṃ viya padacetiyaṃ dassesi. Tato jetavana meva gato. Etamatthaṃ sandhāya **teneva antaravassenā**ti-ādi vuttaṃ.

Parinibbāyīti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyī. Mahājano therassa satta divasāni sarīrapūjaṃ katvā, bahūni gandhakaṭṭhāni samodhānetvā, sarīraṃ jhāpetvā dhātuyo ādāya cetiyaṃ akāsi. **Sambahulā bhikkhū**ti therassa āḷāhanaṭṭhāne ṭhitabhikkhū. Sesam sabbattha uttānameva. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7-8. Paṭhama-ejāsuttādivaṇṇanā

90-91. Sattame (3.0026) **ejāti** taṇhā. Sā hi calanaṭṭhena ejāti vuccati. Sāva ābādhanaṭṭhena **rogo**, anto dussanaṭṭhena **gaṇḍo**, nikantanaṭṭhena **sallaṃ**. **Tasmāti** yasmā ejā rogo ceva gaṇḍo ca sallaṅca, tasmā. **Cakkhuṃ na maññeyyāti**-ādi vuttanayameva, idhāpi sabbam heṭṭhā gahitameva saṃkaḍḍhitvā dassitaṃ. Aṭṭhamam vuttanayameva.

9-10. Paṭhamadvayasuttādivaṇṇanā

92-93. Navame **dvayanti** dve dve koṭṭhāse. Dasame **itthetaṃ dvayanti** eva metaṃ dvayaṃ. **Calañceva byathañcā**ti attano sabhāvena asaṅghahanato calati ceva byathati ca. **Yopi hetu yopi paccayoti** cakkhuvīññāṇassa vatthārammaṇaṃ hetu ceva paccayo ca. **Kuto niccaṃ bhavissatī**ti kena kāraṇena niccaṃ bhavissati. Yathā pana dāsassa dāsiyā kucchismiṃ jāto putto parova dāso hoti, evaṃ aniccameva hotīti attho. **Saṅgatī**ti saḥagati. **Sannipātoti** ekato sannipātanaṃ. **Sama-vāyoti** ekato samāgamo. **Ayaṃ vuccati cakkhusamphasso**ti iminā saṅgatisannipātasamavāyasaṅkhātena paccayena uppānattā paccayanāmeneva saṅgati sannipāto samavāyoti ayaṃ vuccati cakkhusamphasso.

Sopi hetūti phassassa vatthu ārammaṇaṃ saḥajātā tayo khandhāti ayaṃ hetu. **Phuṭṭho**ti upayogathe paccattaṃ, phassena phuṭṭhameva gocaraṃ vedanā vedeti, cetanā ceteti, saññā sañjānātīti attho. Phuṭṭhoti vā phassasamaṅgīpuggalo, phassena phuṭṭhārammaṇameva vedanādīhi vedeti ceteti sañjānātītipi vuttaṃ hoti. Iti imasmim sutte samatiṃsakkhandhā kathitā honti. Kathaṃ? Cakkhudvāretāva vatthu ceva ārammaṇaṅca rūpakkhandho, phuṭṭho vedetīti vedanākkhandho, cetetīti saṅkhārakkhandho, sañjānātīti saññākkhandho, vijānātīti viññāṇakkhandhoti. Sesadvāresupi ese va nayo. Manodvārepi hi vatthurūpaṃ ekantato rūpakkhandho, rūpe pana ārammaṇe sati ārammaṇampi rūpakkhandhoti cha pañcakātiṃsa honti. Saṅkhepena panete chasupi dvāresu pañceva (3.0027) khandhāti sapaccaye pañcakhandhe aniccāti vitthāretvā vuccamāne bujjhanakānaṃ ajjhāsayena idaṃ suttaṃ desitanti.

Channavaggo navamo.

10. Saḷavaggo

1. Adanta-aguttavaṇṇanā

94. Saḷavaggassa paṭhame **adantāti** adamitā. **Aguttāti** agopitā. **Arakkhitāti** na rakkhitā. **Asaṃvutāti** apihitā. **Dukkhādhivāhā** **hontīti** nerayikādibhedam̐ adhika-dukkham̐ āvahanakā honti. **Sukhādhivāhā** **hontīti** jhānamaggaphalapabhedam̐ adhikasukham̐ āvahanakā honti. Adhivahātipi pāṭho, esevattho.

Saḷevāti cha eva. **Asaṃvuto** **yattha dukkham̐ nigacchatīti** yesu āyatanesu saṃvaravirahito dukkham̐ pāpuṇāti. **Tesañca ye saṃvaraṇam̐ avedisunti** ye tesam̐ āyatanānam̐ saṃvaram̐ vindiṃsu paṭilabhiṃsu. **Viharantānavassutāti** viharanti anavassutā atintā.

Asāditañca sādunti assādavantañca madhurañca. **Phassadvayaṃ sukhadukkhe upekkheti** sukhaphassañca dukkhaphassañcāti idam̐ phassadvayaṃ upekkhe, upekkhāmevettha uppādeyyāti attho. Phassadvayaṃ sukhadukkham̐ upekkhoti vā pāṭho, phassahetukam̐ sukhadukkham̐ upekkho, sukhe anurodham̐ dukkhe ca virodham̐ anuppādentō upekkhako bhavēyyāti attho. **Anānuruddho aviruddho kenacīti** kenaci saddhiṃ neva anuruddho na viruddho bhavēyya.

Papañcasaññāti kilesasaññāya papañcasaññā nāma hutvā. **Itaritarā narāti** lāma-kasattā **papañcayantā upayantīti** papañcayamānā vaṭṭam̐ upagacchanti. **Saññī-**noti sasaññā sattā. **Manomayaṃ gehasitañca sabbanti** sabbameva pañcakāmagu-ṇagehanissitam̐ manomayaṃ vitakkam̐. **Panujjāti** panuditvā nīharitvā. **Nekkhammasitam̐ iriyatīti** dabbajātiko bhikkhu nekkhammasitam̐ iriyena iriyati.

Chassu yadā (3.0028) **subhāvitoti** chasu ārammaṇesu yadā suṭṭhu bhāvito. **Phuṭṭhassa cittaṃ na vikampate kvacīti** sukhaphassena vā dukkhaphassena vā phuṭṭhassa kismiñci cittaṃ na kampati na vedhati. **Bhavattha jātīmaraṇassa pāra-**gāti jātīmaraṇānam̐ pāram̐ nibbānam̐ gamakā hotha.

2. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

95. Dutiye **mālukyaputtoti** mālukyabrāhmaṇiyā putto. **Etthāti** etasmiṃ tava ovā-dāyācane. Iminā theram̐ apasādetipi ussādetipi. Katham̐? Ayam̐ kira daharakāle rūpādīsu pamajjitvā pacchā mahallakakāle araññavāsam̐ patthento kamma-ṭṭhānam̐ yācati. Atha bhagavā “ettha dahare kiṃ vakkhāma? Mālukyaputto viya tumhepi taruṇakāle pamajjitvā mahallakakāle araññam̐ pavisitvā samaṇa-dhammam̐ kareyyāthā”ti iminā adhippāyena bhaṇanto theram̐ apasādeti nāma.

Yasmā pana thero mahallakakālepi araññam̐ pavisitvā samaṇadhammam̐ kātu-kāmo, tasmā bhagavā “ettha dahare kiṃ vakkhāma? Ayam̐ amhākam̐ mālukyaputto mahallakakālepi araññam̐ pavisitvā samaṇadhammam̐ kattukāmo kamma-

ṭṭhānaṃ yācati, tumhe nāma taruṇakālepi vīriyaṃ na karoṭhā”ti iminā adhippāyena bhaṇanto therāṃ ussādeti nāma.

Yatra hi nāmāti yo nāma. **Kiñcāpāhanti** kiñcāpi “ahaṃ mahallako”ti ñātaṃ. Yadi ahaṃ mahallako, mahallako samānopi sakkhissāmi samaṇadhammaṃ kātuṃ, desetu me, bhante, bhagavāti adhippāyena mahallakabhāvaṃ anugga-
ṇhanto ovādañca pasamsanto evamāha.

Adiṭṭhā adiṭṭhapubbāti imasmiṃ atabhāve adiṭṭhā atītepi adiṭṭhapubbā. **Na ca passasīti** etarahipi na passasi. **Na ca te hoti passeyyanti** evaṃ samannāhāropi te yattha natthi, api nu te tattha chandādayo uppajjeyyunti pucchati.

Diṭṭhe diṭṭhamattanti rūpāyatane cakkhuvīññāṇena diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavi-
ssati. Cakkhuvīññāṇaṇhi rūpe rūpamattameva passati, na niccādisabhāvaṃ, iti
sesaviññāṇehipi me ettha diṭṭhamattameva cittaṃ bhavissatīti attho. Atha vā (3.0029
diṭṭhe diṭṭhaṃ nāma cakkhuvīññāṇaṃ, rūpe rūpavijānananti attho. **Mattāti**
pamāṇaṃ, diṭṭhaṃ mattā assāti diṭṭhamattaṃ, cittaṃ, cakkhuvīññāṇamattameva
me cittaṃ bhavissatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā āpāthagatarūpe cakkhuvī-
ññāṇaṃ na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rāgādivirahena cakkhuvīññāṇama-
ttameva javanaṃ bhavissati, cakkhuvīññāṇapamāṇeneva javanaṃ ṭhapessāmīti.
Atha vā diṭṭhaṃ nāma cakkhuvīññāṇena diṭṭharūpaṃ, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ nāma
tattheva uppannaṃ sampañcchanasantīraṇavoṭṭhabbanasaṅkhātaṃ cittattayaṃ.
Yathā taṃ na rajjati, na dussati, na muyhati, evaṃ āpāthagate rūpe teneva sampa-
ñcchanādippamāṇena javanaṃ uppādessāmi, nāhaṃ taṃ pamāṇaṃ atikkamitvā
rajjanādivasena uppajjituṃ dassāmīti ayamettha attho. Eseva nayo **sutamutesu**.

Viññāte viññātamattanti ettha pana viññātaṃ nāma manodvārāvajjanena viññā-
tārammaṇaṃ, tasmīṃ viññāte viññātamattanti āvajjanapamāṇaṃ. Yathā āvajja-
nena na rajjati na dussati na muyhati, evaṃ rajjanādivasena uppajjituṃ adatvā
āvajjanapamāṇeneva cittaṃ ṭhapessāmīti ayamettha attho.

Yatoti yadā. TatoTi tadā. Na tenāti tena rāgena vā ratto, dosena vā duṭṭho,
mohena vā mūḷho na bhavissati. **Tato tvaṃ mālukyaputta na tatthāti** yadā tvaṃ
tena rāgena vā dosamohehi vā ratto vā duṭṭho vā mūḷho vā na bhavissasi, tadā
tvaṃ na tattha tasmīṃ diṭṭhe vā sutamutaviññāte vā paṭibaddho allīno patiṭṭhito
nāma bhavissasi. **NevidhāTi-ādi**

vuttatthameva.

Sati mutṭhāti sati naṭṭhā. **Tañca ajjosāti** taṃ ārammaṇaṃ gilitvā. **Abhijjhā ca vihesā cāti** abhijjhāya ca vihiṃsāya ca. Atha vā “tassa vaḍḍhantī”ti padenāpi saddhiṃ yojetabbaṃ, abhijjhā ca vihesā cāti imepi dve dhammā tassa vaḍḍhantīti attho.

Cittamassūpahaññatīti abhijjhāvihesāhi assa cittaṃ upahaññati. **Ācinatoti** ācina-ntassa. **Ārā nibbāna vuccatīti** evarūpassa puggalassa nibbānaṃ nāma dūre pavu-ccati. **Ghatvāti** ghāyitvā. **Bhotvāti** bhutvā sāyitvā (3.0030) lehitvā. **Phussāti** phusitvā. **Paṭissatoti** paṭissatisaṅkhātāya satiyā yutto. **Sevato cāpi vedananti** catu-maggasampayuttaṃ nibbattitalokuttaravedanaṃ sevantassa. **Khīyatīti** khayaṃ gacchati. Kim taṃ? Dukkhampi kilesajātampi. **Aññataroti** asītiyā mahāsāvakaṇaṃ abbhantaro eko. Iti imasmiṃ sutte gāthāhipi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

3. Parihānadhammasuttavaṇṇanā

96. Tatiye **parihānadhammanti** parihānasabhāvaṃ. **Abhibhāyatanānīti** abhibha- vitāni āyatanāni. **Sarasaṅkappāti** ettha sarantīti sarā, dhāvanti attho. Sarā ca te saṅkappā ca **sarasaṅkappā**. **Samyojanīyāti** bandhaniyā bandhanassa paccaya- bhūtā. **Tañce bhikkhūti** taṃ evaṃ uppannaṃ kilesajātaṃ, taṃ vā ārammaṇaṃ. **Adhivāsetīti** citte āropetvā vāseti. **Nappajahatīti** chandarāgappahānena na paja- hati. Evaṃ sabbapadehi yojetabbaṃ. **Abhibhāyatanañhetam vuttaṃ bhagavatāti** etaṃ buddhena bhagavatā abhibhaviṃtaṃ āyatananti kathitaṃ. Idha dhammaṃ pucchitvā vibhajantena puggalena dhammo dassito.

4. Pamādavihārīsuttavaṇṇanā

97. Catutthe **asaṃvutassāti** apihitassa na pidahitvā sañchāditvā ṭhapitassa. **Byāsiñcatīti** vi-āsiñcati, kilesatintaṃ hutvā vattati. **Pāmojjanti** dubbalapīti. **Pīti** bala- vapīti. **Passaddhīti** darathapassaddhi. **Dhammā na pātubhavantīti** samathavipa- ssaṇādhammā na uppajjanti. Imasmiṃ sutte puggalaṃ pucchitvā vibhajantena dhammena puggalo dassito.

5. Saṃvarasuttavaṇṇanā

98. Pañcame **kathañca, bhikkhave, asaṃvaroti** idaṃ maggakuśalassa vāmaṃ muñcitvā dakkhiṇaṃ gaṇheyyāsīti paṭhamaṃ pahātabbamaggakkhānaṃ viya uddesakkamena avatvā desanākuśalatāya paṭhamaṃ pahātabbadhammakkhāna- vasena vuttanti veditabbaṃ. Idha dhammaṃ pucchitvā dhammova vibhatto.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

99. Chaṭṭhe (3.0031) **samādhinti** cittekaggataṃ. Idañhi suttaṃ cittekaggatāya

parihāyamāne disvā, “imesaṃ cittekaggataṃ labhantānaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī” ti ñatvā kathitaṃ.

7. Paṭisallānasuttavaṇṇanā

100. Sattame **paṭisallānanti** kāyavivekaṃ. Idañhi suttaṃ kāyavivekena parihāyamāne disvā, “imesaṃ kāyavivekaṃ labhantānaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī” ti ñatvā kathitaṃ.

8-9. Paṭhamanatumhākaṃsuttādivaṇṇanā

101-102. Aṭṭhamaṃ upamāya parivāretvā kathite bujghanakānaṃ, navamaṃ suddhikavaseneva bujghanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Attho pana ubhaya-tthāpi khandhiyavagge vuttanayeneva veditabbo.

10. Udakasuttavaṇṇanā

103. Dasame **udako sudanti** ettha **sudanti** nipātamattaṃ. **Udakoti** tassa nāmaṃ. **Idaṃ jātu vedagūti** ettha **idanti** nipātamattaṃ. Atha vā idaṃ mama vacanaṃ suṇā-thāti dīpento evamāha. **Jātu vedagūti** ahaṃ ekaṃseneva vedagū, vedasaṅkhā-tena ñāṇena neyyesu gato, vedaṃ vā gato adhigato, paṇḍitohamasmiti attho. **Sabbajīti** ekaṃsena sabbavaṭṭaṃ jinitvā abhibhavitvā ṭhitosmiti vadati. **Apalikhataṃ gaṇḍamūlanti** apalikhataṃ dukkhamūlaṃ. **Palikhaṇinti** palikhataṃ mayā, khanitvā ṭhitosmiti dīpeti.

Mātāpettikasambhavassāti mātito ca pitito ca nibbattena mātāpettikena sukka-sonitena sambhūtassa. **Odanakummāsūpacayassāti** odanena ceva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassāti** ettha ayaṃ kāyo hutvā abhāvaṭṭhena aniccadhammo, duggandhavi-ghātathāya tanuvilepanena ucchādanadhammo, aṅgapaccaṅgābādhavinodana-tthāya khuddakasambāhanena parimaddanadhammo, daharakāle (3.0032) vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsena dussaṅṭhitānaṃ tesāṃ tesāṃ aṅgānaṃ saṅṭhāna-sampādanatthaṃ añchanapīlanādīnaṃ vasena parimaddanadhammo, evaṃ pari-haritopi ca bhedanaviddhaṃsanadhammo bhijjati ceva vikirati ca, evaṃ sabhā-voti attho.

Tattha mātāpettikasambhava-odanakummāsūpacayaparimaddanapadehi vaḍḍhi kathitā, aniccabhedanaviddhaṃsanapadehi parihāni. Purimehi vā tīhi samudayo, pacchimehi atthaṅgamoti. Evaṃ cātumahābhūtikassa kāyassa vaḍḍhiparihāninibbattibhedā dassitā. Sesāṃ uttānatthamevāti.

Saḷavaggo dasamo.

Dutiyo paṇṇāsako.

11. Yogakkhemivaggo

1. Yogakkhemisuttavaṇṇanā

104. Yogakkhemivaggassa paṭhame **yogakkhemipariyāyanti** catūhi yogehi khemino kāraṇabhūtaṃ. **Dhammapariyāyanti** dhammakāraṇaṃ. **Akkhāsi yoganti** yuttiṃ kathesi. **Tasmāti** kasmā? Kiṃ akkhātattā, udāhu pahīnattāti? Pahīnattā. Na hi akkhānena yogakkhemi nāma hoti.

2-10. Upādāyasuttādivaṇṇanā

105-113. Dutiye vedanāsukhadukkhaṃ kathitaṃ, taṃ pana vipākasukhadukkhaṃ vaṭṭati. Tatiye **dukkhassāti** vaṭṭadukkhasa. Catutthe **lokassāti** saṅkhāralokassa. Pañcamādīsu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ khandhiyavagge vuttanayameva.

Yogakkhemivaggo ekādasamo.

12. Lokakāmaguṇavaggo

1-2. Paṭhamamārapāsasuttādivaṇṇanā

114-115. Lokakāmaguṇavaggassa (3.0033) paṭhame **āvāsagatoti** vasana-ṭṭhānaṃ gato. **Mārassa vasaṃ gatoti** tividhassāpi mārassa vasaṃ gato. **Paṭimukka'ssa mārapāsoti** assa gīvāya mārapāso paṭimukko pavesito. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Lokantagamanasuttavaṇṇanā

116. Tatiye **lokassāti** cakkavāḷalokassa. **Lokassa antanti** saṅkhāralokassa antaṃ. **Vihāraṃ pāvisīti** “mayi vihāraṃ pavitṭhe ime bhikkhū, imaṃ uddesaṃ ānandaṃ pucchissanti, so ca tesaṃ mama sabbaññutaññāṇena saṃsanditvā kathessati. Tato naṃ thomessāmi, mama thomaṇaṃ sutvā bhikkhū ānandaṃ upasaṅkamitabbaṃ, vacanañcassa sotabbaṃ saddhāttabbaṃ maññissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti cintetvā saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthaṃ avibhajitvāva nisinnāsane antarahito gandhakuṭiyaṃ pātura-hosi. Tena vuttaṃ “uṭṭhāyāsanaṃ vihāraṃ pāvisī”ti.

Satthu ceva saṃvaṇṇitoti satthārā ca pasattho. **Viññūnanti** idampi kāraṇatthe

sāmivacanaṃ, paṇḍitehi sabrahmacārīhi ca sambhāvitoti attho. **Pahotīti** sakkoti. **Atikkammeva mūlaṃ atikkammeva khandhanti** sāro nāma mūle vā khandhe vā bhavēyya, tampi atikkamitvāti attho. **Evaṃsampaḍamidanti** evaṃsampattikaṃ, īdisanti attho. **Atisitvāti** atikkamitvā. **Jānaṃ jānātīti** jānitabbameva jānāti. **Passaṃ passatīti** passitabbameva passati. Yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana jānanto jānāti, passantopi passatiyeva. Svāyaṃ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto**. Viditakaraṇaṭṭhena **ñāṇabhūto**. Aviparītasabhāvaṭṭhena pariyattidhammapavattanato vā hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammayoti **dhammabhūto**. Setṭhaṭṭhena **brahmabhūto**. Atha vā cakkhu viya bhūtoti cakkhubhūto. Evametesu padesu attho veditabbo. Svāyaṃ dhammassa (3.0034) vattanato **vattā**. Pavattanato **pavattā**. Atthaṃ nīharitvā nīharitvā dassanasamatthatāya **atthassa ninnetā**. Amatādhigamāya paṭipattiṃ desetīti **amatassa dātā**.

Agaraṃ karitvāti punappunaṃ yācāpentopi hi garaṃ karoti nāma. Attano sekkhapaṭisambhidāññe ṭhatvā sinerupādato vālikaṃ uddharamāno viya dubbhiññeyyaṃ katvā kathentopi garaṃ karotiyeva nāma. Evaṃ akatvā amhe punappunaṃ ayācāpetvā suviññeyyampi no katvā kathehīti vuttaṃ hoti.

Yaṃ kho voti yaṃ kho tumhākaṃ. Cakkhunā kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānīti cakkhuñhi loke appahīnadiṭṭhi puthujjano sattalokavasena lokoti sañjānāti ceva maññati ca, tathā cakkavāḷalokavasena. Na hi aññatra cakkhādīhi dvādasāyatanehi tassa sā saññā vā māno vā uppajjati. Tena vuttaṃ, “cakkhunā kho, āvuso, lokasmiṃ lokasaññī hoti lokamānī”ti. Imassa ca lokassa gamanena anto nāma ñātumaṃ vā daṭṭhumaṃ vā pattumaṃ vā na sakkā. Lujjanaṭṭhena pana tasseva cakkhādibhedassa lokassa nibbānasañkhātaṃ antaṃ appatvā vaṭṭadukkhassa antakiriya nāma natthīti veditabbā.

Evaṃ pañhaṃ vissajjetvā idāni “sāvakena pañho kathitoti mā nikkañkhā ahuvattha, ayaṃ bhagavā sabbaññutaññāṇatulaṃ gahetvā nisinno. Icchamānā tameva upasañkamitvā nikkañkhā hothā”ti uyyojento **ākañkhamānā panā**Ti-ādimāha.

Imehi ākārehīti imehi kāraṇehi cakkavāḷalokassa antābhāvakāraṇehi ceva sañkhāralokassa antāpattikāraṇehi ca. **Imehi padehīti** imehi akkharasampiṇḍanehi. **Byañjanehīti** pāṭiyekka-akkharehi.

Paṇḍitoti paṇḍiccena samannāgato. Catūhi kāraṇehi paṇḍito dhātukusalo āyatanakusalo paccayākāraḥ kusalo kāraṇākāraṇakusaloti. **Mahāpaññoti** mahante atthe mahante dhamme mahantā (3.0035) niruttiyo mahantāni paṭibhānāni paṭiggaṇhanasamatthatāya mahāpaññāya samannāgato. **Yathā taṃ ānandenāti** yathā ānandena byākataṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Yathā ānandena taṃ byākataṃ, ahampi taṃ evameva byākareyyanti attho.

4. Kāmaguṇasuttavaṇṇanā

117. Catutthe **ye meti ye mama. Cetaso samphuṭṭhapubbā**ti cittena anubhūta-pubbā. **Tatra me cittaṃ bahulaṃ gacchamānaṃ gaccheyyā**ti tesu pāsādatayatividhanāṭakādibhedasampattivāsena anubhūtapubbesu pañcasu kāmaguṇesu bahūsu vāresu uppajjamānaṃ uppajjeyyāti dīpeti. **Paccuppannesu vā**ti idha padhānacariyakāle chabbassāni supupphitavanasaṇḍajātānaṃ dijagaṇādīnaṃ vasena diṭṭhasutādibhedamānoraṃmāmaṇaṃ kāmaguṇaṃ katvā dassento “evarūpesu paccuppannesu vā bahulaṃ uppajjeyyā”ti dasseti. **Appaṃ vā anāgate-sū**ti anāgate “metteyyo nāma buddho bhavissati, saṅkho nāma rājā, ketumatī nāma rājadhānī”ti-ādivāsena (dī. ni. 3.106) parittakameva anāgatesu kāmaguṇesu uppajjeyyāti dasseti. **Tatra me attarūpenā**ti tatra mayā attano hitakāmajātikena. **Appamādoti** sātaccakiriyā pañcasu kāmaguṇesu cittassa avossaggo. **Satī**ti āraṃmaṇapariggahitasati. **Ārakkhoti** ayaṃ appamādo ca sati ca cetaso ārakkho karaṇīyo, evaṃ me ahoṣīti dasseti, ārakkhatthāya ime dve dhammā kātabbāti vuttaṃ hoti.

Tasmātiha, bhikkhave, se āyatane veditabbeti yasmā cetaso ārakkhatthāya appamādo ca sati ca kātabbā, yasmā tasmimāyatane vidite appamādena vā satiyā vā kātabbamānatti, tasmā se āyatane veditabbe, taṃ kāraṇaṃ jānita-bbanti attho. **Saḷāyatanaṃ nirodhanti** saḷāyatanaṃ nirodho vuccati nibbānaṃ, taṃ sandhāya bhāsanti attho. Nibbānasmiṃhi cakkhu-ādīni ceva nirujjhanti rūpasāññādayo ca nirujjhantīti. Sesamā vuttanayameva.

5-6. Sakkapañhasuttādivaṇṇanā

118-119. Pañcame (3.0036) **diṭṭheva dhammeti** imasmimāyeva attabhāve. **Parinibbāyanti**ti kilesaparinibbānena parinibbāyanti. **Tannissitaṃ viññānaṃ hoti**ti taṇhānissitaṃ kammaviññānaṃ hoti. **Tadupādānanti** taṃgahaṇaṃ, taṇhāgahaṇena sahaḡataṃ viññānaṃ hoti attho. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Sāriputtasaddhivihārikasuttavaṇṇanā

120. Sattame **santānessatī**ti ghaṭessati, yogavicchedamassa pāpuṇitum na dassati.

8. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **vimutti-paripācaniyā**ti vimuttimāparipācentīti vimutti-paripācaniyā. **Dhammā**ti pannarasa dhammā, te saddhindriyādīnaṃ visuddhikaraṇavasena veditabbā. Vuttañhetamā-

“Assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato bhajato payirupā-

sato, pasādaniye suttante paccavekkhato, imehi tihākārehi saddhindriyaṃ visujjhati. Kusīte puggale parivajjayato, āraddhavīriye puggale sevato bhajato payirupāsato, sammappadhāne paccavekkhato, imehi tihākārehi vīriyindriyaṃ visujjhati. Muṭṭhassatī puggale parivajjayato, upaṭṭhitassatī puggale sevato bhajato payirupāsato, satipaṭṭhāne paccavekkhato, imehi tihākārehi satindriyaṃ visujjhati. Asamāhite puggale parivajjayato, samāhite puggale sevato bhajato payirupāsato, jhānavimokkhe paccavekkhato, imehi tihākārehi samādhindriyaṃ visujjhati. Duppaññe puggale parivajjayato, paññavante puggale sevato bhajato payirupāsato, gambhīrañāṇacariyaṃ paccavekkhato, imehi tihākārehi paññindriyaṃ visujjhati. Iti ime pañca puggale parivajjayato, pañca puggale sevato bhajato payirupāsato (3.0037), pañca suttante paccavekkhato, imehi pannarasahi ākārehi imāni pañcindriyāni visujjhantī”ti (paṭi. ma. 1.184).

Aparepi pannarasa dhammā vimuttiparipācaniyā- saddhāpañcamāni indriyāni, aniccasaññā, anicce dukkhasaññā, dukkhe anattasaññā, pahānasaññā, virāgasaññāti imā pañca nibbedhabhāgiyā saññā, meghiyattherassa kathitā kalyāṇamittatādayo pañca dhammāti (udā. 31). Kāya pana velāya bhagavato etadahosīti? Paccūsasamaye lokaṃ volokentassa.

Anekāni devatāsahassānīti āyasmataṃ rāhulena padumuttarassa bhagavato pādamūle pālitanāgarājakāle patthanaṃ paṭṭhapentena saddhiṃ patthanaṃ paṭṭhapitadevatāsu pana kāci bhūmaṭṭhakā devatā, kāci antalikkhaṭṭhakā, kāci cātumahārājikā, kāci devaloke, kāci brahmaloke nibbattā. Imasmiṃ pana divase sabbāpi tā ekaṭṭhāne andhavanasmimyeva sannipatitā, tā sandhāyāha- “anekāni devatāsahassānī”ti. **Dhammacakkhanti** imasmiṃ sutte cattāro ca maggā cattāri ca phalāni dhammacakkhanti veditabbāni. Tattha hi kāci devatā sotāpannā ahesuṃ, kāci sakadāgāmī, anāgāmī, khīṇāsavā. Tāsañca pana devatānaṃ ettakāti gaṇanasena paricchedo natthi. Sesam sabbattha uttānameva.

9-10. Saṃyojanīyadhammasuttādivaṇṇanā

122-123. Navamadasamāni iṭṭhārammaṇavasena kathiyamāne bujjanakānaṃ vasena vuttānīti.

Lokakāmaguṇavaggo dvādasamo.

13. Gahapativaggo

1-3. Vesālīsuttādivaṇṇanā

124-126. Gahapativaggassa paṭhame **uggoti** paṇitadāyakānaṃ agga-uggo, so bhagavatā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ paṇitadāyakānaṃ yadidaṃ

(3.0038) uggo gahapati”ti evaṃ etadagge ṭhapito. Sesametesu ceva dvīsu, tatiye ca vuttatthameva.

4-5. Bhāradvājasuttādivaṇṇanā

127-128. Catutthe piṇḍaṃ ulamāno pariyesamāno pabbajitoti **piṇḍolo**. So kira pariṇṇabhogo brāhmaṇo ahosi. Atha bhikkhusaṅghassa lābhasakkāraṃ disvā piṇḍatthāya nikkhamitvā pabbajito. So mahantaṃ kapallapattaṃ gahetvā carati, tena kapallapūraṃ yāguṃ pivati, kapallapūre pūve khādāti, kapallapūraṃ bhattaṃ bhuñjati. Athassa mahagghasabhāvaṃ satthu ārocayīṃsu. Sathā tassa pattatthavikaṃ nānujāni. Heṭṭhāmañce pattaṃ nikkujjitvā ṭhapeti. So ṭhapentopi ghaṃsantova paṇāmetvā ṭhapeti, gaṇhantopi ghaṃsantova ākaḍḍhitvā gaṇhāti. Taṃ gacchante kāle dhaṃsanena parikkhīṇaṃ nālikodanamattameva gaṇhanakaṃ jātaṃ. Tato satthu ārocesuṃ, athassa sathā pattatthavikaṃ anujāni. Thero aparena samayena indriyabhāvanaṃ bhāvetvā aggaphale arahatte patiṭṭhāsi. Iti so piṇḍatthāya pabbajitattā piṇḍolo, gottena pana bhāradvājoti ubhayaṃ ekato katvā **piṇḍolabhāradvājoti** vuccati.

Upasaṅkamīti uggatuggatehi mahā-amaccehi parivuto upasaṅkami. Thero kira ekadivasaṃ sāvattiyaṃ piṇḍāya caritvā katabhattakicco nidāghasamaye sītaṭṭhāne divāvihāraṃ nisīdissāmīti ākāsenā gantvā gaṅgātīre udenassa rañño udapānaṃ nāma uyyānaṃ atthi, tattha pavisitvā aññatarasmiṃ rukkhamaṇe divāvihāraṃ nisīdi sītena udakavātena bījīyamāno.

Udenopi kho nāma rājā sattāhaṃ mahāpānaṃ pivitvā sattame divase uyyānaṃ paṭijaggāpetvā mahājanaparivāro uyyānaṃ gantvā maṅgalasilāpaṭṭe atthatāya seyyāya nipajji. Tassa ekā paricārikā pāde sambāhamānā nisinnā. Rājā kamena niddaṃ okkami. Tasmīṃ niddaṃ okkante nāṭakitthiyo “yassatthāya mayaṃ gītādīni payojeyyāma, so niddaṃ upagato, na ca niddākāle (3.0039) mahāsaddaṃ kātuṃ vaṭṭati”ti attano attano tūriyāni ṭhapetvā uyyānaṃ pakkantā. Tā tattha tattha phalāphalāni khādamaṇā pupphāni piḷandhamānā vicarantiyo therāṃ disvā “mā saddaṃ karitthā”ti aññamaññaṃ nivārayamaṇā vanditvā nisīdiṃsu. Thero “issā pahātabbā, maccheraṃ vinodetabban”ti-ādinā nayena tāsāṃ anurūpaṃ dhammakathaṃ kathesi.

Sāpi kho rañño pāde sambāhamānā nisinnā itthi pāde cāletvā rājānaṃ pabodhesi. So “kahaṃ tā gatā”ti pucchi. Kiṃ tāsāṃ tumhehi? Tā ekaṃ samaṇaṃ parivāretvā nisinnāti. Rājā kuddho uddhane pakkhitaloṇaṃ viya taṭataṭāyamāno uṭṭahitvā “tambakipillikāhi naṃ khādāpessāmī”ti gacchanto ekasmiṃ asokarukkhe tambakipillikānaṃ puṭaṃ disvā hatthenākaḍḍhitvā sākhaṃ gaṇhituṃ nāsakkhi. Kipillikapuṭo chijjitvā rañño sīse pati, sakalasarīraṃ sālithusehi parikiṇṇaṃ viya daṇḍadīpikāhi ḍayhamānaṃ viya ca ahosi. Thero rañño paduṭṭhabhāvaṃ ṇatvā iddhiyā ākāsaṃ pakkhandi. Tāpi itthiyo uṭṭhāya rañño santikaṃ gantvā sarīraṃ puñchantiyo viya bhūmiyaṃ patitapatitā kipillikāyo gahetvā sarīre khipamaṇā sabbā mukhasattīhi vijjhīṃsu- “kiṃ nāmetaṃ, aññe rājāno pabbajite disvā

vandanti, pañhaṃ pucchanti, ayaṃ pana rājā kipillikapuṭaṃ sīse bhinditukāmo jāto”-ti.

Rājā attano aparādhaṃ disvā uyyānapālaṃ pakkosāpetvā pucchi- “kiṃ esa pabbajito? Aññesupi divasesu idha āgacchatī”ti? Āma, devāti. Idha tvaṃ āgatadivase mayhaṃ āroceyyāsīti. Theropi katipāheneva puna āgantvā rukkhamaññe nisīdi. Uyyānapālo disvā- “mahanto me ayaṃ paṇṇākāro”ti vegena gantvā rañño ārocesi. Rājā uṭṭhahitvā saṅkhapaṇavādisaddaṃ nivāretvā uggatuggatehi amaccēhi saddhiṃ uyyānaṃ agamāsi. Tena vuttaṃ “upasaṅkami”ti.

Anikīlitāvino kāmesūti yā kāmesu kāmakīlā, taṃ akīlitapubbā, aparibhuttakāmāti attho. **Addhānañca āpādentīti** paveniṃ paṭipādentī, dīgharattaṃ anubandhāpentī. **Mātumattīsūti** mātupamaññesu. Lokasmiñhi mātā bhaginī dhītāti idaṃ tividaṃ garukārammaṇaṃ nāma (3.0040), itī garukārammaṇe upanibandhaṃ cittaṃ vimocetum na labhatīti dassento evamañña. Athassa tena pañhena cittaṃ anotarantaṃ disvā bhagavatā paṭikūlamanasikāravasena cittūpanibandhanatthaṃ vuttaṃ dvattiṃsākāraṃ kammaṭṭhānaṃ kathesi.

Abhāvitakāyāti abhāvitapañcadvārikakāyā. **Tesaṃ taṃ dukkaraṃ hotīti** tesaṃ taṃ asubhakkammaṭṭhānaṃ bhāvetum dukkaraṃ hoti. Itissa imināpi cittaṃ anotarantaṃ disvā indriyaṃ varasīlaṃ kathesi. Indriyaṃ varasmiñhi upanibandhaṃ cittaṃ viheṭhetum na labhati. Rājā taṃ sutvā tattha otiṇṇacitto **acchariyaṃ, bho bhāradvājāti**-ādimāha.

Arakkhiteneva kāyenāti-ādīsu hatthapāde kīlāpento gīvaṃ parivattento kāyaṃ na rakkhati nāma, nānappakāraṃ duṭṭhullaṃ kathento vacanaṃ na rakkhati nāma, kāmavitakkādayo vitakkento cittaṃ na rakkhati nāma. **Rakkhiteneva kāyenāti**-ādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Ativiya maṃ tasmīṃ samaye lobhadhammā parisahantīti maṃ tasmīṃ samaye atikkamitvā lobho adhibhavatīti attho. **Upaṭṭhitāya satiyāti** kāyagatāya satiyā supaṭṭhitāya. **Na maṃ tathā tasmīṃ samayeti** tasmīṃ samaye maṃ yathā pubbe, na tathā lobho atikkamitvā uppajjatīti attho. **Parisahantīti** padassa uppajjantītipi atthoyeva. Iti imasmīṃ sutte tayo kāyā kathitā. Kathaṃ? “Imameva kāyan”ti ettha hi karajakāyo kathito, “bhāvitakāyo”ti ettha pañcadvārikakāyo, “rakkhiteneva kāyenā”-ti ettha copanakāyo, kāyaviññattīti attho. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Ghositasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe rūpā ca manāpāti rūpā ca manāpā saṃvijjanti. **Cakkhaviññāṇa-ñcāti** cakkhaviññāṇaṃ saṃvijjati.

Sukhavedaniyaṃ phassanti cakkhuvīññāṇasampayuttaṃ upanissayavasena javanākāle sukhavedanāya paccayabhūtaṃ phassaṃ. **Sukhā vedanā**ti ekaṃ phassaṃ paṭicca javanavasena sukhavedanā uppajjati. Sesapadesupi eseva nayo.

Iti (3.0041) imasmiṃ sutte tevīsati dhātuyo kathitā. Kathaṃ? Ettha hi cakkhupa-sādo cakkhudhātu, tassa ārammaṇaṃ rūpadhātu, cakkhuvīññāṇaṃ viññāṇadhātu, cakkhuvīññāṇadhātuyā sahajātā tayo khandhā dhammadhātu, evaṃ pañcasu dvāresu catunnaṃ catunnaṃ vasena vīsati. Manodvāre “manodhātū”ti āvajjana-cittaṃ gahitaṃ, ārammaṇaṅceva hadayavatthu ca dhammadhātu, vatthunissitaṃ manovīññāṇadhātūti evaṃ tevīsati honti. Evaṃ tevīsatiyā dhātūnaṃ vasena dhātunānattaṃ vuttaṃ bhagavatāti dasseti.

7-8. Hālidikānisuttādivaṇṇanā

130-131. Sattame **manāpaṃ itthetanti pajānātīti** yaṃ anena manāpaṃ rūpaṃ diṭṭhaṃ, taṃ itthetanti evameva manāpameva tanti pajānāti. **Cakkhuvīññāṇaṃ sukhavedaniyaṅca phassaṃ paṭiccā**ti cakkhuvīññāṇaṅceva, yo ca upanissayakoṭiyā vā anantarakoṭiyā vā samanantarakoṭiyā vā sampayuttakoṭiyā vā sukhavedanāya paccayo phasso, taṃ sukhavedaniyaṃ phassaṅca paṭicca uppajjati sukhavedanāti. Esa nayo sabbattha. Iti imesu dvīsu suttesu kiriyāmanovīññāṇadhātu āvajjanakiccā, manodhātuyeva vā samānā manodhātunāmena vuttāti veditabbā. Aṭṭhamaṃ uttānameva.

9. Lohiccasuttavaṇṇanā

132. Navame **makkarakateti** evaṃnāmake nagare **araññakuṭikāyanti** araññe katāya pāṭiyekkāya kuṭiyaṃ, na vihārapaccantakuṭiyaṃ. **Māṇavakāti** yepi tattha mahallakā, te mahallakakālepi antevāsikatāya māṇavakātveva vuttā. **Tenupasaṅkamimṣūti** pāto sippaṃ uggaṇhitvā sāyaṃ “ācariyassa kaṭṭhāni āharissāmā”ti araññaṃ pavisitvā vicarantā yena sā kuṭikā, tenupasaṅkamimṣu. **Parito parito kuṭikāyāti** tassā kuṭikāya samantato samantato. **Seleyyakānīti** aññamaññassa piṭṭhiṃ gahetvā laṅghitvā ito cito caṅkamanakīlanāni.

Muṇḍakāti-ādīsu (3.0042) muṇḍe muṇḍāti, samaṇe ca samaṇāti vattum vaṭṭeyya, ime pana hīlentā “muṇḍakā samaṇakā”ti āhaṃsu. **Ibbhāti** gahapatikā. **Kaṇhāti** kaṇhā, kālakāti attho. **Bandhupādāpaccāti** ettha **bandhūti** brahmā adhippeto. Tañhi brāhmaṇā pitāmahoti voharanti. Pādānaṃ apaccā pādāpaccā, brahmuno piṭṭhipādato jātāti adhippāyo. Tesam kira ayaṃ laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato nikkhantā, khattiyā urato, vessā nābhito, suddā jāṇuto, samaṇā piṭṭhipādato”ti. **Bharatakānanti** kuṭimbikānaṃ. Kuṭimbikā hi yasmā raṭṭhaṃ bharanti, tasmā bharatāti vuccanti. Ime pana paribhavaṃ katvā vadamānā “bharatakānan”ti āhaṃsu.

Vihārā nikkhamitvāti “rattiṭṭhakāparicchane rajatapaṭṭasannibhasamavippakiṇṇavālike ramaṇīye pariveṇe kaṭṭhakalāpe bandhitvā khipamānā vālikaṃ āluṭetvā,

hatthena hatthaṃ ādāya paṇṇakuṭiṃ pariyāyantā ‘ime imesaṃ bhāratakānaṃ sakkatā, ime imesaṃ bhāratakānaṃ sakkatā’ti punappunaṃ viravantā ativiya ime māṇavakā kiḷaṃ karonti, vihāre bhikkhūnaṃ atthibhāvampi na jānanti, dassesāmi nesaṃ bhikkhūnaṃ atthibhāvan”ti cintetvā paṇṇakuṭito nikkhami.

Sīluttamā pubbatarā ahesunti guṇavantānaṃ guṇe kathite nigguṇānaṃ guṇābhāvo pākaṭova bhavissatīti porāṇakabrāhmaṇānaṃ guṇe kathento evamāha. Tattha **sīluttamā**ti sīlajēṭṭhakā. Sīlañhi tesam uttamaṃ, na jātigottaṃ. **Ye purāṇaṃ sarantīti** ye porāṇakaṃ brāhmaṇadhammaṃ saranti. **Abhibhuyya kodhanti** kodhaṃ abhibhavitvā tesam dvārāni suguttāni surakkhitāni ahesuṃ. **Dhamme ca jhāne ca ratāti** dasavidhe kusalakammapathadhamme aṭṭhasamāpattijhānesu ca ratā.

Evaṃ porāṇānaṃ guṇaṃ kathetvā athetarahi brāhmaṇānaṃ mānaṃ nimmaddento **ime ca vokkamma japāmaseti**-ādimāha. Tattha **vokkammā**ti etehi guṇehi apakkamitvā. **Japāmaseti** mayaṃ japāma sajjhāyāmāti ettakeneva brāhmaṇamhāti maññaṃ mānā brāhmaṇā mayanti iminā gottena mattā hutvā **visamaṃ caranti**, visamāni kāyakammādīni karontīti attho. **Puthu-attadaṇḍāti** (3.0043) puthu attā daṇḍā etehīti puthu-attadaṇḍā, gahitanānāvidhadaṇḍāti attho. **Sataṇhātaṇhesūti** sataṇhanittaṇhesu. **Aguttadvārassa bhavanti moghāti** asaṃvutadvārassa sabbepi vatasamādānā moghā bhavantīti dīpeti. Yathā kinti? **Supineva laddhaṃ purisassa vittanti** yathā supine purisassa laddhaṃ maṇimuttādinānāvidhaṃ vittaṃ moghaṃ hoti, pabujhitvā kiñci na passati, evaṃ moghā bhavantīti attho.

Anāsakāti ekāhadvīhādivasena anāhārakā. **Thaṇḍilasāyikā cāti** haritakusasa-nthate bhūmibhāge sayanaṃ, **pāto sinānañca tayo ca vedāti** pātova udakaṃ pavisitvā nhānañceva tayo ca vedā. **Kharājinaṃ jaṭā paṅkoti** kharasamphassaṃ ajinacammañceva jaṭākalāpo ca paṅko ca, paṅko nāma dantamaḷaṃ. **Mantā sīlabbatam tapoti** mantā ca ajasīlagosīlasaṅkhātaṃ sīlaṃ ajavatagovatasāṅkhātaṃ vatañca. Ayaṃ idāni brāhmaṇānaṃ tapoti vadati. **Kuhanā vaṅkadaṇḍā cāti** paṭicchannakūpo viya paṭicchannadosaṃ kohaññañceva vaṅkadaṇḍo, ca udumbarapalāsabeḷuvarukkhānaṃ aññatarato gahitaṃ vaṅkadaṇḍaṅcāti attho. **Udakācamaṇāni cāti** udakena mukhaparimaḷāni. **Vaṇṇā ete brāhmaṇānanti** ete brāhmaṇānaṃ parikkhārabhaṇḍakavaṇṇāti dasseti. **Kata kiñcikkhabhāvanāti** katā kiñcikkhabhāvanā. Ayaṃ eva vā pāṭho, āmisakiñcikkhassa vaḍḍhanatthāya katanti attho.

Evaṃ etarahi brāhmaṇānaṃ mānaṃ nimmadditvā puna porāṇakabrāhmaṇānaṃ vaṇṇaṃ kathento **cittañca susamāhitanti**-ādimāha. Tattha **susamāhitanti** tesam brāhmaṇānaṃ cittaṃ upacārappanāsamādhīhi susamāhitaṃ ahoṣīti dasseti. **Akhilanti** mudu athaddhaṃ. **So maggo brahmapattiyāti** so seṭṭhapattiyā maggo, tumhe pana kiṃ brāhmaṇā nāmāti dīpento evamāha.

Āgamaṃsu nu khvidhāti āgamaṃsu nu kho idha. **Adhimuccatīti** kilesavasena adhimutto giddho hoti. **Byāpajjatīti** byāpādasena pūticittaṃ hoti. **Parittacetasoti** anupaṭṭhitasatitāya saṃkilesacittena parittacitto. **Cetovimuttinti** phalasaṃmādhim. **Paññāvimuttinti** phalapaññaṃ. **Appamāṇacetasoti** upaṭṭhitasatitāya nikkilesacittena appamāṇacitto.

10. Verahaccānisuttavaṇṇanā

133. Dasame (3.0044) **kāmaṇḍāyanti** evaṃnāmake nagare. **Yaggheti** codanathe nipāto. Sesamṃ uttānamevāti.

Gahapativaggo terasamo.

14. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

134. Devadahavaggassa paṭhame **devadahanti** napuṃsakaliṅgena laddhanāmo nigamo. **Manoramāti** manamṃ ramayantā, manāpāti attho. **Amanoramāti** amanāpā.

2. Khaṇasuttavaṇṇanā

135. Dutiye **chaphassāyatanikā nāmāti** visuṃ chaphassāyatanikā nāma nirayā natthi. Sabbesupi hi ekatiṃsamahānirayesu chadvārāphassāyatanapaññatti hotiyeva. Idaṃ pana avīcimahānirayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Saggāti** idhāpi tāvatīṃsapurameva adhippetamṃ. Kāmāvacaradevaloke pana ekasmimpi chaphassāyatanapaññattiyā abhāvo nāma natthi. Iminā kiṃ dīpeti? Niraye ekantadukkhasamappitabhāvena, devaloke ca ekantasukhasamappitattā ekantakhiḍḍārativasena uppannapamādena maggabrahmacariyavāsaṃ vasituṃ na sakkā. Manussaloko pana vokiṇṇasukhadukkho, idheva apāyopi saggopi paññāyati. Ayaṃ maggabrahmacariyassa kammabhūmi nāma, sā tumhehi laddhā. Tasmā ye vo ime mānussakā khandhā laddhā, te vo lābhā. Yañca vo idaṃ manussattaṃ laddhamṃ, paṭiladdho vo brahmacariyavāsassa khaṇo samayoti. Vuttampi hetamṃ porāṇehi-

“Ayaṃ kammabhūmi idha maggabhāvanā,
ṭhānāni saṃvejaniyā bahū idha;
saṃvegasaṃvejaniyesu vatthusu,
saṃvegajātova payuñca yoniso”ti.

3. Paṭhamarūpārāmasuttavaṇṇanā

136. Tatiye (3.0045) **rūpasammuditāti** rūpe sammuditā pamoditā. **Dukkhāti** dukkhitā. **Sukhoti** nibbānasukhena sukhito. **Kevalāti** sakalā. **Yāvatatthīti** vuccatīti yattakā atthīti vuccati. **Ete voti** ettha vo-kāro nipātamattaṃ. **Paccanīkamidaṃ hoti, sabbalokena** **passatanti** yaṃ idaṃ passantānaṃ paṇḍitānaṃ dassanaṃ, taṃ

sabbalokena paccaṇīkaṃ hoti viruddhaṃ. Loko hi pañcakkhandhe niccā sukhā attā subhāti maññati, paṇḍitā aniccā dukkhā anattā asubhāti. **Sukhato āhūti** sukhanti kathenti. **Sukhato vidūti** sukhanti jānanti. Sabbametaṃ nibbānameva sandhāya vuttaṃ.

Sammūḷhetthāti ettha nibbāne sammūḷhā. **Aviddasūti** bālā. Sabbehi hi channa-vutipāsaṇḍino “nibbānaṃ pāpuṇissāmā”ti saññino honti, te pana “nibbānaṃ nāma idan”tipi na jānanti. **Nivutānanti** kilesanīvaraṇena nivutānaṃ pariyonaddhānaṃ. **Andhakāro apassatanti** apassantānaṃ andhakāro hoti. Kiṃ taṃ evaṃ hoti? Nibbānaṃ vā nibbānadassanaṃ vā apassantānañhi bālānaṃ nibbānampi nibbānadassanampi kāḷamegha-avacchāditaṃ viya candamaṇḍalaṃ kaṭāhena paṭikujji-tapatto viya ca niccakālaṃ tamo ceva andhakāro ca sampajjati.

Satañca vivaṭaṃ hoti, āloko passatānivāti satañca sappurisānaṃ paññādassanena passantānaṃ nibbānaṃ āloko viya vivaṭaṃ hoti. **Santike na vijānanti, magā dhammassa akovidāti** yaṃ attano sarīre kese vā lomādīsu vā aññatarakoṭṭhāsaṃ paricchinditvā anantameva adhigantabbato attano vā khandhānaṃ nirodhama-ggato santike nibbānaṃ. Taṃ evaṃ santike samānampi maggabhūtā janā maggā-maggadhammassa catusaccadhammassa vā akovidā na jānanti.

Māradheyānupannehīti tebhūmakavaṭṭaṃ mārasa nivāsaṭṭhānaṃ anupannehi. **Ko nu aññatra ariyebhīti** ṭhapetvā ariye ko nu añño nibbānapadaṃ jānituṃ arahati. **Sammadaññāya parinibbantīti** arahattapaññāya sammā jānitvā anantameva anāsavā hutvā kilesaparinibbānena parinibbanti. Atha vā sammadaññāya anāsavā hutvā ante khandhaparinibbānena parinibbāyanti.

4-12. Dutiyarūpārāmasuttādivaṇṇanā

137-145. Catutthaṃ (3.0046) suddhikaṃ katvā desiyamāne bujjanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Pañcamādīni tathā tathā bujjhantānaṃ ajjhāsayena vuttāni. Attho pana tesam pākaṭoyevāti.

Devadahavaggo cuddasamo.

15. Navapurāṇavaggo

1. Kammanirodhasuttavaṇṇanā

146. Navapurāṇavaggassa paṭhame **navapurāṇānī**ti navāni ca purāṇāni ca. **Cakkhu, bhikkhave, purāṇakammanti** na cakkhu purāṇaṃ, kammameva purāṇaṃ, kammato pana nibbattattā paccayanāmena evaṃ vuttaṃ. **Abhisañkhatanti** paccayehi abhisamāgantvā kataṃ. **Abhisañcetayitanti** cetanāya pakappitaṃ. **Vedaniyaṃ datṭhabbanti** vedanāya vatthūti passitabbaṃ. **Nirodhā vimuttiṃ phusatīti** imassa tividhassa kammaṃ nirodhena vimuttiṃ phusati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ tassā vimuttiyā ārammaṇabhūto nirodho kammanirodhoti vuccati. Iti imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanā kathitā.

2-5. Aniccanibbānasappāyasuttādivaṇṇanā

147-150. Dutiye **nibbānasappāyanti** nibbānassa sappāyaṃ upakārapaṭipadaṃ. Tatiyādīsipi eseva nayo. Paṭipāṭiyā pana catūsipi etesu suttesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

6-7. Antevāsikasuttādivaṇṇanā

151-152. Chaṭṭhe **anantevāsikanti** anto vasanakakilesavirahitaṃ. **Anācariya-kanti** ācaraṇakakilesavirahitaṃ. **Antassa vasantīti** anto assa vasanti. **Te naṃ samudācarantīti** te etaṃ adhibhavanti ajjhottharanti sikkhāpentī vā. “Evaṃ vejjakammaṃ karohi, evaṃ dūtakammaṃ”ti iti sikkhāpanasañkhātena samudācaraṇatthenassa te ācariyā nāma honti, tehi (3.0047) ācariyehi sācariyakoti vuccati. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Sattamaṃ heṭṭhā kathitanayameva.

8. Atthinukhopariyāyasuttavaṇṇanā

153. Aṭṭhame **yaṃ pariyāyaṃ āgammāti** yaṃ kāraṇaṃ āgamma. **Aññatreva saddhāyāti** vinā saddhāya saddhaṃ apanetvā. Ettha ca saddhāti na paccakkhā saddhā. Yo pana parassa evaṃ kira evaṃ kirāti kathentassa sutvā uppanno saddahanākāro, taṃ sandhāyetamaṃ vuttaṃ. **Ruciādīsipi rucāpetvā khamāpetvā** atthetanti gahaṇākāro **ruci** nāma, evaṃ kira bhavissatīti anussavanaṃ **anussavo**, nisīditvā ekaṃ kāraṇaṃ cintentassa kāraṇaṃ upaṭṭhāti, evaṃ upaṭṭhitassa atthetanti gahaṇaṃ **ākāraparivitakko** nāma, kāraṇavitakkoti attho. Kāraṇaṃ cintentassa pāpikā laddhi uppajjati, taṃ atthesāti gahaṇākāro **ditṭhinijjhānakkhanti** Nāma. **Aññaṃ byākareyyāti** imāni pañca ṭhānāni muñcitvā arahattaṃ byākareyya. Imasmiṃ sutte sekhāsekhānaṃ paccavekkhaṇā kathitā.

9-10. Indriyasampannasuttādivaṇṇanā

154-155. Navame **indriyasampannoti** paripuṇṇindriyo. Tattha yena cha indriyāni sammāsītīvā arahattamaṃ pattaṃ, so tehi nibbisevanehi indriyehi samannāgatattā, cakkhādīni vā cha indriyāni sammāsantassa uppannehi saddhādīhi indriyehi samannāgatattā paripuṇṇindriyo nāma hoti, taṃ sandhāya bhagavā **cakkhundriye ceTi-ādinā** nayena desanaṃ vitthāretvā **ettāvatā kho bhikkhu indriyasampanno hotīti** āha. Dasamaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Navapurāṇavaggo pañcadasamo.

Tatiyo paṇṇāsako.

16. Nandikkhayavaggo

1-4. Ajjhattanandikkhayasuttādivaṇṇanā

156-159. Nandikkhayavaggassa (3.0048) paṭhame **nandikkhayā rāgakkhayo, rāgakkhayā nandikkhayoti** nandiyā ca rāgassa ca atthato ekattā vuttaṃ. **Suvimuttanti** arahattaphalavimuttivasena suṭṭhu vimuttaṃ. Sesamettha dutiyādīsu ca uttānameva.

5-6. Jīvakambavanasamādhisuttādivaṇṇanā

160-161. Pañcamaṃ samādhivikalānaṃ, chaṭṭhaṃ paṭisallānavikalānaṃ citteka-ggatañca kāyavivekañca labhantānaṃ etesaṃ kammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatīti ñatvā kathitaṃ. Tattha **okkhāyatīti** (paccakkhāyati) paññāyati pākaṭaṃ hoti. Iti dvīsūpi etesu saha vipassanāya cattāro maggā kathitā.

7-9. Koṭṭhika-aniccasuttādivaṇṇanā

162-164. Sattamādīsu tīsu therassa vimutti-paripācaniyā dhammāva kathitā.

10-12. Micchādittīhipahānasuttādivaṇṇanā

165-167. Dasamādīni tīṇi pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena vuttāni. Tesamaṃ attho vuttanayeneva veditabboti.

Nandikkhayavaggo solasamo.

17. Saṭṭhipeyyālavaggo

1-60. Ajjhatta-aniccachandasuttādivaṇṇanā

168-227. Tadanantaro saṭṭhipeyyālo nāma hoti, so uttānatthova. Yāni panettha saṭṭhi suttāni vuttāni, tāni “chando pahātabbo”ti (3.0049) evaṃ tassa tasseva padassa vasena bujghanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttāni. Iti sabbāni tāni pāṭiyekkena puggalajjhāsayavasena kathitāni. Ekekasuttapariyosāne cettha saṭṭhi saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattāti.

Saṭṭhipeyyālavaggo.

18. Samuddavaggo

1. Paṭhamasamuddasuttavaṇṇanā

228. Samuddavaggassa paṭhame **cakkhu, bhikkhave, purisassa samuddoti** yadi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samuddanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva akaniṭṭhabrahmalokā nilādi-ārammaṇaṃ samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātuṃ na sakkoti, evaṃ duppūraṇaṭṭhenapi samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nilādīsu ārammaṇesu samuddati, asaṃvutaṃ hutvā osaramānaṃ kilesupattiyā kāraṇabhāvena sadosagamanena gacchatīti samuddanaṭṭhenapi samuddo. **Tassa rūpamayo vegoti** samuddassa appamāṇo ūmimayo vego viya tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa nilādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṃ rūpamayaṃ vegaṃ saha-** **tīti** yo taṃ cakkhusamudde samosaṭaṃ rūpamayaṃ vegaṃ, manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe dosaṃ, asamapekkhite mohanti evaṃ rāgādikilese anuppādentu upekkhakabhāvena sahati.

Sa-ūminti-ādīsu kilesa-ūmīhi **sa-ūmiṃ**. Kilesāvaṭṭehi **sāvaṭṭaṃ**. Kilesagāhehi **sagāhaṃ**. Kilesarakkhasehi **sarakkhasaṃ**. Kodhūpāyāsassa ca vasena **sa-ūmiṃ**. Vutañhetāṃ “ūmibhayanti kho, bhikkhave, kodhūpāyāsassetāṃ adhivacanan”ti (itivu. 109; ma. ni. 2.162; a. ni. 4.122). Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭaṃ**. Vutañhetāṃ “āvaṭṭaggāhoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanan”ti (saṃ. ni. 4.241). Mātugāmasena **sagāhaṃ sarakkhasaṃ**. Vuttañhetāṃ “gāharakkhasoti kho, bhikkhave, mātugāmassetaṃ adhivacanan”ti (itivu. 109). Sesavāresupi eseva (3.0050) nayo. **Sabhayaṃ duttaraṃ accatarīti** ūmibhayena sabhayaṃ duratikkamaṃ atikkami. **Lokantagūti** saṅkhāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vucca-** **tīti** nibbānaṃ gatoti kathiyati.

2-3. Dutiyasamuddasuttādivaṇṇanā

229-230. Dutīye **samuddoti** samuddanaṭṭhena samuddo, kiledanaṭṭhena temanaṭṭhenāti vuttaṃ hoti. **Yebhuyyēnā** Ti ṭhapetvā ariyasāvake. **Samunnā** Ti kilinnā tintā nimuggā. **Tantākulakajātā** ti-ādi heṭṭhā vitthāritameva. **Maccujahoti** tayo maccū jahitvā ṭhito. **Nirupadhīti** tihi upadhīhi anupadhi. **Apunabbhavāyāti** nibbānatthāya. **Amohayī maccurājanti** yathā tassa gatim na jānāti, evaṃ maccurājānaṃ mohetvā gato. Tatiyaṃ vuttanayameva.

4-6. Khīrarukkhopamasuttādivaṇṇanā

231-233. Catutthe appahīnaṭṭhena **atthi**, tenevāha **so appahīnoti**. **Parittāti**, pabbatamattampi rūpaṃ aniṭṭhaṃ arajānīyaṃ parittaṃ nāma hoti, evarūpāpissa rūpā cittaṃ pariyādiyantīti dasseti. **Ko pana vādo adhimattānanti** iṭṭhārammaṇaṃ panassa rajānīyaṃ vatthu cittaṃ pariyādiyatīti ettha kā kathā? Ettha ca nakhapi-ṭṭhipamāṇampi maṇimuttādi rajānīyaṃ vatthu adhimattārammaṇamevāti vedi-ttabbaṃ. **Daharoti**-ādīni tiṇipi aññamaññavevacanāneva. **Ābhindeyyāti** pahareyya padāleyya vā. Pañcame **tadubhayanti** taṃ ubhayaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva.

7. Udāyīsuttavaṇṇanā

234. Sattame **anekapariyāyenāti** anekehi kāraṇehi. **Itipāyanti** itipi ayaṃ. Imasmiṃ sutte aniccena anattalakkhaṇaṃ kathitaṃ.

8. Ādittapariyāyasuttavaṇṇanā

235. Aṭṭhame **anubyañjanaso nimittaggāhoti** “hatthā sobhanā pādā sobhanā” ti evaṃ anubyañjanavasena nimittaggāho. Nimittaggāhoti hi (3.0051) saṃsandetvā gahaṇaṃ, anubyañjanaggāhoti vibhattigahaṇaṃ. Nimittaggāho kumbhīlasadiso sabbameva gaṇhāti, anubyañjanaggāho rattapāsadiso vibhajitvā hatthapādādīsu taṃ taṃ koṭṭhāsaṃ. Ime pana dve gāhā ekajavanavārepi labbhanti, nānājavana-vāre vattabbameva natthi.

Nimittassādagathitanti nimittassādena ganthitaṃ baddhaṃ. **Viññānanti** kamma-viññānaṃ. **Tasmiṃ ce samaye kālaṃ kareyyāti** na koci saṃkiliṭṭhena cittaena kālaṃ karonto nāma atthi. Sabbasattānañhi bhavaṅgeneva kālakiriyā hoti. Kilesabhayaṃ pana dassento evamāha. Samayavasena vā evaṃ vuttaṃ. Cakkhudvārasmiñhi āpāthagate ārammaṇe rattacittaṃ vā duṭṭhacittaṃ vā mūḷhacittaṃ vā ārammaṇa-rasaṃ anubhavitvā bhavaṅgaṃ otarati, bhavaṅge ṭhatvā kālakiriyāṃ karoti. Tasmiṃ samaye kālaṃ karontassa dveva gatiyo pāṭikaṅkhā, imassa samayassa vasenetāṃ vuttaṃ.

Imaṃ khvāhaṃ, bhikkhave, ādīnavanti imaṃ anekāni vassasatasahassāni niraye anubhavitabbaṃ dukkhaṃ sampassamāno evaṃ vadāmi tattāya ayosalā-

kāya akkhīni añjāpetukāmoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. **Ayosañku-**
nāti ayasūlena. **Sampalimaṭṭhanti** dvepi kaṇṇacchiddāni vinivijhitvā pathaviyaṃ
ākoṭanavasena sampalimaṭṭhaṃ.

Tatīyavāre **sampalimaṭṭhanti** nakhacchedanaṃ paveśtvā ukkhipitvā sahadhu-
naṭṭhena chinditvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṃ. Catutthavāre **sampalima-**
ṭṭhanti bandhanamūlaṃ chetvā pātanavasena sampalimaṭṭhaṃ. Pañcamavāre
sampalimaṭṭhanti tikhiṇāya sattiyā kāyapasādaṃ uppāṭetvā patanavasena sampa-
limaṭṭhaṃ. **Sattiyāti** ettha mahatī daṇḍakavāsi veditabbā. **Sottanti** nipajjitvā niddo-
kkamaṃ. **Yathārūpānaṃ vitakkānaṃ vasaṃ gato saṅghaṃ**

bhindeyyāti iminā vitakkānaṃ yāva saṅghabhedā pāpakammāvahanatā dassitā. Sesamettha uttānameva.

9-10. Paṭhamahatthapādopamasuttādivaṇṇanā

236-237. Navame (3.0052) **hatthesu, bhikkhave, satīti** hatthesu vijjamānesu. Dasame **na hotīti** vuccamāne bujghanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Dvīsūpi cetesu vipākasukhadukkameva dassetvā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

Samuddavaggo niṭṭhito.

19. Āsīvisavaggo

1. Āsīvisopamasuttavaṇṇanā

238. Āsīvisavaggassa paṭhame **bhikkhū āmantesīti** ekacārikadvicārikaticārikacacūcārikapañcacārike sabhāgavuttino kārake yuttapayutte sabbepi dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānike parivāretvā nisinne yogāvacare bhikkhū āmantesi. Idañhi suttaṃ puggalajjhāsayena vuttaṃ. Puggalesūpi vipaṇcitaññūnaṃ disāvāsikānaṃ dukkhalakkhaṇakammaṭṭhānikānaṃ upaṭṭhānavelāya āgantvā sathhāraṃ parivāretvā nisinnānaṃ vasena vuttaṃ. Evaṃ santepi ugghaṭitaññū-ādīnaṃ catunnampi puggalānaṃ paccayabhūtametaṃ. Ugghaṭitaññū puggalo hi imassa suttassa mātīkānikkhepeveva arahattaṃ pāpuṇissati, vipaṇcitaññū mātīkāya vitthārabhājanena, neyyapuggalo imameva suttaṃ sajjhāyanto paripucchanto yoniso manasikaronto kalyāṇamitte sevanto bhajanto payirupāsanto arahattaṃ pāpuṇissati. Padaparamassettaṃ suttaṃ anāgate vāsanā bhavissatīti evaṃ sabbesampi upakārabhāvaṃ ñatvā bhagavā sineruṃ ukkhipanto viya ākāsaṃ vitthārento viya cakkavālapabbataṃ kampaṇto viya ca mahantena ussāhena **seyyathāpi, bhikkhavesi** imaṃ āsīvisopamasuttaṃ ārabhi.

Tattha **cattāro āsīvisāti** kaṭṭhamukho, pūtimukho, aggimukho, sathamukhoti ime cattāro. Tesu kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ sukkhakaṭṭhaṃ viya thaddhaṃ hoti, sandhipabbesu adhimattaṃ ayasūlasamappitaṃ viya tiṭṭhati. Pūtimukhena daṭṭhassa pakkapūtipanaṣaṃ viya vipubbakabhāvaṃ āpajjitvā paggharati (3.0053), caṅgavāre pakkhitta-udakaṃ viya hoti. Aggimukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ jhāyitvā bhasmamuṭṭhi viya thusamuṭṭhi viya ca vippakiriyati. Sattamukhena daṭṭhassa sakalasarīraṃ bhijjati, asanipātaṭṭhānaṃ viya mahānikhādanena khatasandhimukhaṃ viya ca hoti. Evaṃ visavasena vibhattā cattāro āsīvisā.

Visavegavikārena panete soḷasa honti. Kaṭṭhamukho hi daṭṭhavisō, diṭṭhavisō, phuṭṭhavisō, vātavisōti catubbidho hoti. Tena hi daṭṭhampi diṭṭhampi phuṭṭhampi tassa vātena pahaṭampi sarīraṃ vuttappakārena thaddhaṃ hoti. Sesesūpi eseva

nayoti. Evaṃ visavegavikāravasena soḷasa honti.

Puna puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi honti. Kathaṃ? Kaṭṭhamukhesu tāva daṭṭhavisō ca āgatavisō no ghoravisō, ghoravisō no āgatavisō, āgatavisō ceva ghoravisō ca, nevāgatavisō na ghoravisoti catubbidho hoti. Tattha yassa visaṃ sampajjalitaṇṅukkāya aggi viya sīghaṃ abhiruhitvā akkhīni gahetvā khandhaṃ gahetvā sīsaṃ gahetvā ṭhitanti vattabbataṃ āpajjati maṇisappādīnaṃ visaṃ viya, mantāṃ pana parivattetvā kaṇṇavātaṃ datvā daṇḍakena pahaṭamatte otarivā daṭṭhaṭṭhāneyeva tiṭṭhati, ayaṃ āgatavisō no ghoravisō nāma. Yassa pana visaṃ saṅikaṃ abhiruhati, āruḷhāruḷhaṭṭhāne pana ayaṃ sīta-udakaṃ viya hoti udakasa-ppādīnaṃ visaṃ viya, dvādasavassaccayenāpi kaṇṇapiṭṭhikhandhapiṭṭhikādīsu gaṇḍapīlakādivasena paññāyati, mantaparivattanādīsu ca kayiramānāsu sīghaṃ na otarati, ayaṃ ghoravisō no āgatavisō nāma. Yassa pana visaṃ sīghaṃ abhiruhati, na sīghaṃ otarati aneḷakasappādīnaṃ visaṃ viya, ayaṃ āgatavisō ceva ghoravisō ca. Yassa pana visaṃ mandaṃ hoti, otāriyamānampi sukheveva otarati nīlasappadhammanisappādīnaṃ visaṃ viya, ayaṃ nevāgatavisō na ghoravisō nāma. Iminā upāyena kaṭṭhamukhe daṭṭhavisādayo pūtimukhādīsu ca daṭṭhavisādayo veditabbāti. Evaṃ puggalapaṇṇattivasena catusaṭṭhi.

Tesu (3.0054) “aṇḍajā nāgā”ti-ādinā (saṃ. ni. 3.342-344) yonivasena ekekaṃ catudhā vibhajivā chapaṇṇāsādhikāni dve satāni honti. Te jalajāthalajāti dviguṇitā dvādasādhikāni pañcasatāni honti, te kāmarūpa-akāmarūpānaṃ vasena dviguṇitā catuvīsādhikasahassasaṅkhā honti. Puna gatamaggassa paṭilomato saṃkhippamānā kaṭṭhamukhādivasena cattārova hontīti. Te sandhāya bhagavā “seyyathāpi, bhikkhave, cattāro āsīvisā”ti āha. Kulavasena hi ete gahitā.

Tattha **āsīvisāti** āsittavisātipi āsīvisā, asitavisātipi āsīvisā, asisadisavisātipi āsīvisā. **Āsittavisāti** sakalakāye āsiñcitvā viya ṭhapitavisā, parassa ca attano sarīre ca āsiñcanavisāti attho. **Asitavisāti** yaṃ yaṃ etehi asitaṃ hoti paribhuttaṃ, taṃ taṃ visameva sampajjati, tasmā asitaṃ visaṃ hoti etesanti āsīvisā. **Asisadisavisāti** asiviya tikhiṇaṃ paramammacchedanasamatthaṃ visaṃ etesanti āsīvisāti evamettha vacanatto veditabbo. **Uggatejāti** uggatatejā balavatejā. **Ghoravisāti** dunnimmaddanavisā.

Evaṃ vadeyyunti paṭijaggāpanatthaṃ evaṃ vadeyyuṃ. Rājāno hi āsīvise gāhāpetvā- “tathārūpe core vā etehi ḍaṃsāpetvā māressāma, nagarūparodhakāle parasenāya vā taṃ khipissāma, parabalaṃ nimmaddetuṃ asakkontā subhojanaṃ bhuñjivā varasayanaṃ āruyha etehi attānaṃ ḍaṃsāpetvā sattūnaṃ vasaṃ anāga-cchantā attano ruciyā marissāmā”ti āsīvise jaggāpenti. Te yaṃ coraṃ sahasāva māretuṃ na icchanti, “evamete dīgharattaṃ dukkhappatto hutvā marissantī”ti icchantā taṃ purisaṃ evaṃ vadanti **ime te ambho purisa cattāro āsīvisāti**.

Tattha **kālena kālanti** kāle kāle. **Samvesetabbāti** nipajjāpetabbā. **Aññataro vā aññataro vāti** kaṭṭhamukhādīsu yo koci. **Yaṃ te ambho purisa karaṇiyaṃ, taṃ karo-** hīti idaṃ atthacarakassa vacanaṃ veditabbaṃ. Tassa kira purisassa evaṃ āsīvise paṭipādetvā ‘ayaṃ vo upaṭṭhāko’ti catūsu peḷāsu ṭhapitānaṃ āsīvisānaṃ ārocenti. Atheko nikkhamitvā āgamma tassa purisassa dakkhiṇapādānusārena abhi-

ruhitvā (3.0055) dakkhiṇahatthaṃ maṇibandhato paṭṭhāya veṭhetvā dakkhiṇakaṇṇasotamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji. Aparo vāmapādānusārena abhiruhitvā tatheva vāmahatthaṃ veṭhetvā vāmakaṇṇasotamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji, tatiyo nikkhamitvā abhimukhaṃ abhiruhitvā kucchiṃ veṭhetvā galavāṭakamūle phaṇaṃ katvā susūti karonto nipajji, catuttho piṭṭhibhāgena abhiruhitvā gīvaṃ veṭhetvā uparimuddhani phaṇaṃ ṭhapetvā susūti karonto nipajji.

Evam catūsu āsīvisesu sarīraṭṭhakesuyeva jātesu eko tassa purisassa atthacarakapuriso taṃ disvā “kiṃ te, bho purisa, laddhan”ti, pucchi. Tato tena “ime me, bho, hatthesu hatthakaṭakaṃ viya bāhāsu keyūraṃ viya kucchimhi kucchiveṭhana-sāṭako viya kaṇṇesu kaṇṇacūlikā viya gale muttāvaliyo viya sīse sīsapasādhanam viya keci alaṅkāravisesā raññā dinnā”ti vutte so āha- “bho andhabāla, mā evaṃ maññittha ‘raññā me tuṭṭhenetaṃ pasādhanam dinnan’ti. Tvaṃ rañño āgucārī coro, ime ca cattāro āsīvisā durupaṭṭhāhā duppaṭijaggiyā, ekasmiṃ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, ekasmiṃ nhāyitukāme eko bhuñjitukāmo, ekasmiṃ bhuñjitukāme eko nipajjitukāmo. Tesu yasseva icchā na pūrati, so tattheva ḍaṃsitvā māretī”ti. Atthi pana, bho, evaṃ sante koci sotthimaggoti? Āma, rājapurisānaṃ vikkhittabhāvaṃ ṅatvā palāyanaṃ sotthibhāvoti vatvā “yaṃ te karaṇīyaṃ, taṃ karohī”ti vadeyya.

Taṃ sutvā itaro catunnaṃ āsīvisānaṃ pamādakkhaṇaṃ rājapurisehi ca pavivittaṃ disvā, vāmahatthena dakkhiṇahatthaṃ veṭhetvā, dakkhiṇakaṇṇacūlikāya phaṇaṃ ṭhapetvā, sayitāsīvisassa sarīraṃ parimajjanto viya saṅikaṃ taṃ apanetvā, eteneva upāyena sesepi apanetvā tesam bhīto palāyeyya. Atha naṃ te āsīvisā “ayaṃ amhākaṃ raññā upaṭṭhāko dinno”ti anubandhamānā āgaccheyyūṃ. Idaṃ sandhāya **atha kho so, bhikkhave, puriso bhīto catunnaṃ āsīvisānaṃ ...pe... palāyethāti** vuttaṃ.

Tasmīṃ pana purise evaṃ āgatamaggaṃ oloketvā oloketvā palāyante rājā “palāto so puriso”ti sutvā “ko nu kho taṃ anubandhitvā ghātetuṃ sakkhissatī”ti vicinanto tasseva paccatthike pañca (3.0056) jane labhitvā “gacchatha naṃ anubandhitvā ghāthethā”ti peseyya. Athassa atthacarā purisā taṃ pavattiṃ ṅatvā ārocceyyūṃ. So bhīyosomattāya bhīto palāyetha. Imamatthaṃ sandhāya **tamenaṃ evaṃ vadeyyunti-ādi** vuttaṃ.

Chaṭṭho antaracaro vadhakoti “paṭhamaṃ āsīvisehi anubaddho ito cito ca te vañcento palāyi, idāni pañcahi paccatthikehi anubaddho suṭṭhutamaṃ palāyati, na sakkā so evaṃ gahetuṃ, upalāṅanāya pana sakkā, tasmā daharakālato paṭṭhāya ekato khāditvā ca pivitvā ca santhavaṃ antaracaram vadhakamassa pesethā”ti amaccehi vuttana raññā pariyesitvā pesito antaracaro vadhako.

So passeyya suññaṃ gāmanti nivattitvā oloketvā padaṃ ghāyitvā ghāyitvā vegenāgacchante cattāro āsīvise pañca vadhake paccatthike chaṭṭhañca antaracaram vadhakaṃ “nivatta bho, mā palāyi, puttadārena saddhiṃ kāme paribhuñjanto sukhaṃ vasissasī”ti vatvā āgacchantam disvā, bhīyosomattāya yena vā tena vā palāyanto paccantaratthe abhimukhagataṃ ekaṃ chakuṭikaṃ suññaṃ

gāmaṃ passeyya. **Rittakaññaeva paviseyyā** Ti dhanadhaññaṃcapīṭhādīhi virahitattā rittakaññaeva paviseyya. **Tucchakaṃ suññaṃkanti** etasseva vevacanaṃ. **Parimaseyyā**ti “sace pāṇiyaṃ bhavissati, pivissāmi, sace bhattaṃ bhavissati, bhuñjissāmi”ti bhājanaṃ vivarivā hatthaṃ anto pavesetvā parimaseyya.

Tamenaṃ evaṃ vadeyyunti channaṃ gharānaṃ ekagharepi kiñci alabhitvā gāmamañjhe eko sandacchāyo rukkho atthi, tattha vaṅkaphalakaṃ atthataṃ disvā, “idha tāva nisīdissāmi”ti gantvā, tattha nisinnaṃ mandamandena vātena bījiyamānaṃ tattakamattampi sukhaṃ santato assādayamānaṃ, tamenaṃ purisaṃ kecideva atthacarakā bahi pavattiṃ ṇatvā āgatā evaṃ vadeyyuṃ. **Idāni ambho purisāti** ambho, purisa, idāni. **Corā gāmaghātakāti** “yadevettha labhissāma, taṃ gaṇhissāma vā ghātesāma vā”ti āgatā cha gāmaghātakacorā.

Udakaṇṇavanti (3.0057) gambhīraṃ puthulaṃ udakaṃ. Gambhīrampi hi apuṭhulaṃ, puthulaṃ vā agambhīraṃ, na aṇṇavoti vuccati, yampana gambhīrañca puthulañca, tassevettaṃ nāmaṃ. **Sāsaṅkaṃ sappatibhayanti** catunnaṃ āsivīsānaṃ pañcannaṃ vadhakānaṃ chaṭṭhassa antaracarassa channañca gāmaghātakacorānaṃ vasena sāsaṅkaṃ sappatibhayaṃ. **Khemaṃ appatibhayanti** tesamañyeva āsivīsādīnaṃ abhāvena khemañca nibbhayañca vicitra-uyyānavaraṃ bahvañnapānaṃ devanagarasadiṣaṃ. **Na cassa nāvā santāraṇī**ti “imāya nāvāya orimatīrato paratīraṃ gamissantī”ti evaṃ ṭhapitā ca santāraṇī nāvā na bhaveyya. **Uttarasetu vāti** rukkhasetu-jaṅghasetu-sakaṭasetūnaṃ aññataro uttarasetu vā na bhaveyya. **Tiṭṭhati brāhmaṇoti** na kho esa brāhmaṇo. Kasmā naṃ brāhmaṇoti āha? Ettakānaṃ paccatthikānaṃ bāhitattā, desanaṃ vā vinivattento ekaṃ khīṇāsava-brāhmaṇaṃ dassetumpi evamāha.

Tasmiṃ pana evaṃ uttiṇṇe cattāro āsivīsā “na laddho vatāsi amhehi, ajja te murumurāya jīvitaṃ khāditvā chaḍḍeyyāma”. Pañca paccatthikā “na laddho vatāsi amhehi, ajja te parivāretvā aṅgamaṅgāni chinditvā rañño santikaṃ gatā sataṃ vā sahasaṃ vā labheyyāma”. Chaṭṭho antaracaro “na laddho vatāsi mayā, ajja te phalikavaṇṇena asinā sīsaṃ chinditvā, senāpatitṭhānaṃ labhitvā sampattiṃ anubhaveyyaṃ”. Cha corā “na laddho vatāsi amhehi, ajja te vividhāni kammakāraṇāni kāretvā bahudhanaṃ

āharāpessāmā”ti cintetvā, udakaṇṇavaṃ otarituṃ asakkontā rañño āṇāya kopi-tattā parato gantumpi avisahantā tattheva sussitvā mareyyuṃ.

Upamā kho myāyanti ettha evaṃ ādito paṭṭhāya opammasaṃsandanaṃ vedi-tabbā- rājā viya hi kammaṃ daṭṭhabbā, rājāparādhikapuriso viya vaṭṭanissito puthujjano. Cattāro āsīvisā viya cattāri mahābhūtāni, rañño tassa cattāro āsīvise paṭicchāpitakālo viya kammunā puthujjanassa paṭisandhikkhaṇeyeva catunnaṃ mahābhūtānaṃ dinnakālo. “Imesaṃ āsīvisānaṃ pamādakkhaṇe rājapurisānañca vivittakkhaṇe nikkhamitvā yaṃ te ambho, purisa, karaṇīyaṃ, taṃ karohī”ti vaca-nena “palāyassū”ti vuttakālo viya satthārā imassa bhikkhuno mahābhūtakamma-ṭṭhānaṃ kathetvā (3.0058) “imesu catūsu mahābhūtesu nibbinda virajja, evaṃ vaṭṭato parimuccissasi”ti kathitakālo, tassa purisassa atthacarakavacanaṃ sutvā catunnaṃ āsīvisānaṃ pamādakkhaṇe rājapurisānañca vivittakkhaṇe nikkhamitvā yena vā tena vā palāyanaṃ viya imassa bhikkhuno satthu santike kammaṭṭhānaṃ labhitvā mahābhūtāsīvisehi parimuccanattāya ñāṇapalāyanena palāyanaṃ.

Idāni **catunnetam mahābhūtānaṃ adhivacanaṃ pathavīdhātuyā āpodhātuyā**ti-ā-dīsu catumahābhūtakathā ca pañcupādānakkhandhakathā ca āyatanakathā ca visuddhimagge vitthāritanayeneva veditabbā. Ettha ca kaṭṭhamukha-āsīviso viya pathavīdhātu daṭṭhabbā, pūtimukha-aggimukhasatthamukhā viya sesadhātuyo. Yatheva hi kaṭṭhamukhena daṭṭhassa sakalakāyo thaddho hoti, evaṃ pathavīdhā-tupakopenāpi. Yathā ca pūtimukhādīhi daṭṭhassa paggharati ceva jhāyati ca chijjati ca, evaṃ āpodhātutejodhātuvāyodhātupakopenāpīti. Tenāhu atṭhakathāca-riyā-

“Patthaddho bhavatī kāyo, daṭṭho kaṭṭhamukhena vā;
pathavīdhātupakopena, hoti kaṭṭhamukheva so.

“Pūtikko bhavatī kāyo, daṭṭho pūtimukhena vā;
āpodhātupakopena, hoti pūtimukheva so.

“Santatto bhavatī kāyo, daṭṭho aggimukhena vā;
tejodhātupakopena, hoti aggimukheva so.

“Sañchinno bhavatī kāyo, daṭṭho satthamukhena vā;
vāyodhātupakopena, hoti satthamukheva so”ti.-

Evaṃ tāvettha visesato sadisabhāvo veditabbo.

Avisesato pana āsayato visavegavikārato anathaggahaṇato durupaṭṭhānato durāsadato akataññutato avisesakārīto anantadosūpaddavatoti imehi kāraṇehi etesaṃ āsīvisasadisatā veditabbā. Tattha **āsayato** Ti āsīvisānañhi vammiko āsayo, tattheva te vasanti. Mahābhūtānampi kāyavammiko āsayo (3.0059). Āsīvisānañca rukkhasusiratiṇapaṇṇagahanasaṅkāraṭṭhānānipi āsayo. Etesupi hi te vasanti. Mahābhūtānampi kāyasusiraṃ kāyagahanaṃ kāyasaṅkāraṭṭhānaṃ āsayoti. Evaṃ tāva āsayato sadisatā veditabbā.

Visavegavikāratoti āsīvisā hi kulavasena kaṭṭhamukhādibhedato cattāro. Tattha ekeko visavikārato vibhajjamāno daṭṭhavisādivasena catubbidho hoti. Mahābhūtā-nipi paccattalakkhaṇavasena pathavī-ādibhedato cattāri. Ettha ekekaṃ kamma-sa-muṭṭhānādivasena catubbidhaṃ hoti. Evaṃ visavegavikārato sadisatā veditabbā.

Anatthaggaṇatoti āsīvise gaṇhantā pañca anathe gaṇhanti- duggandhaṃ gaṇhanti, asuciṃ gaṇhanti, byādhiṃ gaṇhanti, visaṃ gaṇhanti, maraṇaṃ gaṇhanti. Mahābhūtānīpi gaṇhantā pañca anathe gaṇhanti- duggandhaṃ gaṇhanti, asuciṃ gaṇhanti, byādhiṃ gaṇhanti, jaraṃ gaṇhanti, maraṇaṃ gaṇhanti. Tenāhu porāṇā-

“Yekeci sappamaṃ gaṇhanti, mīḷhalittaṃ mahāvisaṃ;
pañca gaṇhantunatthāni, loka sappābhinandino.

“Duggandhaṃ asuciṃ byādhiṃ, visaṃ maraṇapañcamaṃ;
anathā honti pañcete, mīḷhalitte bhujāṅgame.

“Evamevaṃ akusalā, andhabālaputhujjanā;
pañca gaṇhantunatthāni, bhava jātābhinandino.

“Duggandhaṃ asuciṃ byādhiṃ, jaraṃ maraṇapañcamaṃ;
anathā honti pañcete, mīḷhalitteva pannage”ti.-

Evaṃ anathaggaṇato sadisatā veditabbā.

Durupaṭṭhānatoti te āsīvisā durupaṭṭhānā, ekasmiṃ uṭṭhātukāme eko nhāyitukāmo hoti, tasmīṃ nhāyitukāme aparo bhuñjitukāmo, tasmīṃ bhuñjitukāme añño nipajjitukāmo hoti. Tesu yassa yasseva ajjhāsayo na pūrati, so tattheva ḍaṃsitvā māreti. Imehi pana āsīvisehi bhūtāneva durupaṭṭhānatarāni. Pathavīdhātuyā hi bhesajje kayiramāne āpodhātu kuppanti, tasseva bhesajjaṃ karontassa tejodhātūti (3.0060) evaṃ ekissā bhesajje kayiramāne aparā kuppantīti. Evaṃ durupaṭṭhānato sadisatā veditabbā.

Durāsadatoti durāsadā hi āsīvisā, gehassa purimabhāge āsīvisaṃ disvā pacchimabhāgena palāyanti, pacchimabhāge disvā purimabhāgena, gehamajjhe disvā gabbhaṃ pavisanti, gabbhe disvā mañcapīṭhaṃ abhiruhanti. Mahābhūtāni tatopi durāsadatarāni. Tathārūpena hi kuṭṭharogena phuṭṭhassa kaṇṇanāsādīni chinditvā patanti, sarīraṃ samphuṭati nīlamakkhikā parivārenti, sarīragandho dūratova ubbāhati. Taṃ purisaṃ akkosamānampi paridevamānampi neva rosavasena, na kāruññaena, upasaṅkamtuṃ sakkonti, nāsikaṃ pidahitvā kheḷaṃ pātentā dūratova naṃ vivajjenti. Evaṃ aññesampi bhagandarakucchirogavātarogādīnaṃ bībhacchajegucchabhāvakarānañca rogānaṃ vasena ayamevattho vibhāvetabboti. Evaṃ durāsadato sadisatā veditabbā.

Akataññutatoti āsīvisā hi akataññuno honti, nhāpiyamānāpi bhojiyamānāpi gandhamālādīhi pūjiyamānāpi peḷāyaṃ pakkhipitvā parihariyamānāpi otārameva gavesanti. Yattha otāraṃ labhanti, tattheva naṃ ḍaṃsitvā mārenti. Āsīvisehipi mahābhūtāneva akataññutarāni. Etesañhi kataṃ nāma natthi, sītena vā uṇhena vā nimmalena jalena nhāpiyamānānīpi gandhamālādīhi sakkariyamānānīpi muduvatthamudusayanamuduyānādīhi parihariyamānānīpi, varabhojanaṃ bhojiyamānānīpi, varapānaṃ pāyāpiyamānānīpi otārameva gavesanti. Yattha otāraṃ labhanti, tattheva kuppitvā anayabyasanaṃ pāpentīti. Evaṃ akataññutato sadisatā veditabbā.

Avisesakāritoti āsīvisā hi “ayaṃ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā”ti visesaṃ na karonti, sampattasampattameva ḍaṃsitvā

mārenti. Mahābhūtānipi “ayaṃ khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā devo vā manusso vā māro vā brahmā vā nigguṇo vā suguṇo vā”ti visesaṃ na karonti. Yadi hi nesamaṃ “ayaṃ guṇavā”ti lajjā (3.0061) uppajjeyya, sadevake loke aggapuggale tathāgate lajjaṃ uppādeyyuṃ. Athāpi nesamaṃ “ayaṃ mahāpaṇṇo ayaṃ mahiddhiko ayaṃ dhutavādo”ti-ādinā nayena lajjā uppajjeyya, dhammasenāpatisāriputtattherādīsu lajjaṃ uppādeyyuṃ. Athāpi nesamaṃ “ayaṃ nigguṇo dāruṇo thaddho”ti bhayaṃ uppajjeyya, sadevake loke nigguṇathaddhadāruṇānaṃ aggassa devadattassa channaṃ vā satthārānaṃ bhāyeyyuṃ, na ca lajjanti na ca bhāyanti, kuppitvā yaṃkiñci anayabyasanaṃ āpā-dentiyeva. Evaṃ avisesakārito sadisatā veditabbā.

Anantadosūpaddavatoti āsīvise nissāya uppajjanakānañhi dosūpaddavānaṃ pamāṇaṃ natthi. Tathā hete ḍaṃsitvā kāṇampi karonti khujjampi piṭhasappimpi ekapakkhalampīti evaṃ aparimāṇaṃ vippakāraṃ dassenti. Bhūtānipi kuppitāni na kāṇādibhāvesu na kiñci vippakāraṃ na karonti, appamaṇo etesaṃ dosūpadda-voti. Evaṃ anantadosūpaddavato sadisatā veditabbā.

Idānettha catumahābhūtavasena yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge catudhātuvavatthānaniddese kathitameva.

Pañca vadhakā paccatthikāti kho bhikkhave pañcannetaṃ upādānakkha-ndhānaṃ adhivacananti ettha dvīhi ākārehi khandhānaṃ vadhakapaccatthikasadisatā veditabbā. Khandhā hi aññamaññañca vadhenti, tesu ca santesu vadho nāma paññāyati. Kathaṃ? Rūpaṃ tāva rūpampi vadheti arūpampi, tathā arūpaṃ arūpampi vadheti rūpampi. Kathaṃ? Ayañhi pathaviḍhātu bhijjamānā itarā tisso dhātuyo gahetvāva bhijjati, āpodhātu-ādīsipi eseva nayo, evaṃ tāva rūpaṃ rūpameva vadheti. Rūpakkhandho pana bhijjamāno cattāro arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati, evaṃ rūpaṃ arūpampi vadheti. Vedanākkhandhopi bhijjamāno saññāsa-ñkhāraviññāṇakkhandhe gahetvāva bhijjati. Saññākkhandhādīsipi eseva nayo. Evaṃ arūpaṃ arūpameva vadheti. Cutikkhaṇe pana cattāro arūpakkhandhā bhijjamānā vatthurūpampi gahetvāva bhijjanti, evaṃ arūpaṃ rūpampi vadheti. Evaṃ tāva aññamaññaṃ vadhentīti vadhakā. Yattha pana khandhā atthi, tattha chedanabhedanavadhabandhanādayo honti, na aññatthāti. Evaṃ khandhesu santesu vadho paññāyatītipi vadhakā.

Idāni (3.0062) pañcakkhandhe rūpārūpavasena dve koṭṭhāse katvā, rūpavasena vā nāmavasena vā rūpapariggahaṃ ādiṃ katvā, yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ siyā tampi visuddhimagge kathitameva.

Chaṭṭho antaracaro vadhako ukkhittāsikoti kho, bhikkhave, nandīrāgassetamaṃ adhivacananti ettha dvīhākārehi nandīrāgassa ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā paññāsirapātanato ca yonisampaṭipādanato ca. Kathaṃ? Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhāramaṇe āpāthagate taṃ āramaṇaṃ nissāya lobho uppajjati, ettāvatā paññāsisaṃ patitaṃ nāma hoti, sotadvārādīsipi eseva nayo. Evaṃ tāva paññāsirapātanato sadisatā veditabbā. Nandīrāgo panesa aṇḍajādibhedā catasso yoniyo upaneti. Tassa yoni-upagamanamūlakāni pañcavīsati mahābhayāni dvattiṃsa kammakāraṇāni ca āgatāneva hontīti evaṃ yonisampaṭipādanatopissa

ukkhittāsikavadhakasadisatā veditabbā.

Iti nandīrāgavasenāpi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānaṃ kathitameva hoti. Kathaṃ? Ayañhi nandīrāgo saṅkhārakkhandho, taṃ saṅkhārakkhandhoti vavatthapetvā taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandho, tesam vatthārammaṇaṃ rūpakkhandhoti, evaṃ pañcakkhandhe vavatthapeti. Idāni te pañcakkhandhe nāmarūpavasena vavatthapetvā, tesam paccayapariyesanato paṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā, anupubbena eko arahattaṃ pāpuṇātīti evaṃ nandīrāgavasena kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Channaṃ ajjhattikāyatanānaṃ suññagāmena sadisatā pāḷiyaṃyeva āgatā. Ayaṃ panettha kammaṭṭhānanayo- yathā ca te cha corā chakuṭikaṃ suññaṃ gāmaṃ pavisitvā aparāparaṃ vicarantā kiñci alabhitvā gāmena anattikā honti, evamevaṃ bhikkhu chasu ajjhattikāyatanesu abhinivisitvā vicinanto “ahan”ti vā “maman”ti vā gahetabbaṃ kiñci adisvā tehi anattiko hoti. So “vipassanaṃ paṭṭhappessāmi”ti upādārūpakammaṭṭhānavasena cakkhupasādādayo pariggahetvā “ayaṃ rūpakkhandho”ti vavatthapeti, manāyatanaṃ “arūpakkhandho”ti. Iti sabbānīpetāni nāmañceva

rūpañcāti nāmarūpavasena vavatthapetvā, tesam paccayaṃ pariyesitvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā (3.0063), sañkhāre sammasanto anupubbena arahatte patiṭṭhāti. Idaṃ ekassa bhikkhuno yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Idāni bāhirānaṃ gāmaghātakacorehi sadisataṃ dassento **corā gāmaghātakāti khoti**-ādimāha. Tattha **manāpāmanāpesūti** karaṇatthe bhummaṃ, manāpāmanā-pehīti attho. Tattha coresu gāmaṃ hanantesu pañca kiccāni vattanti- corā tāva gāmaṃ parivāretvā ṭhitā aggim datvā kaṭakaṭasaddaṃ uṭṭhāpenti, tato manussā hatthasāraṃ gahetvā bahi nikkhamanti. Tato tehi saddhiṃ bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmāsaṃ karonti. Keci panettha pahāraṃ pāpuṇanti, keci pahāraṭṭhāne patanti, avasese pana arogajane bandhitvā attano vasanaṭṭhānaṃ netvā rajjubandhanādīhi bandhitvā dāsaparibhogena paribhuñjanti.

Tattha gāmaghātakacorānaṃ gāmaṃ parivāretvā aggidānaṃ viya chasu dvāresu ārammaṇe āpāthagate kilesapariḷāhuppatti veditabbā, hatthasāraṃ ādāya bahi nikkhamanaṃ viya. Tañkhaṇe kusaladhammaṃ pahāya akusalasamaṅgitā, bhaṇḍakassa kāraṇā hatthaparāmāsanāpajjanaṃ viya dukkaṭadubbhāsita-pācittiyathullaccayānaṃ āpajjanakālo, pahāraladdhakālo viya sañghādisesaṃ āpajjanakālo, pahāraṃ laddhā pana pahāraṭṭhāne patitakālo viya pārājikaṃ āpajjitvā assamaṇakālo, avasesajanassa bandhitvā vasanaṭṭhānaṃ netvā dāsaparibhogena paribhuñjanakālo viya tameva ārammaṇaṃ nissāya sabbesaṃ passantānaṃ yeva cūḷasīlamajjhimasīlamahāsīlāni bhinditvā sikkhaṃ paccakkhāya gihibhāvaṃ āpajjanakālo. Tatrassa puttadāraṃ posentassa sandiṭṭhiko dukkhakkhandho veditabbo, kālaṃ katvā apāye nibbattassa samparāyiko.

Imānipi bāhirāyatanaṃ ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathitāni. Ettha hi rūpādīni cattāri upādārūpāni, phoṭṭhabbāyatanaṃ tisso dhātuyo, dhammāyatane āpodhātuyā saddhiṃ tā catassoti imāni cattāri bhūtāni, tesam paricchedavasena ākāsadhātu, lahutādivasena lahutādayoti evamidaṃ sabbampi bhūtupādāyarūpaṃ rūpakkhandho, tadārammaṇā vedanādayo cattāro arūpakkhandhā. Tattha “rūpakkhandho rūpaṃ, cattāro arūpino (3.0064) khandhā nāman”ti. Nāmarūpaṃ vavatthapetvā purimanayeneva paṭipajjantassa yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ hoti.

Oghānanti ettha duruttaraṇaṭṭho oghaṭṭho. Ete hi “sīlasaṃvaraṃ pūretvā arahattaṃ pāpuṇissāmī”ti ajjhāsayam samuṭṭhāpetvā kalyāṇamitte nissāya sammā vāyamantena taritabbā, yena vā tena vā duruttarā. Iminā duruttaraṇaṭṭhena oghāti vuccanti. Tepi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavasena kathitā. Cattāropi hi ete eko sañkhārakkhandho vāti. Sesam nandīrāge vuttanayeneva yojetvā vitthārettabbaṃ.

Sakkāyassetam adhivacananti, sakkāyopi hi āsīvisādīhi udakaṇṇavassa orimatīraṃ viya catumahābhūtādīhi sāsāṅko sappatibhaya, sopi ekassa bhikkhuno kammaṭṭhānavaseneva kathito. Sakkāyo hi tebhūmakapañcakkhandhā, te ca samāsato nāmarūpamevāti. Evamettha nāmarūpavavatthānaṃ ādim katvā yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ vitthārettabbanti.

Nibbānassetam adhivacananti nibbānañhi udakaṇṇavassa pārimatīraṃ viya

catumahābhūtādihi khemaṃ appaṭibhayaṃ. **Vīriyārambhassetaṃ adhivacananti** ettha cittakiriyadassanattaṃ heṭṭhā vuttavāyāma meva vīriyanti gaṇhitvā dasseti. **Tiṇṇo pāraṅgato**ti taritvā pāraṃ gato.

Tattha yathā sāsaṅka-orimatīre ṭhitena udakaṇṇavaṃ taritukāmena katipāhaṃ vasitvā saṅikaṃ nāvaṃ sajjetvā udakakīlaṃ kīlanta viya na nāvā abhiruhitabbā. Evaṃ karonto hi anāruḥova byasanaṃ pāpuṇāti. Evameva kilesaṇṇavaṃ taritukāmena “taruṇo tāvamhi, mahallakakāle aṭṭhaṅgikamaggakullaṃ bandhissāmi”ti papaṅco na kātabbo. Evaṃ karonto hi mahallakakālaṃ apatvāpi vināsaṃ pāpuṇāti, patvāpi kātuṃ na sakkoti. Bhaddekarattādīni pana anussaritvā vegeneva ayaṃ ariyamaggakullo bandhitabbo.

Yathā ca kullaṃ bandhantassa hatthapādapāripūri icchitabbā. Kuṇṭhapādo hi khaṅṅapādo vā patiṭṭhātuṃ na sakkoti, phaṇahatthakādayo tiṇṇapaṇṇādīni gahetuṃ na sakkonti. Evamimampi ariyamaggakullaṃ bandhantassa sīlapādānañceva saddhāhatthassa (3.0065) ca pāripūri icchitabbā. Na hi dussīlo assaddho sāsane appatiṭṭhito paṭipattiṃ assaddahanto ariyamaggakullaṃ bandhituṃ sakkoti. Yathā ca paripuṇṇahatthapādopi dubbalo byādhipīlito kullaṃ bandhituṃ na sakkoti, thāmasampanna sakkoti, evaṃ sīlavā saddhopi alaso kusīto imaṃ maggakullaṃ bandhituṃ na sakkoti, āradhāvīriyova sakkotiṭi imaṃ bandhitukāmena āradhāvīriyena bhavitabbaṃ. Yathā so puriso kullaṃ bandhitvā tīre ṭhatvā yojanavīttihāraṃ udakaṇṇavaṃ “ayaṃ mayā paccattapurisakāraṃ nissāya nittharitaṃ”ti mānasaṃ bandhati, evaṃ yogināpi caṅkamā oruyha “ajja mayā catumaggavajjhaṃ kilesaṇṇavaṃ taritvā arahatte patiṭṭhātabban”ti mānasaṃ bandhitabbaṃ.

Yathā ca so puriso kullaṃ nissāya udakaṇṇavaṃ taranto gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokeno “ekakoṭṭhāsaṃ atikkantomhi, aññe tayo sesā”ti jānāti, aparampi gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokeno “dve atikkantomhi, dve sesā”ti jānāti, aparampi gāvutamattaṃ gantvā nivattitvā olokeno “tayo atikkantomhi, eko seso”ti jānāti, tampi atikkamma nivattitvā olokeno “cattāropi me koṭṭhasā atikkantaṃ”ti jānāti, tañca kullaṃ pādena akkamitvā sotābhimukhaṃ khipitvā uttaritvā tīre tiṭṭhati. Evaṃ ayampi bhikkhu ariyamaggakullaṃ nissāya kilesaṇṇavaṃ taranto sotāpattimaggena paṭhamamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇaṇāṇena nivattitvā olokeno “catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ eko koṭṭhāso pahīno, itare tayo sesā”ti jānāti. Puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto sakadāgāmimaggena dutiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇaṇāṇena nivattitvā, olokeno “catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ dve koṭṭhāsā pahīnā (3.0066), itare dve sesā”ti jānāti. Puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto anāgāmimaggena tatiyamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇaṇāṇena nivattitvā olokeno “catumaggavajjhānaṃ me kilesānaṃ tayo koṭṭhāsā pahīnā, eko seso”ti jānāti. Puna tatheva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā saṅkhāre sammasanto arahattamaggena catutthamaggavajjhe kilese taritvā maggānantare phale ṭhito paccavekkhaṇaṇāṇena nivattitvā olokeno “sabbakilesā me pahīnā”ti jānāti.

Yathā so puriso taṃ kullaṃ sote pavāhetvā uttaritvā thale ṭhito nagaraṃ pavisitvā uparipāsādavaragato “ettakena vatamhi anatthena mutto”ti ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati, evaṃ tasmimyeva vā āsane aññesu vā rattiṭṭhānadivāṭṭhānādīsu yattha katthaci nisinno “ettakena vatamhi anatthena mutto”ti nibbānārammaṇaṃ phalasaṃpattiṃ appētvā ekaggacitto tuṭṭhamānaso nisīdati. Idaṃ vā sandhāya vuttaṃ **tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇoti kho, bhikkhave, arahato etaṃ adhivacānanti**. Evaṃ tāvettha nānākammaṭṭhānāni kathitāni, samodhānetvā pana sabbānipi ekameva katvā dassetabbāni. Ekaṃ katvā dassentenāpi pañcakkhandhavaseneva vinivattetabbāni.

Kathaṃ? Ettha hi cattāri mahābhūtāni ajjhattikāni pañcāyatanāni bāhirāni pañcāyatanāni dhammāyatane pannarasa sukhumarūpāni sakkāyassa ekadesoti ayaṃ rūpakkhandho, manāyatanaṃ viññāṇakkhandho dhammāyatane kadeso cattāro oghā sakkāyekadesoti ime cattāro arūpino khandhā. Tattha rūpakkhandho rūpaṃ, cattāro arūpino khandhā nāmanti idaṃ nāmarūpaṃ. Tassa nandīrāgo kāmogho bhavogho dhammāyatane kadeso sakkāyekadesoti ime paccayā. Iti sappaccayaṃ nāmarūpaṃ vavatthapēti nāma. Sappaccayaṃ nāmarūpaṃ vavatthapētvā tilakkhaṇaṃ āropētvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā saṅkhāre sammasanto arahattaṃ pāpuṇātīti idaṃ ekassa bhikkhuno niyyānamukhaṃ.

Tattha cattāro mahābhūtā pañcupādānakkhandhā ajjhattikabāhirāni ekādasāyatanāni dhammāyatane kadeso diṭṭhogho avijjogho sakkāyekadesoti idaṃ dukkhasaccaṃ, nandīrāgo dhammāyatane kadeso kāmogho bhavogho sakkāyekadesoti idaṃ samudayasaccaṃ, pārimatīrasaṅkhātaṃ (3.0067) nibbānaṃ nirodhasaccaṃ, ariyamaggo maggasaccaṃ. Tattha dve saccāni vaṭṭaṃ, dve vivaṭṭaṃ, dve lokiyāni, dve lokuttarānīti cattāri saccāni soḷasaḥākārehi saṭṭhinayasahashehi vibhajitvā dassetabbānīti. Desanāpariyosāne vipaṇcitanñū pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahiṃsu. Suttaṃ pana dukkhalakkhaṇavasena kathitaṃ.

2. Rathopamasuttavaṇṇanā

239. Dutiye **sukhasomanassabahuloti** kāyikasukhañceva cetāsikasomanassañca bahulaṃ assāti sukhasomanassabahulo. **Yoni cassa āradhā hotīti** kāraṇaṇcassa paripuṇṇaṃ hoti. **Āsavānaṃ khayāyāti** idha āsavakkhayoti arahattamaggo adhippeto, tadatthāyāti attho. **Odhasatapodoti** rathamajjhe tiriyaṃ ṭhapitapatodo. **Yenicchakanti** yena disābhāgena icchati. **Yadicchakanti** yaṃ yaṃ gamanaṃ icchati. **Sāreyyāti** peseyya. **Paccāsāreyyāti** paṭivinivatteyya. **Ārakkhāyāti** rakkhaṇatthāya. **Samyamāyāti** veganiggahaṇatthāya. **Damāyāti** nibbisevanatthāya. **Upasamāyāti** kilesūpasamatthāya.

Evameva khoti ettha yathā akusalassa sārathino adante sindhave yojetvā visamamaggena rathaṃ pesentassa cakkānīpi bhijjanti, akkhopi sindhavānañca khurā, attanāpi anayabyasanaṃ pāpuṇāti, na ca icchiticchitena gamanena sāretuṃ sakkoti; evaṃ chasu indriyesu aguttadvāro bhikkhu na icchiticchitaṃ samaṇaratīṃ anubhavituṃ sakkoti. Yathā pana cheko sārathi dante sindhave yojetvā, same

bhūmibhāge ratham otāretvā rasmiyo gahetvā, sindhavānam khuresu satim ṭhapetvā, patodaṃ ādāya nibbisevane katvā, pesento icchiticchitena gamanena sāreti. Evameva chasu indriyesu guttadvāro bhikkhu imasmiṃ sāsane icchiticchitaṃ samaṇaratiṃ anubhoti, sace aniccānupassanābhimukhaṃ ñāṇaṃ pesetukāmo hoti, tadabhimukhaṃ ñāṇaṃ gacchati. Dukkhanupassanādīsupi eseva nayo.

Bhojane mattaññūti bhojanamhi pamāṇaññū. Tattha dve pamāṇāni- paṭiggahaṇapamāṇaṃca paribhogapamāṇaṃca. Tattha paṭiggahaṇapamāṇe dāyakassa vaso (3.0068) veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo jānitabbo. Evarūpo hi bhikkhu sace deyyadhammo bahuko hoti, dāyako appaṃ dātukāmo, dāyakassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammo appo, dāyako bahuṃ dātukāmo, deyyadhammassa vasena appaṃ gaṇhāti. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, attano thāmaṃ ñatvā pamāṇena gaṇhāti. So tāya paṭiggahaṇe mattaññūtāya anuppannaṃca lābhaṃ uppādeti, uppannaṃca thāvaram karoti dhammikatisamāhārājakāle **sattavassiko sāmaṇero** Viya.

Raṅṅo kira pañcahi sakaṭasatehi guḷaṃ āhariṃsu. Rājā “manāpo paṇṇākāro, ayyehi vinā na khādissāmā”ti aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni mahāvihāraṃ pesetvā sayampi bhuttapātarāso agamāsi. Bheriyā pahaṭāya dvādasa bhikkhusahassāni sannipatiṃsu. Rājā ekamante ṭhito ārāmikaṃ pakkosāpetvā āha- “raṅṅo nāma dāne pattapūrova pamāṇaṃ, gahitabhājanaṃ pūretvāva dehi, sace koci mattapaṭiggahaṇe ṭhito na gaṇhāti, mayhaṃ āroceyyāsi”ti.

Atheko mahāthero “mahābodhimahācetiyaṃ vandissāmī”ti cetiyapabbatā āgantvā, vihāraṃ pavisanto mahāmaṇḍapaṭṭhāne bhikkhū guḷaṃ gaṇhante disvā pacchato āgacchantaṃ sāmaṇeraṃ āha, “natthi te guḷena attho”ti. “Āma, bhante, natthi”ti. Sāmaṇera mayaṃ maggakilantā, ekena kapiṭṭhaphalamattena piṇḍakena amhākaṃ atthoti. Sāmaṇero thālakaṃ nīharitvā therassa vassaggapaṭipāṭiyaṃ aṭṭhāsi. Ārāmiko gahaṇamānaṃ pūretvā ukkhipi, sāmaṇero aṅguliṃ cālesi. Tāta sāmaṇera, rājakulānaṃ dāne bhājanapūrameva pamāṇaṃ, thālakaṃ pūraṃ gaṇhāhīti. Āma, upāsaka, rājāno nāma mahajjhāsayā honti, amhākaṃ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti.

Rājā tassa kathaṃ sutvā, “kiṃ bho sāmaṇero bhaṇati”ti?

Tassa santikaṃ gato. Ārāmiko āha- “sāmi, sāmaṇerassa bhājanaṃ khuddakaṃ, bahuṃ na gaṇhāti”ti. Rājā āha, “ānītabhājanaṃ pūretvā gaṇhatha, bhante”ti. Mahārāja, rājāno nāma mahajjhāsayā honti (3.0069), ukkhittabhājanaṃ pūretvāva dātukāmā, amhākaṃ pana upajjhāyassa ettakeneva atthoti. Rājā cintesi- “ayaṃ sattavassikadārako, ajjāpissa mukhato khīragandho na muccati, gahetvā kuṭe vā kuṭumbe vā pūretvā svepi punadivasepi khādissāmāti na vadati, sakkā buddhasā-sanaṃ pariggahetun”ti purise āṇāpesi, “bho, pasannomhi sāmaṇerassa, itarānipi aḍḍhateyyāni sakaṭasatāni ānetvā saghaṃssa dethā”ti.

Soyeva pana rājā ekadivasam tittiramaṃsam khāditukāmo cintesi- “sace ahaṃ aṅgārapakkaṃ tittiramaṃsam khāditukāmosmīti aññassa kathessāmi, samantā yojanaṭṭhāne tittirasamugghātaṃ karissanti”ti uppannaṃ pipāsaṃ adhivāsento tīṇi saṃvaccharāni vītināmesi. Athassa kaṇṇesu pubbo saṅṭhāsi, so adhivāsetuṃ asakkonto “atthi nu kho, bho, amhākaṃ koci upaṭṭhākupāsako sīlarakkhako”ti pucchi. Āma, deva, atthi, tisso nāma so akhaṇḍasīlaṃ rakkhatīti. Atha naṃ vīmaṃ-situkāmo pakkosāpesi. So āgantvā rājānaṃ vanditvā aṭṭhāsi. Tato naṃ āha- “tvaṃ, tāta, tisso nāmā”ti? “Āma devā”ti. Tena hi gacchāti. Tasmīṃ gate ekaṃ kukkuṭaṃ āharāpetvā ekaṃ purisaṃ āṇāpesi, “gaccha tissaṃ vadāhi, imaṃ tīhi pākehi pacitvā amhākaṃ upaṭṭhāpehi”ti. So gantvā tathā avoca. So āha- “sace, bho, ayaṃ matako assa, yathā jānāmi, tathā pacitvā upaṭṭhaheyyaṃ. Pāṇātipātaṃ panāhaṃ na karomī”ti. So āgantvā rañño ārocesi.

Rājā puna “ekavāraṃ gacchā”ti pesesi. So gantvā, “bho, rājupaṭṭhānaṃ nāma bhāriyaṃ, mā evaṃ kari, punapi sīlaṃ sakkā samādātuṃ, pacetan”ti āha. Atha naṃ tisso avoca, “bho, ekasmīṃ nāma attabhāve dhuvaṃ ekaṃ maraṇaṃ, nāhaṃ pāṇātipātaṃ karissāmī”ti. So punapi rañño ārocesi. Rājā tatiyampi pesetvā asa-mpaṭicchantaṃ pakkosāpetvā attanā pucchi. Raññopi tatheva paṭivacanaṃ adāsi. Atha rājā purise āṇāpesi, “ayaṃ rañño āṇaṃ kopeti, gacchathetassa āghātanabha-ṇḍikāyaṃ ṭhapetvā, sīsaṃ chindathā”ti. Raho (3.0070) ca pana nesam saññama-dāsi- “imaṃ santajjayamānā netvā sīsamassa āghātanabhaṇḍikāyaṃ ṭhapetvā āgantvā mayhaṃ ārocethā”ti.

Te taṃ āghātanabhaṇḍikāyaṃ nipajjāpetvā tamassa kukkuṭaṃ hatthesu ṭhapa-yiṃsu. So taṃ hadaye ṭhapetvā “ahaṃ, tāta, mama jīvitaṃ tuyhaṃ demi, tava jīvitaṃ ahaṃ gaṇhāmi, tvaṃ nibbhayo gacchā”ti vissajjesi. Kukkuṭo pakkhe papphoṭetvā ākāsenā gantvā vaṭarukkhe nilīyi. Tassa kukkuṭassa abhayadinna-ṭṭhānaṃ kukkuṭagiri nāma jātaṃ.

Rājā taṃ pavattiṃ sutvā amaccaputtaṃ pakkosāpetvā sabbābharaṇehi alaṅka-ritvā āha- “tāta, mayā tvaṃ etadatthameva vīmaṃsito, mayhaṃ tittiramaṃsam khāditukāmassa tīṇi saṃvaccharāni atikkantāni, sakkhissasi me tikoṭiparisuddhaṃ katvā upaṭṭhāpetun”ti. “Etaṃ nāma, deva, mayhaṃ kamman”ti nikkhamitvā dvāra-ntare ṭhito ekaṃ purisaṃ pātova tayo tittire gahetvā pavisantaṃ disvā, dve kahā-paṇe datvā tittire ādāya parisodhetvā, jīrakādīhi vāsetvā, aṅgāresu supakke pacitvā rañño upaṭṭhāpesi. Rājā mahātale sirīpallaṅke nisinnova ekaṃ gahetvā thokaṃ chinditvā mukhe pakkhipi, tāvadevassa sattarasaharaṇīsahassāni

pharivā aṭṭhāsi.

Tasmiṃ samaye bhikkhusaṅghaṃ sarivā, “mādiso nāma pathavissaro rājā tittiramamaṃsaṃ khādītukāmo tīṇi saṃvaccharāni na labhi, apaccamāno bhikkhusaṅgho kuto labhissatī”ti? Mukhe pakkhittakkaṇḍaṃ bhūmiyaṃ chaḍḍesi. Amaccaputto jaṇṇukehi pativā mukhena gaṇhi. Rājā “apehi, tāta, jānāmaṃ tava niddosabhāvaṃ, iminā nāma kāraṇena mayā etaṃ chaḍḍitan”ti kathetvā, “sesakaṃ tatheva saṅgopetvā ṭhapehī”ti āha.

Punadivase rājakulūpako thero piṇḍāya pāvīsi. Amaccaputto taṃ disvā pattaṃ gahetvā rājagehaṃ pavesesi. Aññataro vuḍḍhapabbajitopi therassa pacchāsaṃmaṇo viya hutvā anubandhanto pāvīsi. Thero “raññā pakkosāpitabhikkhu bhavissatī”ti pamajji. Amaccaputtopi “therassa upaṭṭhāko bhavissatī”ti pamādaṃ āpajji. Tesāṃ nisīdāpetvā yāguṃ adamaṃsu. Yāguyā pītāya rājā tittire upanesi. Thero ekaṃ gaṇhi, itaropi (3.0071) ekaṃ gaṇhi. Rājā “anubhāgo atthi, anāpucchitvā khādītumaṃ yuttan”ti mahātheraṃ āpucchi. Thero hatthaṃ pidahi, mahallakattothero sampatīcchi. Rājā anattamaṃ hutvā katabhattakiccaṃ therāṃ pattaṃ ādāya anugacchanto āha- “bhante, kulagehaṃ āgacchantehi uggahitavattaṃ bhikkhumaṃ gahetvā āgantuṃ vaṭṭatī”ti. Thero tasmiṃ khaṇe aññāsi “na esa raññā pakkosāpitoti”ti.

Punadivase upaṭṭhākasāmaṇeraṃ gahetvā pāvīsi. Rājā tadāpi yāguyā pītāya tittire upanāmesi. Thero ekaṃ aggahesi, sāmaṇero aṅguḷiṃ cāletvā majjhe chindāpetvā ekakoṭṭhāsameva aggahesi. Rājā taṃ koṭṭhāsaṃ mahātherassa upanāmesi. Mahāthero hatthaṃ pidahi, sāmaṇeropi pidahi. Rājā avidūre nisīditvā khaṇḍākkaṇḍaṃ chinditvā khādanto “uggahitavatte nissāya diyaḍḍhatittire khādītumaṃ labhimhā”ti āha. Tassa maṃse khāditamatteva kaṇṇehi pubbo nikkhami. Tato mukhaṃ vikkhāletvā sāmaṇeraṃ upasaṅkamitvā, “pasannosmi, tāta, aṭṭha te dhuvabhattāni demī”ti āha. Ahaṃ, mahārāja, upajjhāyassa dammīti. Aparāni aṭṭha demīti. Tāni amhākaṃ ācariyassa dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Tāni samānupajjhāyānaṃ dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Tāni bhikkhusaṅghassa dammīti. Aparānipi aṭṭha demīti. Sāmaṇero adhivāsesi. Evaṃ paṭiggahaṇamattaṃ jānanto anuppannañceva lābhaṃ uppādeti, uppannañca thāvaram karoti. Idamaṃ paṭiggahaṇapamāṇaṃ nāma. Tattha paribhogapamāṇaṃ paccavekkhaṇapayojanaṃ, “idamatthiyaṃ bhोजनाṃ bhujjāmi”ti pana paccavekkhitaparibhogasseva payojanattā paribhogapamāṇaṃyeva nāma, taṃ idha adhippetamaṃ. Teneva **paṭisaṅkhā yonisoti-ādimāha**, itarampi pana vaṭṭatiyeva.

Sīhaseyyanti ettha kāmabhogiseyyā, petaseyyā, sīhaseyyā, tathāgataseyyāti catasso seyyā. Tattha “yebhuyyena, bhikkhave, kāmabhogī vāmena passena senti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **kāmabhogiseyyā**. Tesañhi yebhuyyena dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi.

“Yebhuyyena (3.0072), bhikkhave, petā uttānā senti”ti (a. ni. 4.246) ayaṃ **petaseyyā**. Petā hi appamaṃsalohitattā aṭṭhisāṅghāṭajaṭitā ekena passena sayitumaṃ na sakkonti, uttānāva sayanti.

“Yebhuyyena, bhikkhave, sīho migarājā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi anupa-

kkhipitvā dakkhiṇena passena sayatī”ti ayam **sīhaseyyā**. Tejussadattā hi sīho migarājā dve purimapāde ekasmiṃ, pacchimapāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimapādapacchimapādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnaṃ purimapādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati, divasampi sayitvā pabujjhamāno na utrasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimapādādīnaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkheti. Sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā sūrabhāvassa ca anurūpan”ti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamidan”ti haṭṭhatuṭṭho utthāya sīhavijambhitaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati.

Catutthajjhānaseyyā pana **tathāgataseyyā**ti vuccati. Tāsu idha sīhaseyyā āgatā. Ayañhi tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā nāma.

Pāde pādanti dakkhiṇapāde vāmapādaṃ. **Accādhāyā**ti ati-ādhāya, īsakaṃ atikkamma ṭhapetvā. Gopphakena hi gopphake, jāṇunā vā jāṇumhi saṅghaṭṭiya-māne abhiṇhaṃ vedanā uppajjati, cittaṃ ekaggaṃ na hoti, seyyā aphāsukā hoti. Yathā pana na saṅghaṃṭṭeti, evaṃ atikkamma ṭhapite vedanā nuppajjati, cittaṃ ekaggaṃ hoti, seyyā phāsukā hoti. Tasmā evaṃ seyyaṃ kappeti.

Sato sampajānoti satiyā ceva sampajāññaena ca samannāgato. Kathaṃ niddāyanto sato sampajāno hotīti? Satisampajāññaassa appahānena. Ayañhi divasaññaeva sakalayāmañña āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne caṅkamā oruyha pāde dhovantopi mūlakammaṭṭhānaṃ avijahantova dhovati, taṃ avijahantova dvāraṃ (3.0073) vivarati, mañce nisīdati, avijahantova niddaṃ okkamati. Pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Evaṃ niddaṃ okkamantopi sato sampajāno hoti. Evaṃ pana ñāṇadhātukanti na rocayīmsu.

Vuttanayena panesa cittaṃ parisodhetvā paṭhamayāmāvasāne “upādinnakaṃ sarīraṃ niddāya samassāsessāmī”ti caṅkamā oruyha mūlakammaṭṭhānaṃ avijahantova pāde dhovati, dvāraṃ vivarati, mañce pana nisīditvā mūlakammaṭṭhānaṃ pahāya, “khandhāva khandhesu, dhātuyova dhātūsu paṭihaññanti”ti senāsanaṃ paccavekkhanto kamena niddaṃ okkamati, pabujjhanto pana mūlakammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati. Evaṃ niddaṃ okkamantopi sato sampajāno nāma hotīti veditabbo.

Iti imasmiṃ sutte tivaṅgikā pubbabhāgavipassanāva kathitā. Ettakeneva pana vosānaṃ anāpajjitvā tāneva indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā bhikkhu arahattaṃ pāpuṇātīti. Evaṃ yāva arahattā desanā kathetabbā.

3. Kummopamasuttavaṇṇanā

240. Tatiye **kummoti** aṭṭhikummo. **Kacchapoti** tasseva vevacanaṃ. **Anunadīreti** nadiyā anutīre. **Gocarapasutoti** “sace kiñci phalāphalaṃ labhissāmi, khādissāmi”ti gocarathāya pasuto ussukko tannibandho. **Samodahitvā**ti samugge viya

pakkhipitvā. **Saṅkasāyatīti** acchati. **Samodahanti** samodahanto ṭhapento. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā kummo aṅgāni sake kapāle samodahanto siṅgālassa otāraṃ na deti, na ca naṃ siṅgālo pasahati, evaṃ bhikkhu attano manovitaṅṅa sake ārammaṇakapāle samodahanto kilesamārassa otāraṃ na deti, na ca naṃ māro pasahati.

Anissitoti taṇhādiṭṭhinissayehi anissito. **Aññaṃmaheṭṭhayānoti** aññaṃ kañci puggalaṃ aviheṭṭhento. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Nūpavadeyya kañcīti** aññaṃ kañci puggalaṃ silavipattiyā vā ācāravipattiyā vā attānaṃ ukkaṃsetukāmatāya vā (3.0074) paraṃ vambhetukāmatāya vā na upavadeyya, aññadatthu pañca dhamme ajjhataṃ upaṭṭhapetvā, “kālena vakkhāmi, no akālena, bhūtena vakkhāmi, no abhūtena, saṅghena vakkhāmi, no pharusena, atthasaṃhitena vakkhāmi, no anatthasaṃhitena, mettacitto vakkhāmi, no dosantaro”ti evaṃ ullumpanasabhāvasaṅghiteneva cittaṃ viharati.

4. Paṭhamadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

241. Catutthe **addasā**ti gaṅgātīre paññattavarabuddhāsane nisinno addasa. **Vuyhamānanti** caturassaṃ tacchetvā pabbatantare ṭhapitaṃ vātātapena supari-sukkaṃ pāvussake meghe vassante udakena uplavitvā anupubbena gaṅgāya nadiyā sote patitaṃ tena sotena vuyhamānaṃ. **Bhikkhū āmantesīti** “iminā dārukkhandhena sadisaṃ katvā mama sāsane saddhāpabbajitaṃ kulaputtaṃ dassesāmi”ti dhammaṃ desetukāmatāya āmantesi. **Amuṃ mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānanti** idaṃ pana aṭṭhadosa vimuttatā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṃ ārabhi.

Tatrassa evaṃ aṭṭhadosa vimuttatā veditabbā- eko hi gaṅgāya nadiyā avidūre pabbatatale jāto nānāvallīhi paliveṭṭhito paṇḍupalāsataṃ āpajjitvā upacikādīhi khajjamāno tasmimyeva ṭhāne apaṇṇattikabhāvaṃ gacchati, ayaṃ dārukkhandho gaṅgaṃ otarivā

vaṅkaṭṭhānesu vilāsamāno sāgaram patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhitum na labhati.

Aparo gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto, ayaṃ kiñcāpi kālena kālaṃ olambinihi sākhāhi udakaṃ phusati, bahimūlattā pana gaṅgaṃ otarivā vaṅkaṭṭhānesu vilāsamāno sāgaram patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhitum na labhati.

Aparo majjhe gaṅgāya jāto, daḷhamūlena pana suppatiṭṭhito, bahi cassa gatā vaṅkasākhā nānāvallīhi ābaddhā, ayampi daḷhamūlattā bahiddhā vallīhi ābaddhattā ca gaṅgaṃ otarivā ...pe... sobhitum na labhati.

Aparo (3.0075) patitaṭṭhāneyeva vālikāya otthaṭo pūtibhāvaṃ āpajjati, ayampi gaṅgaṃ otarivā ...pe... na labhati.

Aparo dvinnam pāsāṇānam antare jātattā, sunikhāto viya niccalo ṭhito, āgatāgataṃ udakaṃ dvidhā phāleti, ayaṃ pāsāṇantare suṭṭhu patiṭṭhitattā gaṅgaṃ otarivā ...pe... na labhati.

Aparo abbhokāsaṭṭhāne nabhaṃ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito. Ekaṃ dve saṃvacchare atikkamivā āgate mahoghe sakim vā dvikkhattum vā temeti, ayampi nabhaṃ pūretvā ṭhitatāya ceva ekassa vā dvinnam vā saṃvaccharānam accayena sakim vā dvikkhattum vā temanatāya ca gaṅgaṃ otarivā ...pe... na labhati.

Aparopi majjhe gaṅgāya dīpake jāto mudukkhandhasākho oghe āgate anusotaṃ nipajjitvā, uduke gate sīsaṃ ukkhipivā, naccanto viya tiṭṭhati. Yassatthāya sāgaro gaṅgaṃ evaṃ viya vadati, “bhoti gaṅge tvaṃ mayhaṃ candanasārasalaḷasārādīni nānādārūni āharasi, dārukkhandhaṃ pana nāharasi”ti. Sulabho esa, deva, punavāre jānissāmīti. Punavāre tambavaṇṇena udakena āliṅgamānā viya āgacchati. Sopi tatheva anusotaṃ nipajjitvā, uduke gate sīsaṃ ukkhipivā, naccanto viya tiṭṭhati. Ayaṃ attano mudutāya gaṅgaṃ otarivā ...pe... na labhati.

Aparo gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ patito vālikāya ottharito antarasetu viya bahūnaṃ paccayo jāto, ubhosu tīresu veḷunaḷakarañjakakudhādayo uplavivā tattheva lagganti. Tathā nānāvīdhā gacchā vuyhamānā bhinnamusalabhinnasuppa-ahikkurahatthi-assādikuṇapānīpi tattheva lagganti. Mahāgaṅgāpi naṃ āsajja bhijjitvā dvidhā gacchati, macchakacchapakumbhīlamakarādayopi tattheva vāsaṃ kappenti. Ayampi tiriyaṃ pativā mahājanassa paccayattakatabhāvena gaṅgaṃ otarivā vaṅkaṭṭhānesu vilāsamāno sāgaram patvā maṇivaṇṇe ūmipiṭṭhe sobhitum na labhati.

Iti bhagavā imehi aṭṭhahi dosehi vimuttattā sotapaṭipannassa dārukkhandhassa apare samuddapattiyā antarāyakare aṭṭha dose dassetuṃ **amuṃ** (3.0076) **mahantaṃ dārukkhandhaṃ gaṅgāya nadiyā soteṇa vuyhamānanti-ādimāha**. Tattha **na thale ussīdissatīti** thalaṃ nābhīruhissati. **Na manussaggāho gahessatīti** “mahā vatāyaṃ dārukkhandho”ti disvā, uḷumpena taramānā gantvā, gopānasī-ādīnaṃ atthāya manussā na gaṇhissanti. **Na amanussaggāho gahessatīti** “mahaggho ayaṃ candanasāro, vimānadvāre naṃ ṭhapessāmā”ti maññamānā na amanussā gaṇhissanti.

Evameva khoti ettha saddhiṃ bāhirehi aṭṭhahi dosehi evaṃ opammaṣa-

ndanam veditabbam- gaṅgāya avidūre pabbatatale jāto tattheva upacikādīhi khajjamāno apaṇṇattikabhāvaṃ gatadārukkhandho viya hi “natthi dinnan”ti-ādīkāya micchādiṭṭhiyā samannāgato puggalo veditabbo. Ayañhi sāsanaassa dūrībhūtattā ariyamaggaṃ oruyha samādhikulle nisinno nibbānasāgaram paṇuṇitum na sakkoti.

Gaṅgātīre bahimūlo antosākho hutvā jāto viya acchinnagihibandhano samaṇakuṭimbikapuggalo daṭṭhabbo. Ayañhi “cittam nāmetaṃ anibaddham, ‘samaṇomhī’-ti vadantova gihī hoti, ‘gihīmhī’-ti vadantova samaṇo hoti. Ko jānissati, kiṃ bhavissati”ti? Mahallakakāle pabbajantopi gihibandhanaṃ na vissajjeti. Mahallakapabbajitānañca sampatti nāma natthi. Tassa sace cīvaraṃ paṇuṇāti, antacchinnakaṃ vā jiṇṇadubbaṇṇam vā paṇuṇāti. Senāsanampi vihārapaccante paṇṇasālā vā maṇḍapo vā paṇuṇāti. Piṇḍāya carantenāpi puttanattakānaṃ dārakānaṃ pacchato caritabbaṃ hoti, pariyante nisīditabbaṃ hoti. Tena so dukkhī dummano assūni muñcanto, “atthi me kulasantakaṃ dhanam, kappati nu kho taṃ khādanāna jīvitun”ti cintetvā ekaṃ vinayadharaṃ pucchati- “kiṃ, bhante ācariya, attano santakaṃ vicāretvā khāditum kappati, no kappati”ti? “Natthettha doso, kappatetan”-ti. So attano bhajamānake katipaye dubbace durācāre bhikkhū gahetvā, sāyanhasamaye antogāmaṃ gantvā, gāmamajjhe t̥hito gāmike pakkosāpetvā, “amhākaṃ payogato uṭṭhitam āyam kassa dethā”ti āha. Bhante, tumhe pabbajitā, mayam kassa dassāmāti? Kiṃ pabbajitānaṃ attano santakaṃ na vaṭṭatīti? Kuddāla-piṭakaṃ gahetvā, khattamariyādabandhanādīni karonto nānāppakāraṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṅceva (3.0077) phalāphale ca saṅgaṇhitvā, hemantagimhavassānesu yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ pacāpetvā khādanto samaṇakuṭumbiko hutvā jīvati. Kevalamassa pañcacūlakena dārakena saddhiṃ pādaparicārikāva ekā natthi. Ayam puggalo kiñcāpi olambinīhi sākāhi udakaṃ phusamāno antosākho rukkho viya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇādīsu bhikkhūnaṃ kāyasāmaggiṃ deti, gihibandhanassa pana acchinnatāya bahimūlattā ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaram paṇuṇitum na sakkoti.

Gaṅgāya majjhe jāto bahiddhā vallīhi ābaddhavaṅkasākhā viya saṅghasantakaṃ nissāya jīvamāno bhinnājīvapuggalo daṭṭhabbo. Ekacco gihibandhanaṃ pahāya pabbajantopi sārappaṭṭhāne pabbajjam na labhati. Pabbajjā hi nāmesā paṭisandhiggahaṇasadisā. Yathā manussā yattha paṭisandhiṃ gaṇhanti, tesam yeva kulānaṃ ācāraṃ sikkhanti, evam bhikkhūpi yesam santike pabbajanti, tesam yeva ācāraṃ gaṇhanti. Tasmā ekacco asārappaṭṭhāne pabbajitvā ovādānusāsānī-uddesaparipucchādīhi paribāhiro hutvā pātova muṇḍaghaṭam gahetvā udakattitthaṃ gacchati, ācariyupajjhāyānaṃ bhattatthāya khandhe pattam katvā bhattasālam gacchati, dubbacasāmaṇerehi saddhiṃ nānākīlam kīlati, ārāmikadārakehi saṃsaṭṭho viharati.

So daharabhikkhukāle attano anurūpehi daharabhikkhūhi ceva ārāmikehi ca saddhiṃ saṅghabhogaṃ gantvā, “ayam khīṇāsavehi asukarañño santikā paṭiggahitasāṅghabhogo, tumhe saṅghassa idañcidañca na detha, na hi tumhākaṃ pavattiṃ sutvā rājā vā rājamahāmattā vā attamanā bhavissanti, etha dāni idañci-

dañca karothā”ti kuddāla-piṭakāni gāhāpetvā heṭṭhā taḷākamātikāsu kattabbaki-ccāni kārāpetvā bahum pubbaṇṇāparaṇṇam vihāram pavesetvā ārāmikeyhi attano upakārabhāvaṃ saṅghassa ārocāpeti. Saṅgho “ayaṃ daharo bahūpakāro, imassa sataṃ vā dvisataṃ vā dethā”ti dāpeti. Iti so ito cito ca saṅghasantakeneva vaḍḍhanto bahiddhā ekavīsatividhāhi anesanāhi baddho ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaram pāpuṇitum na sakkoti.

Patitaṭṭhāneyeva (3.0078) vālikāya ottharivā pūtibhāvaṃ āpāditarukkho viya ālasiyamahagghaso veditabbo. Evarūpañhi puggalaṃ āmisacakkhum paccaya-lolaṃ vissatṭha-ācariyupajjhāyavattaṃ uddesaparipucchāyonisomanasikārava-jjitaṃ sandhāya pañca nīvaraṇāni atthato evaṃ vadanti- “bho, kassa santikaṃ gacchāmā”ti? Atha thinamiddhaṃ utṭhāya evamāha- “kiṃ na passatha? Eso asu-kavīhāravāsī kusītapuggalo asukaṃ nāma gāmaṃ gantvā yāgumatthake yāgum, pūvamattake pūvaṃ, bhattamatthake bhattaṃ ajjhoharivā vihāram āgamma vissatṭhasabbavatto uddesādivirahito mañcaṃ upagacchanto mayhaṃ okāsaṃ karotī”ti.

Tato kāmacchandanivaraṇaṃ utṭhāyāha- “bho, tava okāse kate mayhaṃ katova hoti, idāneva so niddāyivā kilesānurañjitova pabujjhivā kāmavitakkaṃ vitak-kessati”ti. Tato byāpādanīvaraṇaṃ utṭhāyāha- “tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti. Idāneva niddāyivā vuṭṭhito ‘vattapaṭivattaṃ karohī’ti vuccamāno, ‘bho, ime attano kammaṃ akatvā amhesu byāvaṭā’ti nānappakāraṃ pharusavacanaṃ vadanto akkhīni nīharivā vicarissati”ti. Tato uddhaccanīvaraṇaṃ utṭhāyāha- “tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, kusīto nāma vātāhato aggikkhandho viya uddhato hotī”ti. Atha kukuccanīvaraṇaṃ utṭhāyāha- “tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti, kusīto nāma kukuccapakatova hoti, akappiye kappiya-saññaṃ kappiye ca akappiyasaññaṃ uppādetī”ti. Atha vicikicchānīvaraṇaṃ utṭhā-yāha- “tumhākaṃ okāse kate mayhaṃ katova hoti. Evarūpo hi aṭṭhasu ṭhānesu mahāvicikicchaṃ uppādesī”ti. Evaṃ ālasiyamahagghasaṃ pañca nīvaraṇāni caṇḍasunakhādayo viya siṅgacchinnaṃ jaraggavaṃ ajjhottarivā gaṇhanti. Sopi ariyamaggasotaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaram pāpuṇitum na sakkoti.

Dvinnaṃ pāsāṇaṃ antare nikhātamūlākārena ṭhitarukkho viya diṭṭhiṃ uppā-detvā ṭhito diṭṭhigatiko veditabbo. So hi “arūpabhava rūpaṃ atthi, asaññībhava cittaṃ pavattati, bahucittakkhaṇiko lokuttaramaggo, anusayo (3.0079) cittavippa-yutto, te ca sattā sandhāvanti saṃsaranti”ti vadanto ariṭṭho viya kaṇṭakasāmaṇero viya ca vicarati. Pisūnavāco pana hoti, upajjhāyādayo saddhivihārikādīhi bhindanto vicarati. Sopi ariyamaggasotaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbāna-sāgaram pāpuṇitum na sakkoti.

Abbhokāse nabhaṃ pūretvā vallīhi ābaddho ṭhito ekaṃ dve saṃvacchare atikka-mitvā āgate mahoghe sakiṃ vā dvikkhattum vā temanarukkho viya mahallakakāle pabbajivā paccante vasamāno dullabhasaṅghadassano ceva dullabhadhamma-ssavano ca puggalo veditabbo. Ekacco hi vuḍḍhakāle pabbajito katipāhena upasa-mpadaṃ labhitvā pañcavassakāle pātimokkhaṃ paṇaṃ katvā dasavassakāle

vinayadharattherassa santike vinayakathākāle maricaṃ vā harītakakhaṇḍaṃ vā mukhe ṭhapetvā bījanena mukhaṃ pidhāya niddāyanto nisīditvā lesakappena kata-vinayo nāma hutvā pattacīvaraṃ ādāya paccantaṃ gacchati. Tatra naṃ manussā sakkaritvā bhikkhudassanassa dullabhatāya “idheva, bhante, vasathā”ti vihāraṃ kāretvā pupphūpagaphalūpagarukkhe ropetvā tattha vāsentī.

Atha mahāvihārasadisavihārā bahussutā bhikkhū, “janapade cīvararajanādīni katvā āgamissāmā”ti tattha gacchantī. So te disvā, haṭṭhatuṭṭho vattapaṭivattaṃ katvā, punadivase ādāya bhikkhācāragāmaṃ pavisitvā, “asuko thero suttantiko, asuko abhidhammiko, asuko vinayadharo, asuko tepiṭako, evarūpe there kadā labhissatha, dhammasavanaṃ kārethā”ti vadati. Upāsakā “dhammassavanaṃ kāressāmā”ti vihāramaggaṃ sodhetvā, sappitelādīni ādāya, mahātheraṃ upasa-ṅkamtivā, “bhante, dhammassavanaṃ kāressāma, dhammakathikānaṃ vicārethā”-ti vatvā punadivase āgantvā dhammaṃ suṇanti.

Nevāsikatthero āgantukānaṃ pattacīvarāni paṭisāmento antogabbhēyeva diva-sabhāgaṃ vītināmetī. Divākathiko uṭṭhito sarabhāṇako ghaṭena udakaṃ vamento viya sarabhāṇaṃ bhaṇitvā uṭṭhito, tampi (3.0080) so na jānāti. Rattikathiko sāgaraṃ khobhento viya rattim kathetvā uṭṭhito, tampi so na jānāti. Paccūsaka-thiko kathetvā uṭṭhāsi, tampi so na jānāti. Pātova pana uṭṭhāya mukhaṃ dhovitvā, therānaṃ pattacīvarāni upanāmetvā, bhikkhācāraṃ upagacchanto mahātheraṃ āha- “bhante, divākathiko kataraṃ jātakaṃ nāma kathesi, sarabhāṇako kataraṃ suttaṃ nāma bhaṇi, rattikathiko kataraṃ dhammakathaṃ nāma kathesi, paccūsaka-thiko kataraṃ jātakaṃ nāma kathesi, khandhā nāma kati, dhātuyo nāma kati, āyatanā nāma kati”ti. Evarūpo ekaṃ dve saṃvaccharāni atikkamtivā bhikkhuda-ssanañceva dhammassavanañca labhantopi oghe āgate udakena sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā temitarukkhasadiso hoti. So evaṃ saṅghadassanato ca dhamma-ssavanato ca paṭikkamma dūre vasanto ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaraṃ pāpuṇituṃ na sakkoti.

Majjhe gaṅgāya dīpake jāto mudurukkho viya madhurassarabhāṇakapuggalo veditabbo. So hi abhiññātāni abhiññātāni vessantarādīni jātakāni uggaṇhitvā, dullabhabhikkhudassanaṃ paccantaṃ gantvā, tattha dhammakathāya pasāditaha-dayena

janena upaṭṭhiyamāno attānaṃ uddissa kate sampannapupphaphalarukkhe nandanavanābhirāme vihāre vasati. Athassa bhārahārabhikkhū taṃ pavattiṃ sutvā, “asuko kira evaṃ upaṭṭhākesu paṭibaddhacitto viharati. Paṇḍito bhikkhu paṭibalo buddhavacanaṃ vā uggaṇhituṃ, kammaṭṭhānaṃ vā manasikātuṃ, ānetvā tena saddhiṃ asukattherassa santike dhammaṃ uggaṇhissāma, asukattherassa santike kammaṭṭhānaṃ” ti tattha gacchanti.

So tesam vattaṃ katvā sāyanhasamayaṃ vihāracārikaṃ nikkhantehi tehi “imaṃ, āvuso, cetiyaṃ tayā kāritan” ti puṭṭho, “āma, bhante” ti vadati. “Ayaṃ bodhi, ayaṃ maṇḍapo, idaṃ uposathāgāraṃ, esā aggisālā, ayaṃ caṅkamo tayā kārito. Ime rukkhe ropāpetvā tayā nandanavanābhirāmo vihāro kārito” ti. “Āma, bhante” ti, vadati.

So sāyaṃ therupaṭṭhānaṃ gantvā vanditvā pucchati- “kasmā, bhante, āgatathā” ti? “Āvuso, taṃ ādāya gantvā, asukattherassa santike (3.0081) dhammaṃ uggaṇhitvā, asukattherassa santike kammaṭṭhānaṃ, asukasmīṃ nāma araṇṇe samaggā samaṇadhammaṃ karissāmāti iminā kāraṇena āgatamhā” ti. Sādhu, bhante, tumhe nāma mayhaṃ atthāya āgatā, ahampi ciranivāsena idha ukkaṇṭhito gacchāmi, pattacīvaraṃ gaṇhāmi, bhanteti. Āvuso, sāmaṇeradahaṃ maggakilantā, ajja vasitvā sve pacchābhattaṃ gamissāmāti. Sādhu, bhanteti punadivase tehi saddhiṃ piṇḍāya pavisati. Gāmaṃvāsino “amhākaṃ ayyo bahū āgantuke bhikkhū gahetvā āgato” ti āsanāni paññāpetvā yāguṃ pāyetvā sukhanisinnakathaṃ sutvā bhattaṃ adaṃsu. Therā “tvaṃ, āvuso, anumodanaṃ katvā nikkhama, mayaṃ udakaphāsukaṭṭhāne bhattakiccaṃ karissāmā” ti nikkhantā.

Gāmaṃvāsino anumodanaṃ sutvā pucchimsu, “kuto, bhante, therā āgatā” ti? Ete amhākaṃ ācariyupajjhāyā samānupajjhāyā sandiṭṭhā sambhattāti. Kasmā āgatāti? Maṃ gahetvā gantukāmatāyāti. Tumhe pana gantukāmāti? Āmāvusoti. Kiṃ vadetha, bhante, amhehi kassa uposathāgāraṃ kāritaṃ, kassa bhojanasālā, kassa aggisālādayo kāritā, mayaṃ maṅgalāmaṅgalesu kassa santikaṃ gamissāmāti? Mahā-upāsikāyopi tattheva nisīditvā assūni pavattayimsu. Daharo “tumhesu evaṃ dukkhitesu ahaṃ gantvā kiṃ karissāmi? There uyyojessāmi” ti vihāraṃ gato.

Therāpi katabhattakiccā pattacīvarāni gahetvā nisinnā taṃ disvāva, “kiṃ, āvuso, cirāyasi, divā hoti, gacchāmā” ti āhaṃsu. Āma, bhante, tumhe sukhitā, asukagehassa iṭṭhakāmūlaṃ ṭhitasanṭhāneneva ṭhitaṃ, asukagehādīnaṃ cittakammamūlādīni atthi, gatassāpi me cittavikkhepo bhavissati, tumhe purato gantvā asukavihāre cīvaradhovanarajanādīni karotha, ahaṃ tattha sampāpuṇissāmīti. Te tassa osakkitukāmataṃ ṇatvā tvaṃ pacchā āgaccheyyāsīti pakkamimsu.

So there anugantvā nivatto vihārameva āgantvā bhojanasālādīni olokento vihāraṃ rāmaṇeyyakaṃ disvā cintesi- “sādhu vatamhi na gato. Sace agamissaṃ, koci, deva, dhammakathiko āgantvā (3.0082), sabbesaṃ manaṃ bhinditvā, vihāraṃ attano nikāyasantakaṃ kareyya, atha mayā pacchā āgantvā etassa pacchato laddhapiṇḍaṃ bhuñjantena caritabbaṃ bhavissati” ti.

So aparena samayena suṇāti, “te kira bhikkhū gataṭṭhāne ekanikāyadvenikāya-ekapiṭakadvepiṭakādivasena buddhavacanaṃ uggaṇhitvā aṭṭhakathācariyā

jātā vinayadharā jātā sataparivārāpi saḥassaparivārāpi caranti. Ye panettha sama-
ṇadhammaṃ kātuṃ gatā, te ghaṭentā vāyamantā sotāpannā jātā, sakadāgāmino
anāgāmino arahanto jātā, mahāsakkārena parinibbutā”ti. So cintesi- “sace
ahampi agamissaṃ, mayhampesā sampatti abhaviṣṣa, imaṃ pana ṭhānaṃ
muñcituṃ asakkonto ativiya parihīnamhī”ti. Ayaṃ puggalo attano mudutāya taṃ
ṭhānaṃ amuñcanto ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaram
pāpuṇituṃ na sakkoti.

Gaṅgāya nadiyā tiriyaṃ pativā, vālikāya otthaṭabhāvena antarasetu viya hutvā,
bahūnaṃ paccayo jātarukkho viya rathavinītamahā-ariyavaṃsacandopamādipaṭi-
padāsu aññataraṃ paṭipadaṃ uggahetvā ṭhito olinavuttiko puggalo veditabbo. So
hi taṃ paṭipattinissitaṃ dhammaṃ uggahetvā pakatiyā mañjussaro cittalapabbatā-
disadiṣaṃ mahantaṃ ṭhānaṃ gantvā cetiyaṅgaṇavattādīni karoti. Atha naṃ
dhammassavanaggaṃ pattaṃ āgantukā daharā “dhammaṃ kathehi”ti vadanti. So
sammā uggahitaṃ dhammaṃ paṭipadaṃ dīpetvā katheti. Athassa paṃsukūlikapi-
ṇḍapātikādayo sabbe theranavamajjhimā bhikkhū “aho sappuriso”ti attamanā
bhavanti.

So kassaci nidānamattaṃ, kassaci upaḍḍhagāthaṃ, kassaci gāthaṃ upaṭṭhā-
pento ayapaṭṭakena ābandhanto viya daharasāmaṇere saṅgaṇhitvā mahāthere
upasaṅkamtivā, “bhante, ayaṃ porāṇakavihāro atthi, ettha koci tatrappādo”ti?,
Pucchati. Therā- “kiṃ vadesi, āvuso, catuvīsati karīsasahassāni tatrappādo”ti.
Bhante, tumhe evaṃ vadetha, uddhane pana aggipi na jalatīti. Āvuso, mahāvihāra-
vāsīhi laddhā (3.0083) nāma evameva nassanti, na koci saṅghapetīti. Bhante, porā-
ṇakarājūhi dinnaṃ khīṇāsavehi paṭiggahitaṃ kasmā ete nāsenti? Āvuso, tādi-
sena dhammakathikena sakkā bhavēyya laddhanti. Bhante, mā evaṃ vadetha,
amhe paṭipattidīpakadhammakathikā nāma, tumhe maṃ “saṅghakuṭumbiko vihā-
rupaṭṭhāko”ti maññamānā kātukāmāti. Kiṃ nu kho, āvuso, akappiyametaṃ, tumhā-
disehi pana kathite amhākaṃ uppajjeyyāti? Tena hi, bhante, ārāmikesu āgatesu
amhākaṃ bhāraṃ karoṭha, ekaṃ kappiyadvāraṃ kathessāmāti.

So pātova gantvā, sannipātasālāyaṃ ṭhatvā, ārāmikesu āgatesu “upāsakā asu-
kakhette bhāgo kuhiṃ, asukakhette kahāpaṇaṃ kuhin”ti-ādīni vatvā, aññassa
khettaṃ gahetvā, aññassa deti. Evaṃ anukkamena taṃ taṃ paṭisedhento tassa
tassa dento tathā akāsi, yathā yāguhatthā pūvahatthā bhattachatthā telamadhuphā-
ṇitaghatādihatthā ca attanova santikaṃ āgacchanti. Sakalavihāro ekakolāhalo
hoti, pesalā bhikkhū nibbija apakkamiṃsu.

Sopi ācariyupajjhāyehi vissatṭhakānaṃ bahūnaṃ dubbacapuggalānaṃ
upajjhaṃ dento vihāraṃ pūreti. Āgantukā bhikkhū vihāradvāre ṭhatvāva “vihāre ke
vasanti”ti, pucchitvā, “evarūpā nāma bhikkhū”ti sutvā bāhireneva pakkamanti.
Ayaṃ puggalo sāsane tiriyaṃ nipannatāya mahājanassa paccayabhāvaṃ upa-
gato ariyamaggaṃ otarivā samādhikulle nisinno nibbānasāgaram pāpuṇituṃ na
sakkoti.

Bhagavantaṃ etadavocāti “nibbānapabbhārā”ti padena osāpitaṃ dhammade-
sanaṃ ṇatvā anusandhikusalatāya etaṃ “kiṃ nu kho, bhante”ti-ādivacanaṃ

avoca. Tathāgatopi hi imissaṃ parisati nisinno “anusandhikusalo bhikkhu atthi, so maṃ pañhaṃ pucchissati”ti tasseva okāsakaraṇatthāya imasmiṃ ṭhāne desanaṃ niṭṭhāpesi.

Idāni **orimaṃ tīranti-ādinā** nayena vuttesu ajjhantikāyatanādīsu evaṃ upagama-nānupagamanādīni veditabbāni. “Mayhaṃ cakkhu-pasannaṃ, ahaṃ appamattakampi rūpārammaṇaṃ (3.0084) paṭivijjhituṃ sakkomi”ti etaṃ nissāya cakkhuṃ assādentopi timirakavātādīhi upahatapasādo “amanāpaṃ mayhaṃ cakkhu, mahantampi rūpārammaṇaṃ vibhāvetuṃ na sakkomi”ti domanassaṃ āpajjantopi cakkhāyatanaṃ upagacchati nāma. Aniccaṃ dukkhaṃ anattāti tiṇṇaṃ lakkhānānaṃ vasena vipassanto pana na upagacchati nāma. Sotādīsupi eseva nayo.

Manāyatane pana “manāpaṃ vata me mano, kiñci vāmato aggahetvā sabbaṃ dakkhiṇatova gaṇhāti”ti vā “manena me cintitacintitassa alābho nāma natthī”ti vā evaṃ assādentopi, “ducintitacintitassa me mano appadakkhiṇaggāhī”ti evaṃ domanassaṃ uppādentopi manāyatanaṃ upagacchati nāma. Itṭhe pana rūpe rāgaṃ, aniṭṭhe paṭighaṃ uppādentopi rūpāyatanaṃ upagacchati nāma. Saddāyatana-dīsupi eseva nayo.

Nandīrāgassetam adhivacanaṃ yathā hi majjhe saṃsīditvā thalaṃ pattaṃ dārukkhandhaṃ saṇhathūlavālikā pidahati, so puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti, evaṃ nandīrāgena ābaddho puggalo catūsū mahā-apāyesu patito mahādukkhena pidhīyati, so anekehipi vassasahashehi puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkoti. Tena vuttaṃ “nandīrāgassetam adhivacanaṃ”ti.

Asmimānassetam adhivacanaṃ yathā hi thale āruḷho dārukkhandho heṭṭhā gaṅgodakena ceva upari vassena ca temento anukkamena sevālapariyonaddho “pāsāṇo nu kho esa khāṇuko”ti vattabbataṃ āpajjati, evameva asmimānena unnato puggalo paṃsukūlikaṭṭhāne paṃsukūlikaṃ hoti, dhammakathikaṭṭhāne dhammakathiko, bhaṇḍanakāraṇaṭṭhāne bhaṇḍanakāraṇako, vejjatṭhāne vejjo, piṣuṇaṭṭhāne piṣuṇo. So nānappakāraṃ anesanaṃ āpajjanto tāhi tāhi āpattihi paliveṭṭhito “atthi nu kho assa abbhantare kiñci sīlaṃ, udāhu natthī”ti vattabbataṃ āpajjati. Tena vuttaṃ “asmimānassetam adhivacanaṃ”ti.

Pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ yathā hi āvaṭṭe patitadārukkhandho antoyeva pāsāṇādīsū āhatasamabbhāhato bhijjivā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti, evaṃ pañcakāmaguṇāvaṭṭe patitapuggalo catūsū (3.0085) apāyesu kammakāraṇakhu-ppipāsādidukkhehi āhatasamabbhāhato dīgharattaṃ cuṇṇavicuṇṇataṃ āpajjati. Tena vuttaṃ “pañcannetaṃ kāmaguṇānaṃ adhivacanaṃ”ti.

Dussīloti nissīlo. Pāpadhammoti lāmakadhammo. Asucīti na suci. Saṅkassarasa-mācāroti “imassa maññe imassa maññe idaṃ kamman”ti evaṃ parehi saṅkāya saritabbasamācāro. Saṅkāya vā paresaṃ samācāraṃ saratītipi saṅkassarasamācāro. Tassa hi dve tayo jane kathente disvā, “mama dosaṃ maññe kathenti”ti tesam samācāraṃ saṅkassarati dhāvatīti saṅkassarasamācāro.

Samaṇapaṭiñṇoti salākaggahaṇādīsū “kittakā vihāre samaṇā”ti gaṇanāya āradhāya “ahampi samaṇo, ahampi samaṇo”ti paṭiññaṃ deti, salākaggahaṇādīni karoti. **Brahmacāripaṭiñṇoti** uposathapavāraṇādīsū “ahampi brahmacāri”ti paṭi-

ññāya tāni kammāni pavisati. **Antopūti**ti vakkahadayādīsu apūtikassapi guṇānaṃ pūtibhāvena, antopūti. **Avassutoti** rāgena tinto. **Kasambujātoti** rāgādīhi kilesehi kacavarajāto.

Etadavocāti gogaṇaṃ gaṅgātīrābhimukhaṃ katvā parisapariyante t̥hito ādīto paṭṭhāya yāva pariyosānā satthu dhammadesanaṃ sutvā, “satthā orimatīrādīnaṃ anupagacchantādivasena sakkā paṭipattiṃ pūretunti vadati. Yadi evaṃ pūretuṃ sakkā, ahaṃ pabbajitvā pūressāmi”ti cintetvā etaṃ “ahaṃ kho, bhante”ti-ādiva-canaṃ avoca.

Vacchagiddhīniyoti vacchesu sasnehā thanehi khīraṃ paggharantehi vacchaka-snehena sayameva gamissantīti. **Niyyātehevāti** niyyātehiyeva. Gāvīsu hi aniyyātī-tāsu gosāmikā āgantvā, “ekā gāvī na dissati, eko goṇo, eko vacchako na dissati”ti tuyhaṃ piṭṭhito piṭṭhito vicarissanti, iti te aphāsukaṃ bhavissati. Pabbajjā ca nāmesā sa-iṇassa na ruhati, aṇaṇā pabbajjā ca buddhādīhi saṃvaṇṇitāti dassa-natthaṃ evamāha. **Niyyātāti** niyyātītā. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

5. Dutiyadārukkhandhopamasuttavaṇṇanā

242. Pañcame (3.0086) **kimilāyanti** kimilānāmake nagare. **Samkiliṭṭhanti** paṭi-cchannakālato paṭṭhāya asaṃkiliṭṭhā nāma āpatti natthi, evarūpaṃ saṃkiliṭṭhaṃ āpattiṃ. **Na vuṭṭhānaṃ paññāyatīti** parivāsamānatta-abbhānehi vuṭṭhānaṃ na dissati.

6. Avassutapariyāyasuttavaṇṇanā

243. Chaṭṭhe **navam santhāgāraṃ** adhunā kārītaṃ santhāgāraṃ, ekā mahāsā-
lāti attho. Uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā, “ettakā purato gacchantu, ettakā
pacchā, ettakā ubho hi passehi, ettakā hatthī abhiruhantu, ettakā asse, ettakā
rathesu tiṭṭhantū”ti evaṃ santhaṃ karonti, mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ
ṭhānaṃ **santhāgāraṃ** vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehesu allagoma-
yaparibhaṇḍādīni kārenti, tāva dve tiṇi divasāni te rājāno tattha santharantītipi
santhāgāraṃ. Tesam rājūnaṃ saha atthānusāsanaṃ agārantipi santhāgāraṃ.
Gaṇarājāno hi te, tasmā uppannaṃ kiccaṃ ekassa vasena na chijjati, sabbesaṃ
chandopi laddhuṃ vaṭṭati, tasmā sabbe tattha sannipatitvā anusāsanti. Tena
vuttaṃ “saha atthānusāsanaṃ agārantipi santhāgāraṃ”ti. Yasmā pana te tattha
sannipatitvā, “imasmim kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmim kāle vapitun”ti evamādinā
nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ
tattha santharantītipi, santhāgāraṃ. **Acirakārītaṃ hotīti** iṭṭhakakammāsudhāka-
mmacittakammādivasena susajjitaṃ devavimānaṃ viya adhunā niṭṭhāpitaṃ. **Sama-
ṇena vā**ti ettha yasmā gharavathupariggahaṇakāleyeva devatā attano vasana-
ṭṭhānaṃ gaṇhanti, tasmā “devena vā”ti avatvā, “samaṇena vā brāhmaṇena vā
kenaci vā manussabhūtenā”ti vuttaṃ.

Yena (3.0087) bhagavā tenupasaṅkamimsūti santhāgāraṃ niṭṭhitanti sutvā
“gacchāma naṃ passissāmā”ti gantvā dvārakoṭṭhakato paṭṭhāya sabbaṃ oloketvā
“idaṃ santhāgāraṃ ativiya manoramaṃ sassirikaṃ. Kena paṭṭhamaṃ paribhuttaṃ
amhākaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya assā”ti cintetvā- “amhākaṃ ṇātiseṭṭhassa
paṭṭhamaṃ diyyamānepi satthunova anucchavikaṃ, dakkhiṇeyyavasena diyyamā-
nepi satthunova anucchavikaṃ, tasmā satthāraṃ paṭṭhamaṃ paribhuñjāpessāma,
bhikkhusaṅghassa ca āgamaṃ karissāma, bhikkhusaṅghe āgate tepiṭakaṃ
buddhavacanaṃ āgatameva bhavissati, satthāraṃ tiyāmarattiṃ amhākaṃ
dhammakathaṃ kathāpessāma, iti tihi ratanehi paribhuttaṃ pacchā mayaṃ pari-
bhuñjissāma, evaṃ no dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissati”ti sannīṭṭhānaṃ
katvā upasaṅkamimsu.

Yena navam santhāgāraṃ tenupasaṅkamimsūti taṃdivasaṃ kira santhāgāraṃ
kiñcāpi rājakulānaṃ dassanattāya devavimānaṃ viya susajjitaṃ hoti supaṭṭija-
ggitaṃ, buddhārahaṃ pana katvā apaññattaṃ. Buddhā hi nāma araṇṇajjhāsaya
araṇṇārāmā antogāme vaseyyuṃ vā no vā, tasmā “bhagavato manaṃ jānitvāva,
paññāpessāmā”ti cintetvā, te bhagavantaṃ upasaṅkamimsu, idāni pana manaṃ
labhitvā paññāpetukāmā yena santhāgāraṃ tenupasaṅkamimsu.

Sabbasantharim santhāgāraṃ santharivāti yathā sabbameva santhataṃ hoti,
evaṃ taṃ santharāpetvā. Sabbapaṭṭhamaṃ tāva “gomayaṃ nāma sabbamaṅga-
lesu vaṭṭati”ti sudhāparikkammakatampi bhūmim allagomayena opuñjāpetvā, pari-
sukkhabhāvaṃ ṇatvā, yathā akkantaṭṭhāne padaṃ paññāyati, evaṃ catujjātiyaga-
ndhehi limpāpetvā upari nānāvaṇṇakaṭasārake santharivā tesam upari mahāpi-
ṭṭhikakojave ādim katvā hatthathara-assattharasīhattharabyagghattharacandattha-
rakasūriyattharakacittattharakādīhi nānāvaṇṇehi attharakehi santharitabbayu-
ttakaṃ sabbokāsaṃ santharāpesuṃ. Tena vuttaṃ “sabbasantharim santhāgāraṃ

santharivā”ti.

Āsanāni paññāpetvāti majjhaṭṭhāne tāva maṅgalathambhaṃ nissāya mahā-
rahaṃ buddhāsaṇaṃ paññāpetvā, tattha tattha yaṃ yaṃ mudukañca manora-
mañca paccattharaṇaṃ (3.0088), taṃ taṃ paccattharivā ubhatolohitakaṃ manu-
ññadassanaṃ upadhānaṃ upadahivā upari suvaṇṇarajatatarakavicittavitānaṃ
bandhitvā gandhadāmapupphadāmapattadāmādīhi alaṅkarivā samantā dvādasa-
hatthe ṭhāne pupphajālaṃ kāretvā, tiṃsahatthamattaṃ ṭhānaṃ paṭasāṇiyā pari-
kkhipāpetvā pacchimabhittiṃ nissāya bhikkhusaṅghassa pallaṅkapīṭha-apassaya-
pīṭhamuṇḍapīṭhāni paññāpetvā upari setapaccattharaṇehi paccattharāpetvā pāci-
nabhittiṃ nissāya attano attano mahāpiṭṭhikakojave paññāpetvā manoramāni
haṃsalomādipūritāni upadhānāni ṭhapāpesuṃ “evaṃ akilamamānā sabbarattiṃ
dhammaṃ suṇissāmā”ti. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “āsanāni paññāpetvā”ti.

Udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpetvāti mahākucchikaṃ udakacāṭiṃ patiṭṭhāpetvā “evaṃ
bhagavā ca bhikkhusaṅgho ca yathāruciyaṃ hatthe vā dhovissanti pāde vā,
mukhaṃ vā vikkhālessanti”ti tesu tesu ṭhānesu maṇivaṇṇassa udakassa pūrā-
petvā vāsathāya nānāpupphāni ceva udakavāsacuṇṇāni ca pakkipitvā kadalipa-
ṇṇehi pidahivā patiṭṭhāpesuṃ. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “udakamaṇikaṃ patiṭṭhāpe-
tvā”ti.

Telappadīpaṃ āropetvāti rajatasuvaṇṇādimaṇḍadīpikāsu yonakarūpakirā-
tarūpakādīnaṃ hatthe ṭhapitasuvaṇṇarajatādimaṇḍakapallikāsu ca telappadīpaṃ
jālāpetvāti attho. **Yena bhagavā tenupasaṅkamimṣūti** ettha pana te sakyaṃ jāno
na kevalaṃ santhāgārameva, atha kho yojanāvaṭṭe kapilavatthusmiṃ nagaravīthi-
yopi sammajjāpetvā dhaje ussāpetvā gehadvāresu puṇṇaghaṭe ca kadaliyo ca
ṭhapāpetevā sakalanagaraṃ dīpamālādīhi vippakiṇṇatarakaṃ viya katvā “khīrū-
page dārake khīraṃ pāyetha, dahare kumāre lahuṃ lahuṃ bhojetvā sayāpetha,
uccāsaddaṃ mā karittha, ajja ekarattiṃ satthā antogāme vasissati, buddhā nāma
appasaddakāmā honti”ti bheriṃ carāpetvā sayāṃ daṇḍadīpikā ādāya yena
bhagavā tenupasaṅkamimṣu.

**Atha (3.0089) kho bhagavā nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṃ bhikkhusa-
ṅghena yena navāṃ santhāgāraṃ tenupasaṅkamīti** “yassa dāni, bhante, bhagavā
kālaṃ maññati”ti evaṃ kira kāle ārocite bhagavā lākhārasatintarattakoviḷārapu-
pphavaṇṇaṃ rattadupaṭṭaṃ kattariyā padumaṃ kantento viya, saṃvidhāya tima-
ṇḍalaṃ paṭicchādento nivāsetvā suvaṇṇapāmaṅgena padumakalāpaṃ parikkhi-
panto viya, vijjulatāsassirikaṃ kāyabandhanaṃ bandhitvā rattakambalena gaja-
kumbhaṃ pariyanandhanto viya, ratanasatubbedhe suvaṇṇagghike pavāḷajālaṃ
khipamāno viya suvaṇṇacetiye rattakambalakañcukaṃ paṭimuñcanto viya,
gacchantāṃ puṇṇacandaṃ rattavaṇṇavalāhakena paṭicchādayamāno viya, kañca-
napabbatamatthake supakkalākhārasaṃ parisiñcanto viya, cittakūṭapabbatama-
tthakaṃ vijjulatāya parikkhipanto viya ca sacakkavāḷasineruyugandharaṃ mahā-
pathaviṃ sañcāletvā gahitaṃ nigrodhapallavasamānavāṇṇaṃ rattavarapaṃsu-
kūlaṃ pārupitvā, gandhakuṭīdvārato nikkhami kañcanaguhato siho viya udayapa-
bbatakūṭato puṇṇacando viya ca. Nikkhamitvā pana gandhakuṭīpamukhe aṭṭhāsi.

Athassa kāyato meghamukhehi vijjukalāpā viya rasmiyo nikkhamitvā suvaṇṇarasadhārāparisekapiñjarapattapupphaphalaviṭape viya ārāmarukkhe kariṃsu. Tāva-deva ca attano attano pattacīvaramādāya mahābhikkhusaṅgho bhagavantaṃ parivāresi. Te pana parivāretvā t̥hitā bhikkhū evarūpā ahesuṃ- appicchā santuṭṭhā pavivittā asaṃsaṭṭhā āradhaviyā vattāro vacanakkhamā codakā pāpa-garahino sīlasampannā samādhisampannā paññāvimuttivimuttiñāṇadassanasampannā. Tehi parivārito bhagavā rattakambalaparikkhitto viya suvaṇṇakkhandho, rattapadumasaṅḍamajjhagatā viya suvaṇṇanāvā, pavāḷavedikāparikkhitto viya suvaṇṇapāsādo virocittha. Sāriputtamoggallānādayo mahātherāpi naṃ meghavaṇṇaṃ paṃsukūlaṃ pārupitvā maṇivammavammikā viya mahānāgā parivārayiṃsu vantarāgā bhinnakilesā vijaṭṭajataṭṭā chinnabandhanā kule vā gaṇe vā alaggā.

Iti bhagavā sayamaṃ vītarāgo vītarāgehi, vītadoso vītadosehi, vītamoho vītamohēhi, nittaṇho nittaṇhehi, nikkilesa nikkilesehi, sayamaṃ buddho bahussutabuddhehi parivārito pattaparivāritaṃ viya (3.0090) kesamaṃ, kesaraparivāritā viya kaṇṇikā, aṭṭhanāgasahassaparivārito viya chaddanto nāgarājā, navutihaṃsasahassaparivārito viya dhataratṭho haṃsarājā, senaṅgaparivārito viya cakkavattirājā, marugaṇaparivārito viya sakko devarājā, brahmagaṇaparivārito viya hāritamahābrahmā, tārāgaṇaparivārito viya puṇṇacando asameṇa buddhavesena aparimāṇena buddhaviḷāsena kapilavatthugāmmimaggamaṃ paṭipajji.

Athassa puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi utṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi pacchima-kāyato, dakkhiṇahatthato, vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi utṭhahitvā asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭhehi moragīvavaṇṇā rasmi utṭhahitvā gaganatale asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Heṭṭhā pādātalehi pavāḷavaṇṇā rasmi utṭhahitvā ghanapathaviṃ asītihatthaṭṭhānaṃ aggahesi. Evaṃ samantā asītihatthaṭṭhānaṃ chabbaṇṇā buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā kañcanadaṇḍadīpikāhi niccharitvā ākāsaṃ pakkhandajālā viya cātuddīpikamahāmeghato nikkhantavijjulatā viya vidhāvīṃsu. Sabbadisābhāgā suvaṇṇacampakapupphehi vikiriyaṃmānā viya, suvaṇṇaghaṭato nikkhantasuvaṇṇarasadhārāhi siñcamānā viya, pasāritasuvaṇṇapaṭaparikkhittā viya, verambhavātasamuṭṭhitakiṃsukakaṇikārapupphacuṇṇasamokiṇṇā viya vippabhāsīṃsu.

Bhagavatopi asīti-anubyañjanabyāmapabhādvattiṃsavaralakkhaṇasamujjalasārīraṃ samuggatatārakaṃ viya gaganatalaṃ, vikasitamiva padumavanaṃ, sabbapāliphullo viya yojanasatiko pāricchattako, paṭipāṭiyā t̥hapitānaṃ dvattiṃsacandānaṃ dvattiṃsasūriyānaṃ dvattiṃsacakkavattīnaṃ dvattiṃsadevarājānaṃ dvattiṃsamahābrahmānaṃ siriyā sirīṃ abhibhavamānaṃ viya virocittha, yathā taṃ dasahi pāramīhi dasahi upapāramīhi dasahi paramatthapāramīhi sammadeva pūritāhi samatiṃsapāramitāhi alaṅkataṃ. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni dinnadānaṃ rakkhitasīlaṃ katakalyāṇakammaṃ ekasmiṃ attabhāve otarivā vipākaṃ dātuṃ t̥hānaṃ alabhamānaṃ sambādhapattaṃ viya ahosi. Nāvāsahassabhaṇḍaṃ ekanāvaṃ āropanakālo viya, sakaṭasahassabhaṇḍaṃ ekasakaṭaṃ āropanakālo viya, pañcavīsatiyā gaṅgānaṃ (3.0091) oghassa sambhijja

mukhadvāre ekato rāsibhūtakālo viya ahosi.

Imāya buddhasiriyā obhāsamānassāpi ca bhagavato purato anekāni daṇḍadīpi-kāсахassāni ukkhipiṃsu, tathā pacchato, vāmapasse, dakkhiṇapasse. Jātisumanacampakavanamallikārattuppala-nīluppala-bakulasinduvārapupphāni ceva nīlapītādivaṇṇasugandhagandhacūṇṇāni ca cātuddīpikameghavissaṭṭhā udakavuṭṭhiyo viya vippakiriyiṃsu. Pañcaṅgikatūriyanigghosā ceva buddhadhammasaṅghaguṇapaṭisaṃyuttā thutighosā ca sabbā disā pūrayiṃsu. Devamanussanāgasupaṇṇagandhabbayakkhādīnaṃ akkhīni amatapānaṃ viya labhiṃsu. Imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā **padasahassena** gamanavaṇṇaṃ vattuṃ vaṭṭati. Tatridaṃ mukhamattaṃ-

“Evaṃ sabbaṅgasampanno, kampayanto vasundharaṃ;
aheṭṭhayanto pāṇāni, yāti lokavināyako.

“Dakkhiṇaṃ paṭhamaṃ pādaṃ, uddharanto narāsabho
gacchanto sirisampanno, sobhate dvipaduttamo.

“Gacchato buddhaseṭṭhassa, heṭṭhāpādatalaṃ mudu;
samaṃ samphusate bhūmiṃ, rajasā nupalippati.

“Ninnaṭṭhānaṃ unnamati, gacchante lokanāyake;
unnatañca samaṃ hoti, pathavī ca acetanā.

“Pāsāṇā sakkharā ceva, kathalā khāṇukaṇṭakā;
sabbe maggā vivajjanti, gacchante lokanāyake.

“Nātidūre uddharati, naccāsanne ca nikkhipaṃ;
aghaṭṭayanto niyyāti, ubho jāṇū ca gopphake.

“Nātisīghaṃ pakkamati, sampannacaraṇo muni;
na cāpi saṇikaṃ yāti, gacchamāno samāhito.

“Uddhaṃ adho ca tiriyañca, disañca vidisaṃ tathā;
na pekkhamāno so yāti, yugamattañhi pekkhati.

“Nāgavikkantacāro (3.0092) so, gamane sobhate jino;
cāruṃ gacchati lokaggo, hāsayinganto sadevake.

“Uḷurājāva sobhanto, catucāriva kesarī;
tosayinganto bahū satte, puram seṭṭham upāgamī”ti.

Vaṇṇakālo nāma kiresa, evaṃvidhesu kālesu buddhassa sarīravaṇṇe vā guṇavaṇṇe vā dhammakathikassa thāmoyeva pamāṇam. Cuṇṇiyapadehi vā gāthābandhena vā yattakam sakkoti, tattakam vattabham. Dukkathitanti na vattabham. Appamāṇavaṇṇā hi buddhā. Tesam buddhāpi anavasesato vaṇṇam vattum asammatthā, pageva itarā pajāti. Iminā sirivilāsena alaṅkatapaṭiyattam sakyarājakulam pavisitvā bhagavā pasannacittena janena gandhadhūmavāsacuṇṇādīhi pūjyamāno santhāgāram pāvisi. Tena vuttam “atha kho bhagavā nivāsetvā pattacivarāmādāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena yena navam santhāgāram tenupasaṅkamī”ti.

Bhagavantamyeva purakkhatvāti bhagavantam purato katvā. Tattha bhagavā bhikkhūnañceva upāsakānañca majjhe nisinno gandhodakena nhāpetvā dukūlacumbāṭakena vodakam katvā jātihiṅgulakena majjitvā rattakambalalaliveṭṭhite piṭṭhe ṭhapitarattasuvaṇṇaghaṇapaṭimā viya ativirocittha. Ayam panettha porāṇānam vaṇṇabhaṇanamaggo-

“Gantvāna maṇḍalamāḷam, nāgavikkantacāraṇo;
obhāsayanto lokaggo, nisīdi varamāsane.

“Tahiṃ nisinno naradammasārathi,
devātidevo satapuññalakkhaṇo;
buddhāsane majjhagato virocati,
suvaṇṇanekkam viya paṇḍukambale.

“Nekkam jambonadasseva, nikkhitam paṇḍukambale;
viroceti vītamalo, maṇiverocano yathā.

“Mahāsālova (3.0093) samphullo, nerurājāva’laṅkato;
suvaṇṇayūpasaṅkāso, padumo kokanado yathā.

“Jalanto dīparukkhova, pabbatagge yathā sikhī;
devānam pāricchattova, sabbaphullo virocati”ti.

Kāpilavatthave sakyebahudeva rattim dhammiyā kathāyāti ettha dhammakathā nāma santhāgārānumodanāpaṭisaṃyuttā pakiṇṇakakathā veditabbā. Tadā hi bhagavā ākāsagaṅgam otārento viya pathavojam ākaḍḍhanto viya mahājambuṃ matthake gahetvā cāleno viya yojanikam madhubhaṇḍam cakkayantena piḷetvā madhupānam pāyamāno viya kapilavatthuvāsīnam sakyānam hitasukhāvaham pakiṇṇakakatham kathesi. “Āvāsadānam nāmetam, mahārāja, mahantam, tumhākam āvāso mayā paribhutto, bhikkhusaṅghena ca paribhutto, mayā ca bhikkhusaṅghena ca paribhutto pana dhammaratanena paribhutto yevāti tīhi ratanehi paribhutto nāma hoti. Āvāsadānasmiñhi dinne sabbadānam dinnameva hoti. Bhummaṭṭhakapaṇṇasālāya vā sākhāmaṇḍapassa vāpi ānisaṃso nāma paricchinditum na sakkā. Āvāsadānānubhāvena hi bhavē bhavē nibbattassāpi sambādhitagabbhāvāso na hoti, dvādasahattho ovarako viya mātukucchi asambādho va hoti”ti. Evaṃ nānāyavicittam bahum dhammiṃ katham kathetvā-

“Sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti, tato vāḷamigāni ca;
sirīsape ca makase, sisire cāpi vuṭṭhiyo.

“Tato vātātapo ghorō, sañjāto paṭihaññati;
leṇatthañca sukhatthañca, jhāyituñca vipassitum.

“Vihāradānaṃ saṅghassa, aggaṃ buddhena vaṇṇitaṃ;
tasmā hi paṇḍito poso, sampassaṃ atthamattano.

“Vihāre kāraye ramme, vāsayettha bahussute;
tesaṃ annañca pānañca, vatthasenāsanāni ca.

“Dadeyya (3.0094) ujubhūtesu, vippasannena cetasā;
te tassa dhammaṃ desenti, sabbadukkhāpanūdanaṃ;
yaṃ so dhammaṃ idhaññāya, parinibbāti anāsavo”ti. (cūḷava. 295)-

Evam “ayampi āvāse ānisaṃso, ayampi āvāse ānisaṃso”ti bahudeva rattim atirekataram diyadḍhayāmaṃ āvāsānisaṃsakathaṃ kathesi. Tattha imā tāva gāthāva saṅghaṃ āruḷhā, pakiṇṇakadhammadesanā pana saṅghaṃ nārohati. **Sandasse-tvāti**-ādini vuttatthāneva.

Abhikkantāti atikkantā dve yāmā gatā. **Yassa dāni kālaṃ maññathāti** yassa tumhe gamanassa kālaṃ maññatha, gamanakālo tumhākaṃ, gacchathāti vuttaṃ hoti. Kasmā pana bhagavā te uyyojesīti? Anukampāya. Sukhumālā hi te, tiyāmarattim nisīditvā vītināmentānaṃ sarīre ābādho uppajjeyya. Bhikkhusaṅghopi mahā, tassa ṭhānanisajjānaṃ okāso laddhum vaṭṭatīti ubhayānukampāya uyyojesi.

Vigatathinamidhoti tatra kira bhikkhū yāmadvayaṃ ṭhitāpi nisinnāpi acālayiṃsu, pacchimayāme pana āhāro pariṇamati, tassa pariṇatattā bhikkhusaṅgho vigatathinamidho jātoti akāraṇametaṃ. Buddhānañhi kathaṃ suṇantassa kāyika-cetasikadarathā na honti, kāyacittalahutādayo uppajjanti, tena tesaṃ dve yāme ṭhitānampi nisinnānampi dhammaṃ suṇantānaṃ thinamidham vigataṃ, pacchimayāmevi sampatte tathā vigatameva jātaṃ. Tenāha “vigatathinamidho”ti.

Piṭṭhi me āgilāyatīti kasmā āgilāyati? Bhagavato hi chabbassāni mahāpadhānaṃ padahantassa mahantaṃ kāyadukkhānaṃ ahosi, athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto uppajjīti. Akāraṇaṃ vā etaṃ. Pahoti hi bhagavā uppannaṃ vedanaṃ vikkhambhetvā ekampi dvepi sattāhāni ekapallaṅkena nisīditum. Santhāgārasālaṃ pana catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Tattha pādadhovanaṭṭhānato yāva dhammāsanā agamāsi, ettake ṭhāne gamanaṃ nipphannaṃ. Dhammāsaṇaṃ pattaṃ thokaṃ ṭhatvā nisīdi, ettake ṭhāne ṭhānaṃ nipphannaṃ. Dveyāmaṃ dhammāsane nisīdi, ettake ṭhāne (3.0095) nisajjā nipphannā. Idāni dakkhiṇena passena thokaṃ nipanne sayanaṃ nipphajjissatīti evaṃ catūhi iriyāpathehi paribhuñjitukāmo ahosi. Upādinna-kasarīrañca nāma “no āgilāyati”ti na vattabbaṃ, tasmā ciranisajjāya sañjātaṃ appakampi āgilāyanaṃ gahetvā evamāha.

Saṅghāṭim paññāpetvāti santhāgārassa kira ekapasse te rājāno paṭasāṇim parikkhipāpetvā kappiyamañcakaṃ paññāpetvā kappiyapaccattharaṇena attharivā upari suvaṇṇatāra-kagandhamālādīdāmapaṭimaṇḍitaṃ vitānaṃ bandhitvā gandhatelappadīpaṃ āropayimṃsu, “appeva nāma satthā dhammāsanato vuṭṭhāya

thokaṃ vissamanto idha nipajjeyya, evaṃ no imaṃ santhāgāraṃ bhagavatā catūhi iriyāpathehi paribhuttaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissatī”ti. Sathhāpi tadeva sandhāya tattha saṅghātiṃ paññāpetvā nipajji. **Uṭṭhānasaññaṃ manasi karitvā**ti “ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī”ti vuṭṭhānasaññaṃ citte ṭhapetvā, tañca kho aniddāyantova therassa dhammakathaṃ suṇamāno.

Avassutapariyāyanti avassutassa pariyāyaṃ, avassutassa kāraṇanti attho. **Adhimuccatī**ti kilesādhimuccanena adhimuccati, giddho hoti. **Byāpajjatī**ti byāpādavasena pūticitto hoti. **Cakkhutoti** cakkhubhāvena. **Māroti** kilesamāropi devaputtamāropi. **Otāranti** vivaraṃ. **Ārammaṇanti** paccayaṃ. Naḷāgāratiṅgāraṃ viya hi savisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya kilesupattirahaṃ ārammaṇaṃ, tiṇukkāya ṭhapitaṭṭhāne aṅgārassujjalanaṃ viya ārammaṇe āpāthamāgate kilesānaṃ uppatti. Tena vuttaṃ **labhetha māro otāranti**.

Sukkapakkhe bahalamattikapiṇḍāvalepanaṃ kūṭāgāraṃ viya nibbisevanāni āyatanāni, tiṇukkā viya vuttapakārārammaṇaṃ, tiṇukkāya ṭhapitaṭṭhāne nibbāpanaṃ viya nibbisevanānaṃ āyatanānaṃ ārammaṇe āpāthamāgate kilesapariḷāhassa anuppatti. Tena vuttaṃ **neva labhetha māro otāranti**.

7. Dukkhadhammasuttavaṇṇanā

244. Sattame (3.0096) **dukkhadhammānanti** dukkhasambhavadhammānaṃ. Pañcasu hi khandhesu sati chedanavadhabandhanādibhedāṃ dukkhaṃ sambhavati, tasmā te dukkhasambhavadhammattā dukkhadhammāti vuccanti. **Tathā kho panassāti** tenākārenassa. **Yathāssa kāme passatoti** yenākārenassa kāme passantassa. **Yathā carantanti** yenākārena cāraṇca vihāraṇca anubandhitvā carantaṃ. **Aṅgārakāsūpamā kāmā diṭṭhā hontīti** pariyeṭṭhimūlakassa ceva paṭisandhimūlakassa ca dukkhassa vasena aṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti. Kāme pariyesantānañhi nāvāya mahāsamuddogāhana-ajapathasaṅkupathapaṭipajjana-ubhatobyūḷhasaṅgāmapakkhandanādivasena pariyeṭṭhimūlakampi, kāme paribhuñjantānaṃ kāmāparibhogacetanāya catūsu apāyesu dinnapaṭisandhimūlakampi mahāpariḷāhadukkhaṃ uppajjati. Evametassa duvidhassāpi dukkhassa vasena aṅgārakāsu viya mahāpariḷāhāti diṭṭhā honti.

Dāyanti aṭaviṃ. **Puratopi kaṇṭakoti** purimapasse vijjhītukāmo viya āsannaṭṭhāneyeva ṭhitakaṇṭako. **Pacchatoti**-ādīsipi eseva nayo. Heṭṭhā pana pādehi akkantaṭṭhānassa santike, na akkantaṭṭhāneyeva. Evaṃ so kaṇṭakagabbhaṃ pavīṭṭho viya bhavēyya. **Mā maṃ kaṇṭakoti** mā maṃ kaṇṭako vijjhīti kaṇṭakavedhaṃ rakkhamāno.

Dandho, bhikkhave, satuppādoti satiyā uppādoyeva dandho, uppannamattāya pana tāya kāci kilesā niggahitāva honti, na saṅṭhātuṃ sakkonti. Cakkhudvārasmiñhi rāgādīsū uppannesu dutiyajavanavārena “kilesā me uppannā”ti ṇatvā tatiye javanavāre saṃvarajavanaṃyeva javati. Anacchariyañcetaṃ, yaṃ vipassako tatiyajavanavāre kilese niggāṇheyya. Cakkhudvāre pana iṭṭhārammaṇe āpāthagate bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā āvajjanādīsū uppannesu voṭṭhabbanānantaraṃ

sampattakilesajavanavāraṃ nivattetvā kusalameva uppādeti. Āraddhavipassakā-
nañhi ayamānisamaṃso bhāvanāpaṭisaṅkhāne patitṭhitabhāvassa.

Abhihaṭṭhuṃ (3.0097) **pavāreyyunti** sudinnattherassa viya raṭṭhapālakulapu-
ttassa viya ca kāyena vā satta ratanāni abhiharitvā vācāya vā “amhākaṃ dhanato
yattakaṃ icchasi, tattakaṃ gaṇhā”ti vadantā pavāreyyuṃ. **Anudahantī**ti sarīre pali-
veṭhitattā uṇhapariḷāhaṃ janetvā anudahanti. Sañjātasede vā sarīre laggantā anu-
sentītipi attho. **Yañhi taṃ, bhikkhave, cittanti** idaṃ yasmā citte anāvaṭṭante pugga-
lassa āvaṭṭanaṃ nāma natthi. Evarūpañhi cittaṃ anāvaṭṭanti, tasmā vuttaṃ. Iti
imasmimṃ sutte vipassanābalameva dīpitaṃ.

8. Kiṃsukopamasuttavaṇṇanā

245. Atthame **dassananti** paṭhamamaggassetam adhivacanam. Paṭhamamaggo hi kilesapahānakiccam sādento paṭhamam nibbānam passati, tasmā dassananti vuccati. Gotrabhuññam pana kiñcāpi maggato paṭhamataram passati, passitvā pana kattabbakiccassa kilesapahānassa abhāvena na dassananti vuccati. Apica cattāropi maggā dassanameva. Kasmā? Sotāpattimagga-kkhaṇe dassanam visujjhati, phalakkhaṇe visuddham. Sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇe visujjhati, phalakkhaṇe visuddhanti evam kathentānam bhikkhūnam sutvā so bhikkhu “ahampi dassanam visodhetvā arahattaphale patiṭṭhito dassanavisuddhikam nibbānam sacchikatvā viharissāmi”ti tam bhikkhum upasaṅkamitvā evam pucchi. So phassāyatanakammaṭṭhāniko channam phassāyatanānam vasena rūpārūpadhamme pariggahetvā arahattam patto. Ettha hi purimāni pañca āyatanāni rūpam, manāyatanaṃ arūpam. Iti so attanā adhigatamaggameva kathesi.

Asantuṭṭhoti padesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitattā asantuṭṭho. Evam kirassa ahosi- “ayam padesasaṅkhāresu ṭhatvā kathesi. Sakkā nu kho padesasaṅkhāresu ṭhatvā dassanavisuddhikam nibbānam pāpuṇitun”ti? Tato nam pucchi- “āvuso, tvamyeva nu kho idam dassanavisuddhikam nibbānam jānāsi, udāhu aññepi jānantā atthi”ti. Atthāvuso, asukavihāre asukatthero nāmāti. So tampi upasaṅkamitvā pucchi. Etenupāyena aññampi aññampīti.

Ettha (3.0098) ca dutiyo pañcakkhandhakammaṭṭhāniko rūpakkhandhavasena rūpam, sesakkhandhavasena nāmanti nāmarūpam vavatthapetvā anukkamena arahattam patto. Tasmā sopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayam pana “imesam aññamaññam na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvāva kathitam, iminā nippadesesū”ti asantuṭṭho hutvā tatheva tam pucchitvā pakkāmi.

Tatiyo mahābhūtakammaṭṭhāniko cattāri mahābhūtāni saṅkhepato ca vitthārato ca pariggahetvā arahattam patto, tasmā ayampi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayam pana “imesam aññamaññam na sameti, paṭhamena sappadesasaṅkhāresu ṭhatvā kathitam, dutiyena nippadesesu, tatiyena atisappadesesū”ti asantuṭṭho hutvā tatheva tam pucchitvā pakkāmi.

Catuttho tebhūmakakammaṭṭhāniko. Tassa kira samappavattā dhātuyo ahesum, kallasarīram balapattam, kammaṭṭhānānipissa sabbāneva sappāyāni, atitā vā saṅkhārā hontu anāgatā vā paccuppannā vā kāmāvacarā vā rūpāvacarā vā arūpāvacarā vā, sabbepi sappāyāva. Asappāyakammaṭṭhānam nāma natthi. Kālesupi purebhattam vā hotu pacchābhattam vā paṭhamayāmādayo vā, asappāyo kālo nāma natthi. Yathā nāma cāribhūmiṃ otiṇṇo mahāhatthi hatthena gahetabbam hattheneva luñcitvā gaṇhāti, pādehi paharitvā gahetabbam pādehi paharitvā gaṇhāti, evameva sakale tebhūmakadhamme kalāpaggāhena gahetvā sammāsanto arahattam patto, tasmā esopi attanā adhigatamaggameva kathesi. Ayam pana “imesam aññamaññam na sameti. Paṭhamena sappadesasaṅkhāresu

ṭhatvā kathitaṃ, dutiyena nippadesesu, puna tatiyena sappadesesu, catutthena nippadesesuyevā”ti asantuṭṭho hutvā taṃ pucchi- “kiṃ nu kho, āvuso, idaṃ dassa-
navisuddhikaṃ nibbānaṃ tumhehi attanova dhammatāya ñātaṃ, udāhu kenaci vo
akkhātan”ti? Āvuso, mayaṃ kiṃ jānāma? Atthi pana sadevake loke sammāsa-
mbuddho, taṃ nissāyetaṃ amhehi ñātanti. So cintesi- “ime bhikkhū mayhaṃ ajjhā-
sayāṃ gahetvā kathetuṃ na sakkonti, ahaṃ sabbaññubuddhameva pucchitvā
nikkaṅkho bhavissāmi”ti yena bhagavā tenupasaṅkami.

Bhagavā (3.0099) tassa vacanaṃ sutvā “yehi te pañho kathito, te cattāropi
khīṇāsavā, sukathitaṃ tehi, tvaṃ pana attano andhabālatāya taṃ na sallakkhe-
si”ti na evaṃ vihesesi. Kārakabhāvaṃ panassa ñatvā “atthagavesako esa,
dhammadesanāya eva naṃ bujjhāpessāmi”ti kiṃsukopamaṃ āhari. Tattha
bhūtaṃ vatthuṃ katvā evamattho vibhāvetabbo- ekasmiṃ kira mahānagare eko
sabbaganthadharo brāhmaṇavejjo paṇḍito paṭivasati. Atheko nagarassa pācīna-
dvāragāmaṃ paṇḍurogapuriso tassa santikaṃ āgantvā taṃ vanditvā aṭṭhāsi.
Vejjapaṇḍito tena saddhiṃ sammoditvā “kenatthena āgatosi bhadrāmukhā”ti,
pucchi. Rogenamhi, ayya, upadduto, bhesajjaṃ me kathehīti. Tena hi, bho,
gaccha, kiṃsukarukkhaṃ chinditvā, sosetvā jhāpetvā, tassa khārodakaṃ gahetvā
iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā, ariṭṭhaṃ katvā piva, tena te phāsukaṃ bhavi-
ssatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Athañño dakkhiṇadvāragāmaṃ puriso teneva rogena āturo “asuko kira
bhesajjaṃ katvā arogo jāto”ti sutvā taṃ upasaṅkamtivā pucchi- “kena te, samma,
phāsukaṃ jātan”ti. Kiṃsukāriṭṭhena nāma, gaccha tvampi karohīti. Sopi tathā
katvā tādisova jāto.

Athañño pacchimadvāragāmaṃ ...pe... uttaradvāragāmaṃ puriso teneva
rogena āturo “asuko kira bhesajjaṃ katvā arogo jāto”ti taṃ upasaṅkamtivā
pucchi “kena te, samma, phāsukaṃ jātan”ti? Kiṃsukāriṭṭhena nāma, gaccha
tvampi karohīti. Sopi tathā katvā tādisova jāto.

Athañño paccantavāsī aditṭhapubbakiṃsuko eko puriso teneva rogena āturo
ciraṃ tāni tāni bhesajjāni katvā roge avūpasamamāne “asuko kira nagarassa
pācīnadvāragāmaṃ puriso bhesajjaṃ katvā arogo jāto”ti sutvā “gacchāma-
hampi, tena katabhesajjaṃ karissāmi”ti daṇḍamolubbha anupubbena tassa
santikaṃ gantvā, “kena te, samma, phāsukaṃ jātan”ti pucchi. Kiṃsukāriṭṭhena
sammāti. Kīdiso (3.0100) pana so kiṃsukoti. Jhāpitagāme ṭhitajhāmathūṇo viyāti.
Iti so puriso attanā diṭṭhākārenava kiṃsukaṃ ācikkhi. Tena hi diṭṭhākāle kiṃsuko
patitapatto khāṇukakāle diṭṭhattā tādisova hoti.

So pana puriso sutamaṅgalikattā “ayaṃ ‘jhāpitagāme jhāmathūṇo viyā’ti āha,
amaṅgalametaṃ. Etasmiñhi me bhesajje katepi rogo na vūpasamissati”ti tassa
veyyākaraṇena asantuṭṭho taṃ pucchi- “kiṃ nu kho, bho, tvaññeva kiṃsukaṃ
jānāsi, udāhu aññopi atthi”ti. Atthi, bho, dakkhiṇadvāragāme asuko nāmāti. So taṃ
upasaṅkamtivā pucchi, svāssa pupphitakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena
“lohitako kiṃsuko”ti āha. So “ayaṃ purimena viruddhaṃ āha, kāḷako lohitakato
suvidūradūre”ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho “atthi pana, bho, aññopi koci

kiṃsukadassāvī, yena kiṃsuko diṭṭhapubbo”ti? Pucchitvā, “atthi pacchimadvāragāme asuko nāmā”ti vutte tampi upasaṅkamtivā pucchi. Svāssa phalita-kāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena “ocirakajāto ādinnasipāṭiko”ti āha. Phalita-kāla-smiñhi kiṃsuko olambamānacīrako viya adhomukhaṃ katvā gahita-asikoso viya ca sirīsarukkho viya ca lambamānaphalo hoti. So “ayaṃ purimehi viruddhaṃ āha, na sakkā imassa vacanaṃ gahetun”ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho “atthi pana, bho, aññopi koci kiṃsukadassāvī, yena kiṃsuko diṭṭhapubbo”ti? Pucchitvā, “atthi uttaradvāragāme asuko nāmā”ti vutte tampi upasaṅkamtivā pucchi. So assa sañchannapattakāle diṭṭhattā attano dassanānurūpena “bahalapattapalāso sandacchāyo”ti āha. **Sandacchāyo** nāma saṃsanditvā ṭhitacchāyo.

So “ayampi purimehi viruddhaṃ āha, na sakkā imassa vacanaṃ gahetun”ti tassapi veyyākaraṇena asantuṭṭho taṃ āha, “kiṃ nu kho, bho, tumhe attanova dhammatāya kiṃsukaṃ jānātha, udāhu kenaci vo akkhāto”ti? Kiṃ, bho, mayaṃ jānāma? Atthi pana mahānagaraṃ majjhe (3.0101) amhākaṃ ācariyo vejjapaṇḍito, taṃ nissāya amhehi ñātanti. “Tena hi ahampi ācariyameva upasaṅkamtivā nikkaṅkho bhavissāmī”ti tassa santikaṃ upasaṅkamtivā taṃ vanditvā atṭhāsi. Vejjapaṇḍito tena saddhiṃ sammoditvā, “kenatthena āgatosi bhadrāmukhā”ti pucchi. Rogenamhi, ayya, upadduto, bhesajjaṃ me kathethāti. Tena hi, bho, gaccha, kiṃsukarukkhaṃ chinditvā sosetvā jhāpetvā tassa khārodakaṃ gahetvā iminā ciminā ca bhesajjena yojetvā ariṭṭhaṃ katvā piva, etena te phāsukaṃ bhavissatīti. So tathā katvā nirogo balavā pāsādiko jāto.

Tattha mahānagaraṃ viya nibbānagaraṃ daṭṭhabbaṃ. Vejjapaṇḍito viya sammāsambuddho. Vuttampi ce taṃ “bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassettaṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassa”ti (ma. ni. 3.65) catūsu dvāragāmesu cattāro vejjantevāsikā viya cattāro dassanavisuddhipattā khīṇāsavā. Paccantavāsī paṭhamapuriso viya pañhapucchako bhikkhu. Paccantavāsino catunnaṃ vejjantevāsikānaṃ kathāya asantuṭṭhassa ācariyameva upasaṅkamtivā pucchanakālo viya imassa bhikkhuno catunnaṃ dassanavisuddhipattānaṃ khīṇāsavānaṃ kathāya asantuṭṭhassa sathāraṃ upasaṅkamtivā pucchanakālo.

Yathā yathā adhimuttānanti yena yenākārena adhimuttānaṃ. **Dassanaṃ suvisuddhanti** nibbānadassanaṃ suṭṭhu visuddhaṃ. **Tathā tathā kho tehi sappurisehi byākatanti** tena tenevākārena tuyhaṃ tehi sappurisehi kathitaṃ. Yathā hi “kāḷako kiṃsuko”ti kathento na aññaṃ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṃsukameva kathesi, evameva chaphassāyatanānaṃ vasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṃ pañhaṃ kathento na aññaṃ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathesi.

Yathā ca “lohitako ocirakajāto bahalapattapalāso kiṃsuko”ti kathentopi na aññaṃ kathesi, attanā diṭṭhanayena kiṃsukameva kathesi, evameva pañcupādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammasena dassanavisuddhipattakhīṇāsavopi imaṃ pañhaṃ kathento (3.0102) na aññaṃ kathesi, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathesi.

Tattha yathā kāḷakakāle kiṃsukadassāvinopi taṃ dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ na tena aññaṃ diṭṭhaṃ, kiṃsukova diṭṭho, evameva chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ kathitaṃ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathitaṃ. Yathā ca lohitakāle ocirakajātakāle bahalapattapalāsakāle kiṃsukadassāvinopi taṃ dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ diṭṭhaṃ, kiṃsukova diṭṭho, evameva pañcupādānakkhandhavasena catumahābhūtavasena tebhūmakadhammasavasena dassanavisuddhipattassāpi khīṇāsavassa dassanaṃ bhūtaṃ tacchaṃ, na tena aññaṃ kathitaṃ, attanā adhigatamaggena dassanavisuddhikaṃ nibbānameva kathitaṃ.

Seyyathāpi, bhikkhu rañño paccantimaṃ nagaranti idaṃ kasmā āradhmaṃ? Sace tena bhikkhunā taṃ sallakkhitaṃ, athassa dhammadesanattaṃ āradhmaṃ. Sace na sallakkhitaṃ, athassa iminā nagaropamena tassevatthassa dīpanatthāya āvibhāvanatthāya āradhmaṃ. Tattha yasmā majjhimapadese nagarassa pākārādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā mā hontu, corāsaṅkā na honti, tasmā taṃ aggahetvā “paccantimaṃ nagaran”ti āha. **Daḷhuddhāpanti** thirapākāraṃ. **Daḷhapākāraṇanti** thirapākārañceva thiratoraṇaṅca. Toraṇāni nāma hi purisubbedhāni nagarassa alaṅkāratthaṃ kariyanti, coranivāraṇatthānīpi hontiyeva. Atha vā toraṇanti piṭṭhasaṅghāṭassettaṃ nāmaṃ, thirapiṭṭhasaṅghāṭantīpi attho. **Chadvāraṇanti** nagaradvāraṃ nāma ekampi hoti dvepi satampi sahasampi, idha pana satthā chadvārikanagaraṃ dassento evamāha. **Paṇḍitoti** paṇḍiccena samannāgato. **Byattoti** veyyattiyena samannāgato visadaññaṃ. **Medhāvīti** ṭhānupattikapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato.

Puratthimāya disāyāti-ādimhi bhūtamattaṃ katvā evamattho veditabbo-samidde kira mahānagare sattaratanasampanno rājā cakkavatti rajjaṃ anusāsati, tassettaṃ paccantanagaraṃ rājāyuttavirahitaṃ, atha purisā āgantvā (3.0103) “amhākaṃ, deva, nagare āyuttako natthi, dehi no kiñci āyuttakan”ti āhaṃsu. Rājā ekaṃ puttaṃ datvā “gacchatha, etaṃ ādāya tattha abhisiñcitvā vinicchayaṭṭhānādīni katvā vasathā”ti. Te tathā akaṃsu. Rājaputto pāpamittasaṃsaggena katipāheyyeva surāsoṇḍo hutvā, sabbāni vinicchayaṭṭhānādīni hāretvā, nagaramajjhe dhuttehi parivārito suraṃ pivanto naccagītādiratīyā vītināmeti. Atha rañño āgantvā

ārocayiṃsu.

Rājā ekaṃ paṇḍitaṃ amaccaṃ āṇāpesi- “gaccha kumāraṃ ovaditvā, vinicchayaṭṭhānādīni kāretvā, puna abhisekaṃ katvā, ehī”ti. Na sakkā, deva, kumāraṃ ovaditum, caṇḍo kumāro ghāteyyāpi manti. Athekaṃ balasampannaṃ yodhaṃ āṇāpesi- “tvaṃ iminā saddhiṃ gantvā sace so ovāde na tiṭṭhati, sīsamassa chindāhī”ti. Iti so amacco yodho cāti idaṃ sīghaṃ dūtayugaṃ tattha gantvā dovārikaṃ pucchi- “kahaṃ, bho, nagarassa sāmi kumāro”ti. Esa majjhesiṅghātake suraṃ pivanto dhuttaparivārito gītādiratiṃ anubhonto nisinnoti. Atha taṃ dūtayugaṃ gantvā amacco tāvettha, “sāmi, vinicchayaṭṭhānādīni kira kāretvā sādhukaṃ rajjaṃ anusāsā”ti āha. Kumāro asuṇanto viya nisīdi. Atha naṃ yodho sīse gahetvā, “sace rañño āṇaṃ karosi, kara, no ce, ettheva te sīsaṃ pātesāmi”ti khaggaṃ abbāhi. Paricārakā dhuttā tāvadeva disāsu palāyiṃsu. Kumāro bhīto sāsanaṃ sampaṭicchi. Athassa te tattheva abhisekaṃ katvā setacchattaṃ ussāpetvā “sammā rajjaṃ anusāsāhī”ti raññā vuttaṃ yathābhūtavacanaṃ niyyātetvā yathāgatamaggameva paṭipajjiṃsu. Imamatthaṃ āvikaronto bhagavā “puratthimāya disāyā”ti āha.

Tatridaṃ opammaṣaṃsandanaṃ- samiddhamahānagaraṃ viya hi nibbānana-garaṃ daṭṭhabbaṃ, sattaratanasamannāgato rājā cakkavatti viya sattabojjhaṅgaratanasamannāgato dhammarājā sammāsambuddho, paccantimanagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ, tasmīṃ nagare kūṭarājaputto viya imassa bhikkhuno kūṭacittuppādo, kūṭarājaputtassa dhuttehi parivāritakālo viya imassa bhikkhuno pañcahi nīvaraṇehi samaṅgikālo, dve sīghadūtā viya samathakammaṭṭhānañca vipassanākammaṭṭhānañca, mahāyodhena sīse gahitakālo viya uppannapaṭhamajjhānasa-mādhinā (3.0104) niccalaṃ katvā cittaḡgahitakālo, yodhena sīse gahitamatte dhuttānaṃ disāsu palāyitvā dūrībhāvo viya paṭhamajjhānamhi uppannamatte nīvaraṇānaṃ dūrībhāvo, “karissāmi rañño sāsanaṃ”ti sampaṭicchitamatte vissaṭṭha-kālo viya jhānato vuṭṭhitakālo, amaccena rañño sāsanaṃ ārocitakālo viya samādhinā cittaṃ kammaniyaṃ katvā vipassanākammaṭṭhānassa vaḍḍhitakālo, tatthevassa tehi dvīhi dūtehi katābhisekassa setacchatta-ussāpanaṃ viya samathavipassanākammaṭṭhānaṃ nissāya arahattappattassa vimuttisetacchattussāpanaṃ veditabbaṃ.

Nagaranti kho bhikkhu imassetam cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacanti-ādīsu pana cātumahābhūtikassāti-ādīnaṃ padānaṃ attho heṭṭhā vitthāritova. Kevalaṃ pana viññāṇarājaputtassa nivāsaṭṭhānattā ettha kāyo “nagaran”ti vutto, tasseva dvārabhūtattā cha āyatanāni “dvārāni”ti, tesu dvāresu niccaṃ suppatiṭṭhitattā sati “dovāriko”ti, kammaṭṭhānaṃ ācikkhantena dhammarājena pesitattā samathavipassanā “sīghaṃ dūtayugaṃ”ti. Ettha mahāyodho viya samatho, paṇḍitāmacco viya vipassanā veditabbā.

Majjhe siṅghātakoti nagaramajjhe siṅghātakoti. **Mahābhūtānanti** hadayavattussa nissayabhūtānaṃ mahābhūtānaṃ. Vatthurūpassa hi paccayadassanattamevetam catumahābhūtaggaṇaṃ kataṃ. Nagaramajjhe pana so rājakumāro viya sarīramajjhe hadayarūpasīṅghātake nisinnō samathavipassanādūtehi araha-

ttābhisekena abhisiñcitabbo vipassanāviññāṇarājaputto daṭṭhabbo. Nibbānaṃ pana yathābhūtasabhāvaṃ akuppaṃ adhikārīti katvā **yathābhūtaṃ vacananti** vuttaṃ. Ariyamaggo pana yādisova pubbabhāgavipassanāmaggo, ayampi aṭṭhaṅgasamannāgatattā tādisoyevāti katvā **yathāgatamaggoti** vutto. Idaṃ tāvettha dhammadesanattaṃ ābhatāya upamāya saṃsandanaṃ.

Tassevatthassa pākaṭikaraṇattaṃ ābhatapakke pana idaṃ saṃsandanaṃ ettha hi chadvārūpamā chaphassāyatanavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ (3.0105) ābhatā, nagarasāmi-upamā pañcakkhandhavasena, siṅghāṭakūpamā catumahābhūtavasena, nagarūpamā tebhūmakadhamavasena dassanavisuddhipattaṃ khīṇāsavaṃ dassetuṃ ābhatā. Saṅkhepato panimasmiṃ sutte catusaccameva kathitaṃ. Sakalenapi hi nagarasambhārena dukkhasaccameva kathitaṃ, yathābhūtavacanena nirodhasaccaṃ, yathāgatamaggena maggasaccaṃ, dukkhassa pana pabhāvikā taṇhā samudayasaccaṃ. Desanāpariyosāne pañhapucchako bhikkhu sotāpatti-phale patiṭṭhitoti.

9. Vīṇopamasuttavaṇṇanā

246. Navame **yassa kassaci, bhikkhave, bhikkhussa vā bhikkhuniyā vāti** idaṃ satthā yathā nāma mahākuṭumbiko mahantaṃ kasikammaṃ katvā, nipphanna-sasso gharadvāre maṇḍapaṃ katvā, ubhatosaṅghassa dānaṃ pavatteyya. Kiñcāpi tena ubhatosaṅghassa dānaṃ paṭṭhapitaṃ, dvīsu pana parisāsu santappitāsu sesajanampi santappetiyeva, evameva bhagavā samadhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni pāramiyo pūretvā bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇaṃ adhigantvā pavattitavaradhammacakko jetavanamahāvihāre nisinno bhikkhuparisāya ceva bhikkhuniparisāya ca mahādhammayāgaṃ yajanto vīṇopamasuttaṃ ārabhi. Taṃ penetaṃ kiñcāpi dve parisā sandhāya āraddhaṃ, catunnampi pana parisānaṃ avāritaṃ. Tasmā sabbehipi sotabbañceva saddhātabbañca, pariyogāhitvā cassa attharaso vinditabboti.

Tattha **chandoti**-ādīsu **chando** nāma pubbuppattikā dubbalataṇhā, so rañjetuṃ na sakkoti. Aparāparaṃ uppajjamānā pana balavataṇhā **rāgo** nāma, so rañjetuṃ sakkoti. Daṇḍādānādīni kātuṃ asamatto pubbuppattiko dubbalakodho **doso** nāma. Tāni kātuṃ samatto aparāparuppattiko balavakodho **paṭighaṃ** nāma. **Moho** pana mohanasammohanavasena uppannaṃ aññāṇaṃ. Evamettha pañcahipi padehi tīṇi akusalamūlāni gahitāni. Tesu gahitesu sabbepi tammūlakā kilesā gahitāva honti. “Chando rāgo”ti vā padadvayena aṭṭhalobhasahagatacittuppādā, “doso (3.0106) paṭighaṃ”ti padadvayena dve domanassasahagatacittuppādā, mohapadena lobhadosarahitā dve uddhaccavicikicchāsahagatacittuppādā gahitāti. Evaṃ sabbepi dvādasa cittuppādā dassitāva honti.

Sabhayoti kilesacorānaṃ nivāsaṭṭhānattā sabhayo. **Sappaṭibhayoti** vadhabandhanādīnaṃ kāraṇattā sappaṭibhayo. **Sakaṇṭakoti** rāgādīhi kaṇṭakehi sakaṇṭako. **Sagahanoti** rāgagahanādīhi sagahano. **Ummaggoti** devalokaṃ vā manussalokaṃ vā nibbānaṃ vā gacchantassa amaggo. **Kummaggoti** kucchitajegucchibhūtaṭṭhā-

nagamana-ekapadikamaggo viya apāyasampāpakattā kummaggo. **Duḥitiko**ti ettha iḥitī iriyanā, dukkhā iḥitī etthāti, **duḥitiko**. Yasmiñhi magge mūlaphalādikhādanīyaṃ vā sāyanīyaṃ vā natthi, tasmim̐ iriyanā dukkhā hoti, na sakkā taṃ paṭipajjitvā icchitaṭṭhānaṃ gantuṃ. Kilesamaggampi paṭipajjitvā na sakkā sampatti-bhavaṃ gantunti kilesamaggo duḥitiko ti vutto. Dvīhitikotipi paṭho, esevattho. **Asappurisasevito**ti kokālikādīhi asappurisehi sevito.

Tato cittaṃ nivārayeti tehi cakkhuvīññeyyehi rūpehi taṃ chandādivasena pavattacittaṃ asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye. Cakkhudvārasmiñhi iṭṭhārammaṇe rāge uppanne asubhato āvajjantassa cittaṃ nivattati, aniṭṭhārammaṇe dose uppanne mettato āvajjantassa cittaṃ nivattati, majjhātārammaṇe mohe uppanne uddesaparipucchāṃ garuvāsaṃ āvajjantassa cittaṃ nivattati. Evaṃ asakkontena pana satthumahattataṃ dhammassa svākkhātataṃ saṅghassa suppaṭipatti ca āvajjitabbā. Satthumahattataṃ paccavekkhatopi hi dhammassa svākkhātataṃ saṅghassa suppaṭipattiṃ paccavekkhatopi cittaṃ nivattati. Tena vuttaṃ “asubhāvajjanādīhi upāyehi nivāraye” ti.

Kitṭhanti kiṭṭhatṭhāne uppannasassaṃ. **Sampannanti** paripuṇṇaṃ sunippannaṃ. **Kitṭhādoti** sassakhādako. **Evameva khoti** ettha sampannakiṭṭhaṃ viya pañca kāmagaṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo goṇo viya kūṭacittaṃ, kiṭṭhārakkhassa pamādakālo viya bhikkhuno chasu dvāresu satiṃ pahāya vicaraṇakālo, kiṭṭhārakkhassa pamādamāgama goṇena gahitagabbhassa kiṭṭhassa khāditattā sassasāmino (3.01 sassaphalānadhigamo viya chadvārarakkhikāya satiyā vippavāsamāgama pañcakāmagaṇaṃ assādentena cittaṃ kusalapakkhassa nāsittatā bhikkhuno sāmāññaphalādhigamābhāvo veditabbo.

Uparighaṭāyanti dvinnāṃ siṅgānaṃ antare. **Suniggahitaṃ niggaṇheyyāti** ghaṭāyaṃ patitṭhite nāsārajjuke suṭṭhu niggaṇhitaṃ katvā niggaṇheyya. **Daṇḍenā**ti muggarasadisena thūladaṇḍakena. **Evañhi so bhikkhave goṇo**ti evaṃ so kiṭṭhārakkhassa pamādamānāvāya yasmiṃ yasmiṃ khaṇe kiṭṭhaṃ otaritukāmo hoti, tasmim̐ tasmim̐ khaṇe evaṃ niggaṇhitvā tāletvā osajjanena nibbisevana-bhāvaṃ upanīto goṇo.

Evameva khoti idhāpi sampannakiṭṭhamiva pañca kāmagaṇā daṭṭhabbā, kiṭṭhādo viya kūṭacittaṃ, kiṭṭhārakkhassa appamādo viya imassa bhikkhuno chasu dvāresu satiyā avissajjanaṃ, daṇḍo viya suttanto, goṇassa kiṭṭhābhimukhakāle daṇḍena tāḷanaṃ viya cittaṃ bahiddhā puthuttārammaṇābhimukhakāle anama-taggiyadevadūta-āditta-āsīvisūpama-anāgatabhayādīsu taṃ taṃ suttāṃ āvajjetvā cittuppādassa puthuttārammaṇato nivāretvā mūlakammaṭṭhāne otāraṇaṃ veditabbaṃ. Tenāhu porāṇa-

“Subhāsitaṃ sutvā mano pasīdati,
dameti naṃ pītisukhañca vindati;
tadassa ārammaṇe tiṭṭhate mano,
goṇova kiṭṭhādako daṇḍatajjito” ti.

Udujanti tajjitaṃ. **Suduajanti** sutajjitaṃ, sujitantipi attho. Udu, sudūti idaṃ pana nipātamattameva. **Ajjhattanti** gocarajjhataṃ. **Santiṭṭhatīti**-ādīsu paṭhamajjhānava-

sena santiṭṭhati, dutiyajjhānavasena sannisīdati, tatiyajjhānavasena ekodi hoti, catutthajjhānavasena samādhīyati. Sabbampi vā etaṃ paṭhamajjhānavasena veditabbaṃ. Ettāvata hi sammāsambuddhena samathānurakkhaṇa-indriya-saṃva-rasīlaṃ nāma kathitaṃ.

Raṅṅo vāti kassacideva paccantaraṅṅo vā. **Saddaṃ suṇeyyāti** paccūsakāle pabuddho kusalena viṇāvādakena vādiyamānāya madhurasaddaṃ suṇeyya. **Rajaniyoti-ādīsu** cittaṃ rañjetīti **rajaniyo**. Kāmetabbatāya (3.0108) **kamaniyo**. Cittaṃ madayatīti **madaniyo**. Cittaṃ mucchitaṃ viya karaṇato mucchīyatīti **mucchaniyo**. Ābandhitvā viya gahaṇato bandhatīti **bandhaniyo**. **Alaṃ me, bhoti** viṇāya saṅghānaṃ disvā taṃ anicchanta evamāha. **Upadhāraṇeti** veṭṭhake. **Koṇanti** catu-rassaṃ sāradaṇḍakaṃ.

So taṃ viṇanti so rājā “āharatha naṃ viṇaṃ, ahamassā saddaṃ pasissāmi”ti taṃ viṇaṃ gahetvā. **Dasadhā vāti-ādīsu** paṭhamaṃ tāva dasadhā phāleyya, athassā saddaṃ apassanto satadhā phāleyya, tathāpi apassanto sakalikaṃ saka-likikaṃ kareyya, tathāpi apassanto “sakalikā jhāyissanti, saddo pana nikkhamitvā palāyissati, tadā naṃ passissāmi”ti agginā ḍaheyya. Tathāpi apassanto “sallahu-kāni masicuṇṇāni vātena bhassissanti, saddo sāradaṇṇaṃ viya pādamaṃle pati-ssati, tadā naṃ passissāmi”ti mahāvāte vā ophuneyya. Tathāpi apassanto “masi-cuṇṇāni yathodakaṃ gamissanti, saddo pana pāraṃ gacchanta puriso viya nikkha-mitvā tarissati, tadā naṃ passissāmi”ti nadiyā vā sīghasotāya pavāheyya.

Evam vadeyyāti sabbehipimehi upāyehi apassanto te manusse evaṃ vadeyya. **Asatī kirāyanti** asatī kira ayaṃ viṇā, lāmikāti attho. Asatīti lāmakādhivacanamaṃ. Yathāha-

“Asā lokitthiyo nāma, velā tāsamaṃ na vijjati;
sārattā ca pagabbhā ca, sikhī sabbaghaso yathā”ti. (jā. 1.1.61);

ayaṃ viṇā nāma, evaṃ yaṃkiñci aññampi tantibaddhaṃ, sabbaṃ taṃ lāmakame-
Yathevaṃ yaṃkiñci viṇā nāmā Ti na kevalañca viṇāyeva lāmikā, yatheva pana
ayaṃ viṇā nāma, evaṃ yaṃkiñci aññampi tantibaddhaṃ, sabbaṃ taṃ lāmakame-
vāti attho. **Evameva khoti** ettha viṇā viya pañcakkhandhā daṭṭhabbā, rājā viya
yogāvacarō. Yathā so rājā taṃ viṇaṃ dasadhā phālanato paṭṭhāya vicinanto
saddaṃ adisvā viṇāya anattiko hoti, evaṃ yogāvacarō pañcakkhandhe samma-
santo ahanti vā mamanti vā gahetabbaṃ apassanto khandhehi anattiko hoti.
Tenassa taṃ khandhasammasanaṃ (3.0109) dassento **rūpaṃ samanvesati yāvatā
rūpassa gatī**-ādimāha.

Tattha **samanvesatī** pariyesati. **Yāvatā rūpassa gatī** yattakā rūpassa gati.
Tattha **gatī** gatigati, sañjātigati, salakkhaṇagati, vibhavagati, bhedagatī pañca-
vidhā honti. Tattha idaṃ rūpaṃ nāma heṭṭhā avīcipariyantaṃ katvā upari akaniṭṭha-
brahmalokaṃ anto katvā etthantare saṃsarati vattati, ayamassa **gatigati** nāma.

Ayaṃ pana kāyo neva padumagabbhe, na puṇḍarīkanīluppalādīsu sañjāyati,
āmāsayaṃpakkāsayaṇaṃ pana antare bahalandhakāre duggandhapavanavicarite
paramajegucche okāse pūtimacchādīsu kimi viya sañjāyati, ayaṃ rūpassa **sañjāti-
gati** nāma.

Duvidhaṃ pana rūpassa lakkhaṇaṃ, “ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpaṃ” ti
(saṃ. ni. 3.79) evaṃ vutta ruppanasañkhātāṃ paccattalakkhaṇaṃca aniccādi-
bhedaṃ sāmāññalakkhaṇaṃca, ayamassa **salakkhaṇagati** nāma.

“Gati migānaṃ pavanaṃ, ākāso pakkhinaṃ gati;

vibhavo gati dhammānaṃ, nibbānaṃ arahato gati” ti. (pari. 339)-

Evaṃ vutto rūpassa abhāvo **vibhavagati** nāma. Yo panassa bhedo, ayaṃ **bheda-
gati** nāma. Vedanādīsupi eseva nayo. Kevalañhettha upari yāva bhavaggā tesāṃ
sañjātigati, salakkhaṇagatiyaṅca vedayitasañjānana-abhisāñkharaṇavijānana-
sena paccattalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Tampi tassa na hotīti yadetaṃ rūpādīsu ahanti vā mamanti vā asmīti vā evaṃ
niddiṭṭhaṃ diṭṭhitaṅhāmānaggāhattayaṃ, tampi tassa khīṇāsavassa na hotīti yathā-
nusandhināva suttāgataṃ. Tena vuttaṃ mahā-aṭṭhakathāyaṃ-

“Ādimhi sīlaṃ kathitaṃ, majjhe samādhībhāvanā;

pariyosāne ca nibbānaṃ, esā viṇopamā kathā” ti.

10. Chappāṇakopamasuttavaṇṇanā

247. Dasame (3.0110) **arugattoti** vaṇasarīro. Tesāmyeva arūnaṃ pakkattā **pakka-
gatto. Saravananti** kaṇḍavanaṃ. **Evameva khoti** arugatto puriso viya dussīlapu-
ggalo veditabbo. Tassa kusakaṇṭakehi viddhassa sarapattehi ca asidhārūpamehi
vilikhitagattassa bhīyosomattāya dukkhadomanassaṃ viya tattha tattha sabra-
hmacārīhi “ayaṃ so imesaṅca imesaṅca kammānaṃ kāraṅko” ti vuccamānassa
uppajjanadukkhaṃ veditabbaṃ.

Labhati vattāranti labhati codakaṃ. **Evaṃkāriti** evarūpānaṃ vejjakammadūta-

mmādīnaṃ kārako. **Evamaṃsamācāro**ti vidhavā gocarādivasena evarūpagocarō. **Asu-**
cigāmaṃkaṇṭakoti asuddhaṭṭhena asuci, gāmaṃvāsīnaṃ vijjhaṇaṭṭhena kaṇṭakoti
gāmaṃkaṇṭako.

Pakkhinti hatthisoṇḍasakuṇaṃ. **Ossajjeyyāti** vissajjeyya. **Āviñcheyyunti** āka-
ḍḍheyyaṃ. **Pavekkhāmīti** pavisissāmi. **Ākāsaṃ ḍessāmīti** ākāsaṃ uppatissāmi.

Etesu pana ahi “bhogehi maṇḍalaṃ bandhitvā supissāmī”ti vammikaṃ pavisitukāmo hoti. Susumāro “dūre bilaṃ pavisitvā nipajjissāmī”ti udakaṃ pavisitukāmo hoti. Pakkhī “ajaṭākāse sukhaṃ vicarissāmī”ti ākāsaṃ ḍetukāmo hoti. Kukkuro “uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā usumaṃ gaṇhanto nipajjissāmī”ti gāmaṃ pavisitukāmo hoti. Siṅgālo “manussamaṃsaṃ khāditvā piṭṭhiṃ pasāretvā sayissāmī”ti āmakasusānaṃ pavisitukāmo hoti. Makkato “ucce rukkhe abhiruhitvā disādisaṃ pakkhandissāmī”ti vanaṃ pavisitukāmo hoti.

Anuvidhāyeyyunti anugaccheyyaṃ, anuvidhiyeyyuntipi pāṭho, anuvidhānaṃ āpajjeyyunti attho. Yattha so yāti, tattheva gaccheyyunti vuttaṃ hoti. **Evamevāti** ettha cha pāṇakā viya chāyatanāni daṭṭhabbāni, daḥharajju viya taṇhā, majjhe gaṇṭhi viya avijjā. Yasmiṃ yasmiṃ dvāre ārammaṇaṃ balavaṃ hoti, taṃ taṃ āyatanāṃ tasmīṃ tasmīṃ ārammaṇe āviñchati.

Imaṃ (3.0111) pana upamaṃ bhagavā sarikkhakena vā āhareyya āyatanānaṃ vā nānattadassanavasena. Tattha **sarikkhakena** tāva viṣuṃ appanākiccaṃ natthi, pāḷiyamaṃyeva appitā. **Āyatanānaṃ nānattadassanena** pana ayaṃ appanā- ahi nāmesa bahi sittasammaṭṭhe ṭhāne nābhīramati, saṅkāraṭṭhānatiṇapaṇṇagahana- vammikāniyeva pana pavisitvā nipannaṃkāle abhīramati, ekaggataṃ āpajjati. Evameva cakkhupetaṃ visamaṃjjhāsayaṃ, maṭṭhāsu suvaṇṇabhitti-ādīsu nābhīramati, oloketumpi na icchati, rūpacittapupphalatādivicittesuyeva pana abhīramati. Tādisesu hi ṭhānesu cakkhumhi appahonte mukhampi vivaritvā oloketukāmo hoti.

Susumāropi bahi nikkhanto gahetabbaṃ na passati, akkhiṃ nimīletvā carati. Yadā pana byāmasatamattaṃ udakaṃ ogāhitvā bilaṃ pavisitvā nipannaṃ hoti, tadā tassa cittaṃ ekaggaṃ hoti, sukhaṃ supati. Evameva sotampetaṃ bilajjhāsayaṃ ākāsasannissitaṃ, kaṇṇacchiddakūpakeyeva ajjhāsayaṃ karoti, kaṇṇacchiddākāsoyeva tassa saddasavane paccayo hoti. Ajaṭākāsopi vaṭṭatiyeva. Antoleṇa- smiñhi sajjhāye kayīramāne na leṇacchadanaṃ bhīnditvā saddo bahi nikkhamati, dvāravātapānachiddehi pana nikkhamitvā dhātuparamparā ghaṭṭento āgantvā sotapasādaṃ ghaṭṭeti. Atha tasmīṃ kāle “asukaṃ nāma sajjhāyati”ti leṇapiṭṭhe nisinnā jānanti.

Evaṃ sante sampattagocarātā hoti, kiṃ panetaṃ sampattagocaranti? Āma sampattagocaraṃ. Yadi evaṃ dūre bheri-ādīsu vajjamānesu “dūre saddo”ti jānanaṃ na bhavēyyāti. No na bhavati. Sotapasādasmiñhi ghaṭṭite “dūre saddo, āsanne saddo, paratīre orimatīre”ti tathā tathā jānanaṃkāro hoti, dhammatā esāti. Kiṃ etāya dhammatāya? Yato yato chiddaṃ, tato tato savanaṃ hoti candimasūri- yādīnaṃ dassanaṃ viyāti asampattagocaramēvetamaṃ.

Pakkhīpi rukkhe vā bhūmiyaṃ vā na ramati. Yadā pana ekaṃ vā dve vā leḍḍu- pāte atikkamma ajaṭākāsaṃ pakkhandaṃ hoti, tadā ekaggacittataṃ āpajjati. Eva-

meva ghānampi ākāsajjhāsayam vātūpanissayagandhagocaram. Tathā (3.0112) hi gāvo navavutṭhe deve bhūmiṃ ghāyitvā ghāyitvā ākāsābhimukho hutvā vātaṃ ākaḍḍhanti. Aṅgulīhi gandhapiṇḍaṃ gahetvāpi ca upasiṅghanakāle vātaṃ anākaḍḍhanto neva tassa gandhaṃ jānāti.

Kukkuropi bahi caranto khemaṭṭhānaṃ na passati, leḍḍudaṇḍādīhi upadduto hoti. Antogāmaṃ pavisitvā uddhanaṭṭhāne chārikaṃ byūhitvā nipannassa panassa phāsu hoti. Evameva jivhāpi gāmajjhāsayā āposannissitarasārammaṇā. Tathā hi tiyāmarattiṃ samaṇadhammaṃ katvāpi pātova pattacivaramādāya gāmaṃ pavisitabbaṃ hoti. Sukkhakhādaniyassa ca na sakkā kheḷena atemitassa rasaṃ jānituṃ.

Siṅgālopi bahi caranto ratiṃ na vindati, āmakasusāne manussamaṃsaṃ khāditvā nipannasseva panassa phāsu hoti. Evameva kāyopi upādiṇṇakajjhāsayo pathaviṣannissitaphoṭṭhabbārammaṇo. Tathā hi aññaṃ upādiṇṇakaṃ alabhamānā sattā attanova hatthatale sīsaṃ katvā nipajjanti. Ajjhattikabāhirā cassa pathavī ārammaṇaggahaṇe paccayo hoti. Susanthatassāpi hi sayanassa heṭṭhā-ṭhitānampi vā phalakānaṃ na sakkā anisīdantena vā anuppiḷantena vā thaddhamudubhāvo jānitunti ajjhattikabāhirā pathavī etassa phoṭṭhabbajānane paccayo hoti.

Makkaṭopi bhūmiyaṃ vicaranto nābhiraṃsi, hatthasatubbedhaṃ panassa rukkhamaṃ āruya viṭapapitṭhe nisīditvā disāvidisā olokontasseva phāsuko hoti. Evaṃ manopi nānājjhāsayo bhavaṅgapaccayo, diṭṭhapubbepi nānārammaṇajjhāsayam karotiyeva mūlabhavaṅgaṃ panassa paccayo hotīti ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana āyatanānaṃ nānattaṃ visuddhimagge āyatananiddese vuttameva.

Tam cakkhu nāviñchatīti taṇhārajjukānaṃ āyatanapāṇakānaṃ kāyagatāsati-thambhe baddhānaṃ nibbisevanabhāvaṃ āpannattā nākaḍḍhatīti imasmiṃ sutte pubbabhāgavipassanāva kathitā.

11. Yavakalāpisuttavaṇṇanā

248. Ekādasame (3.0113) **yavakalāpīti** lāyitvā ṭhapitayavapuñjo. **Byābhaṅgihattāti** kājahatthā. **Chahi byābhaṅgīhi haneyyunti** chahi puthulakājadaṇḍakehi potheyyumaṃ. **Sattamoti** tesu chasu janesu yave pothetvā pasibbake pūretvā ādāya gatesu añño sattamo āgaccheyya. **Suhatatarā assāti** yaṃ tattha avasiṭṭhaṃ atthi bhusapalāpamattampi, tassa gahaṇatthaṃ suṭṭhutamaṃ hatā.

Evameva khoti ettha catumahāpatho viya cha āyatanāni daṭṭhabbāni, catumahāpathe nikkhattayavakalāpī viya satto, cha byābhaṅgiyo viya iṭṭhāniṭṭhamajjhattavasena aṭṭhārasa ārammaṇāni, sattamā byābhaṅgī viya bhavapatthanā kilesā. Yathā catumahāpathe ṭhapitā yavakalāpī chahi byābhaṅgīhi haññati, evamime sattā aṭṭhārasahi ārammaṇadaṇḍakehi chasu āyatanesu haññanti. Yathā satta-mena suhatatarā honti, evaṃ sattā bhavapatthanakilesehi suhatatarā honti bhavemūlakaṃ dukkhaṃ anubhavamānā.

Idāni nesam̐ tam̐ bhavapatthanakilesam̐ dassetuṃ **bhūtapubbaṃ, bhikkhaveti-ā-**dimāha. **Tatrā**Ti sudhammāyaṃ bhummaṃ, sudhammāya devasabhāya dvāreti attho. **Dhammikā kho devāti** dhammikā ete devā nāma, yehi mādisaṃ asurādhipatiṃ gahetvā mayhaṃ bhedanamattampi na katanti sandhāya vadati. **Adhammikā devāti** adhammikā ete devā nāma, ye mādisaṃ asurādhipatiṃ navagūthasūkaraṃ viya kaṅṭhapañcamehi bandhanehi bandhitvā nisīdāpenti. **Evaṃ sukhumaṃ kho, bhikkhave, vepacittibandhananti** tam̐ kira padumaṇasuttaṃ viya makkaṭajālasuttaṃ viya ca sukhumaṃ hoti, chettuṃ pana neva vāsiyā na pharasunā sakkā. Yasmā pana citteneva bajjhati, cittaena muccati, tasmā “vepacittibandhanan”ti vuttaṃ.

Tato sukhumataraṃ mārabandhananti kilesabandhanaṃ panesaṃ tatopi sukhumataraṃ, neva cakkhussa āpāthaṃ gacchati, na iriyāpathaṃ nivāreti. Tena hi baddhā sattā pathavitalepi ākāsepi yojanasatampi yojanasahassampi (3.0114) gacchantipi āgacchantipi. Chijjamānaṃ panetaṃ ñāṇeneva chijjati, na aññenāti “ñāṇamokkhaṃ bandhanan”tipi vuccati.

Maññamānoti taṇhādiṭṭhimānānaṃ vasena khandhe maññanto. **Baddho māra-**ssāti mārabandhanena baddho. Karaṇatthe vā etaṃ sāmivacanaṃ, kilesamārena baddhoti attho. **Mutto pāpimatoti** mārassa bandhanena mutto. Karaṇattheyeva vā idaṃ sāmivacanaṃ, pāpimatā kilesabandhanena muttoti attho.

Asmīti padena taṇhāmaññitaṃ vuttaṃ. **Ayamahasmiti** diṭṭhimaññitaṃ. **Bhavi-**ssanti sassatavasena diṭṭhimaññitameva. **Na bhavissanti** ucchedavasena. **Rūpī-**ti-ādīni sassatasseva pabhedadīpanāni. **Tasmāti** yasmā maññitaṃ ābādhaṃ anto-dosanikantanavasena rogo ceva gaṇḍo ca sallaṅca, tasmā.

Iñjanti-ādīni yasmā imehi kilesehi sattā iñjanti ceva phandanti ca papañcitā ca honti pamattākārapattā, tasmā tesam ākārādassanattham vuttāni.

Mānagatavāre pana mānassa gataṃ **mānagataṃ**, mānapavattīti attho. Māno-yeva mānagataṃ gūthagataṃ muttagataṃ viya. Tattha **asmīti** idaṃ taṇhāya sampayuttamānavasena vuttaṃ. **Ayamahamasmīti** diṭṭhivasena. Nanu ca diṭṭhisampayutto nāma māno natthīti? Āma natthi, mānassa pana appahīnattā diṭṭhi nāma hoti. Mānamūlakaṃ diṭṭhiṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesam sabbattha uttānamevāti.

Āsivisavaggo.

Catuttho paṇṇāsako.

Saḷāyatanaśaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāśaṃyuttaṃ

1. Sagāthāvaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

249. Vedanāśaṃyutte (3.0115) sagāthāvaggassa paṭhame **samāhitoti** upacārena vā appanāya vā samāhito. **Vedanā ca pajānātīti** vedanā dukkhasaccavasena pajānāti. **Vedanānañca sambhavanti** tāsamyeva sambhavaṃ samudayasaccavasena pajānāti. **Yattha cetā**Ti yatthetā vedanā nirujjhanti, taṃ nibbānaṃ nirodhasaccavasena pajānāti. **Khayagāminanti** tāsamyeva vedanānaṃ khayagāmināṃ maggaṃ maggasaccavasena pajānāti. **Nicchāto parinibbutoti** nittaṇho hutvā kilesapariniḥḥānaṃ parinibbuto. Evamettha sutte sammāsanacāravedanā kathitā. Gāthāsu dvīhi padehi samathavipassanā kathitā, sesehi catusaccaṃ kathitaṃ. Evamettha sabbasaṅgāhiko catubhūmakadhammaparicchedo vutto.

2. Sukhasuttavaṇṇanā

250. Dutiye **adukkhamasukhaṃ sahāti** adukkhamasukhañca sukhadukkhehi saha. **Ajjhattañca bahiddhā cāti** attano ca parassa ca. **Mosadhammanti** nassanasabhāvaṃ. **Palokinanti** palujjanakaṃ bhijjanasabhāvaṃ. **Phussa phussa vayaṃ passanti** ñāṇena phusitvā phusitvā vayaṃ passanto. **Evaṃ tattha virajjatīti** evaṃ tāsū vedanāsū virajjati. Idhāpi sutte sammāsanacāravedanā kathitā, gāthāsu

ñāṇaphusaṇaṃ.

3. Pahānasuttavaṇṇanā

251. Tatiye **acchecchi taṇhanti** sabbampi taṇhaṃ chindi samucchindi. **Vivattayi saṃyojananti** dasavidhampi saṃyojanaṃ parivattayi nimmūlakamakāsi. **Sammāti** hetunā kāraṇena. **Mānābhisamayāti** mānassa dassanābhisamayā, pahānābhisamayā ca. Arahattamaggo hi kiccavasena mānaṃ sampassati, ayamassa (3.0116) dassanābhisamayo. Tena diṭṭho pana so tāvadeva pahiyati, diṭṭhavisena diṭṭhasattānaṃ jīvitam viya. Ayamassa pahānābhisamayo.

Antamakāsi dukkhassāti evaṃ arahattamaggena mānassa diṭṭhattā ca pahīnattā ca ye ime “kāyabandhanassa anto jīrati (cūḷava. 278) haritantaṃ vā”ti (ma. ni. 1.304) evaṃ vutta-antimamariyādanto ca, “antamidaṃ, bhikkhave, jīvikānaṃ”ti (itivu. 91; saṃ. ni. 3.80) evaṃ vuttalāmakanto ca, “sakkāyo eko anto”ti (a. ni. 6.61; cūḷani. tissametteyyamāṇavapucchāniddeśa 11) evaṃ vuttakoṭṭhāsanto ca, “esevanto dukkhassa sabbapaccayasāṅkhayā”ti (saṃ ni. 2.51; 2.4.71; udā. 71) evaṃ vuttakoṭṭanto cāti cattāro antā, tesu sabbasseva vaṭṭadukkhassa aduṃ catutthakoṭṭisaṅkhātaṃ antamakāsi, paricchedaṃ parivaṭṭamaṃ akāsi, antimasamussayama-ttāvasesaṃ dukkhamakāsiṃti vuttaṃ hoti.

Sampajaññaṃ na riñcati Ti sampajaññaṃ na jahati. **Saṅkhyam nopetīti** ratto duṭṭho mūḷhoti paññattiṃ na upeti, taṃ paññattiṃ pahāya khīṇāsavo nāma hotīti attho. Imasmiṃ sutte ārammaṇānusayo kathito.

4. Pātālasuttavaṇṇanā

252. Catutthe **pātālo** Ti pātassa alaṃ pariyatto, natthi ettha patiṭṭhāti **pātālo**. **Asantaṃ avijjamānanti** asambhūtattaṃ apaññāyamānattaṃ. **Evaṃ vācaṃ bhāsati** atthi mahāsamudde pātāloti evaṃ vācaṃ. So hi yaṃ taṃ balavāmukhaṃ mahāsamuddassa udakaṃ vegena pakkhanditvā cakkavāḷaṃ vā sineruṃ vā āhacca yojanadvijojanadasayojanappamāṇampi uggantvā puna mahāsamudde patati, yassa patitaṭṭhāne mahānarakapapāto viya hoti, yaṃ loke balavāmukhanti vuccati. Taṃ sandhāya evaṃ vadati.

Yasmā pana tattha tathārūpānaṃ macchakacchapadevadānavānaṃ patiṭṭhāpi hoti sukhanivāsopi, tasmā asantaṃ asaṃvijjamānaṃ taṃ taṃ vācaṃ bhāsati nāma. Yasmā pana sabbaputhujjanā sārīrikāya dukkhavedanāya patiṭṭhātum na sakkonti, tasmā pātassa alanti atthena ayameva pātāloti dassento **sārīrikānaṃ kho etaṃ bhikkhveti**-ādimāha.

Pātāle (3.0117) **na paccuṭṭhāsīti** pātālasmiṃ na patiṭṭhāsi. **Gādhanti** patiṭṭhaṃ. **Akkandatīti** anibaddhaṃ vippalāpaṃ vilapanto kandatī. **Dubbaloti** dubbalaññaṇo. **Appathāmakoti** ñāṇathāmassa parittatāya parittathāmakoti. Imasmiṃ sutte ariyasāvakoti sotāpanno. Sotāpanno hi ettha dhuraṃ, balavavipassako na tikkhabuddhi uppannaṃ vedanaṃ ananuvattitvā patiṭṭhātum samattho yogāvacaropi vaṭṭati.

5. Daṭṭhabbasuttavaṇṇanā

253. Pañcame **dukkhato daṭṭhabbā**ti vipariṇāmanavasena dukkhato daṭṭhabbā. **Sallatoti** dukkhāpanavinivijjanaṭṭhena sallāti daṭṭhabbā. **Aniccatoti** adukkhama-sukhā hutvā abhāvākārena aniccato daṭṭhabbā. **Addāti** addasa. **Santanti** santasa-bhāvaṃ.

6. Sallasuttavaṇṇanā

254. Chaṭṭhe **tatrā**ti tesu dvīsu janesu. **Anuvedhaṃ vijjheyā**ti tasseva vaṇamu-khassa aṅgulantare vā dvaṅgulantare vā āsannapadese anugatavedhaṃ. Evaṃ viddhassa hi sā anuvedhā vedanā paṭhamavedanāya balavatarā hoti, pacchā uppajjamānā domanassavedanāpi evameva purimavedanāya balavatarā hoti. **Dukkhāya vedanāya nissaraṇanti** dukkhāya vedanāya hi samādhimaggaḥāni nissaraṇaṃ, taṃ so na jānāti, kāmasukhameva nissaraṇanti jānāti. **Tāsaṃ vedanā-****nanti** tāsaṃ sukhadukkhavedanānaṃ. **Saññutto naṃ vedayatī**ti kilesehi sampayuttova hutvā taṃ vedanaṃ vedayati, na vippayutto. **Saññutto dukkhasmā**ti karaṇatthe nissakkaṃ, dukkhena sampayuttoti attho. **Saṅkhātadhammassā**ti viditadhammassa tulitadhammassa. **Bahussutassā**ti pariyattibahussutassa paṭivedhabahussutassa ca. **Sammā pajānāti bhavassa pāragū**ti bhavassa pāraṃ nibbānaṃ gato, tadeva nibbānaṃ sammā pajānāti. Imasmimpi sutte ārammaṇānusayova kathito. Ariyasāvakesu ca khīṇāsavo ettha dhuraṃ, anāgāmīpi vaṭṭatīti vadanti.

7. Paṭhamagelaññasuttavaṇṇanā

255. Sattame (3.0118) **yena gilānasālā tenupasaṅkamī**ti “sadevake loke agga-puggalo tathāgatopi gilānupaṭṭhānaṃ gacchati, upaṭṭhātabbayuttakā nāma gilānāti bhikkhū saddahitvā okappetvā gilāne upaṭṭhātabbe maññissanti”ti ca “ye tattha kammaṭṭhānasappāyā, tesam kammaṭṭhānaṃ kathessāmī”ti ca cintetvā upasaṅkami. **Kāye kāyānupassī**ti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma. **Aniccānupassī**ti aniccataṃ anupassanto. **Vayānupassī**ti vayaṃ anupassanto. **Virāgānupassī**ti virāgaṃ anupassanto. **Nirodhānupassī**ti nirodhaṃ anupassanto. **Paṭinissaggānupassī**ti paṭinissaggaṃ anupassanto.

Ettāvatā kiṃ dassitaṃ hoti? Imassa bhikkhuno āgamanīyapaṭipadā, satipaṭṭhānāpi hi pubbabhāgāyeva, sampajaññepi aniccānupassanā vayānupassanā virāgānupassanāti ca imāpi tisso anupassanā pubbabhāgāyeva, nirodhānupassanāpi paṭinissaggānupassanāpi imā dve missakā. Ettāvatā imassa bhikkhuno bhāvanā-kālo dassitoti. Sesam vuttanayameva.

8-9. Dutiyagelaññasuttādivaṇṇanā

256-257. Aṭṭhame **imameva phassaṃ paṭiccā**ti vutte bujghanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ, atthato panetaṃ ninnānākaraṇaṃ. Kāyova hi ettha phassoti vutto. Navamaṃ uttānameva.

10. Phassamūlakasuttavaṇṇanā

258. Dasame **sukhavedaniyanti** sukhavedanāya paccayabhūtaṃ. Sesesupi eseva nayo. Anupadavaṇṇanā panettha heṭṭhā vitthāritāva. Imasmiṃ suttadvaye sammasanacāravedanā kathitā.

Sagāthāvaggo paṭhamo.

2. Rahogatavaggo

1. Rahogatasuttavaṇṇanā

259. Rahogatavaggassa (3.0119) paṭhame **yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkha-sminti** yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ sabbaṃ dukkhanti attho. **Saṅkhārānaṃ yeveva aniccanti-ādīsu yā esā saṅkhārānaṃ aniccatā khayadhammatā vayadhammatā vipariṇāmadhammatā,** etaṃ sandhāya yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhanti mayā bhāsanti dīpeti. Yā hi saṅkhārānaṃ aniccatā, vedanānampi sā aniccatā eva. Aniccatā ca nāmesā maraṇaṃ, maraṇato uttari dukkhaṃ nāma natthīti iminā adhippāyena sabbā vedanā dukkhāti vuttā. **Atha kho pana bhikkhu mayāti** idaṃ na kevalaṃ ahaṃ vedanānaṃ yeveva nirodhaṃ paññāpemi, imesampi dhammānaṃ nirodhaṃ paññāpemiṃti dassanattaṃ āradhamaṃ. Vūpasamo ca passaddhiyo ca evarūpāya desanāya bujghanakānaṃ ajjhāsayena vuttā. Saññāvedayitanirodha-ggaḥaṇena cettha cattāro āruppā gahitāva hontīti veditabbā.

2-3. Paṭhama-ākāśasuttādivaṇṇanā

260-261. Dutiye **puṭhū vāyanti mālutāti** bahū vātā vāyanti. Sesamaṃ uttānatthamevāti. Tatiyaṃ vinā gāthāhi bujjhantānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ.

4. Agārasuttavaṇṇanā

262. Catutthe **puratthimāti** puratthimāya. Evaṃ sabbattha. **Sāmisāpi sukhā vedanāti-ādīsu sāmisā sukhā** nāma kāmāmisapaṭisaṃyuttā vedanā. **Nirāmisā sukhā** nāma paṭhamajjhānādivasena vipassanāvasena anussativasena ca uppannā vedanā. **Sāmisā dukkhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā, **nirāmisā dukkhā** nāma anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadoma-

nassavedanā. **Sāmisā adukkhamasukhā** nāma kāmāmiseneva sāmisā vedanā. **Nirāmisā adukkhamasukhā** nāma catutthajjhānavasena uppannā adukkhamasukhā vedanā.

5-8. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

263-266. Pañcamādīni (3.0120) cattāri heṭṭhā kathitanayāneva. Purimāni panettha dve paripuṇṇapassaddhikāni, pacchimāni upaḍḍhapassaddhikāni. Desanāya bujghanakānaṃ ajjhāsayaena vuttāni.

9-10. Pañcakaṅgasuttādivaṇṇanā

267-268. Navame **pañcakaṅgo thapatīti pañcakaṅgoti** tassa nāmaṃ, vāsiphara-sunikhādanadaṇḍamuggarakāḷasuttanāḷisaṅkhātehi vā pañcahi aṅgehi samannā-gatattā so pañcakaṅgoti paññāto. **Thapatīti** vaḍḍhakījeṭṭhako. **Udāyīti** paṇḍita-udā-yitthero. **Pariyāyanti** kāraṇaṃ. **Dvepānandāti** dvepi, ānanda, **pariyāyenāti** kāra-ṇena. Ettha ca kāyikacetāsikavasena dve veditabbā, sukhādivasena tissopi, indri-yavasena sukhindriyādikā pañca, dvāravasena cakkhusamphassajādikā cha, upa-vicāravasena “cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicarati” ti-ā-dikā aṭṭhārasa, cha gehasitāni somanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasi-tāni domanassāni, cha nekkhammasitāni, cha gehasitā upekkhā, cha nekkhamma-sitāti evaṃ chattiṃsa. Tā atīte chattiṃsa, anāgate chattiṃsa, paccuppanne chattiṃ-sāti evaṃ aṭṭhasataṃ vedanā veditabbā.

Pañcime ānanda kāmaguṇāti ayaṃ pāṭiyekko anusandhi. Na kevalaṅhi dve ādiṃ katvā vedanā bhagavatā paññattā, pariyāyena ekāpi vedanā kathitā, taṃ dassento pañcakaṅgassa thapatino vādaṃ upatthambhetuṃ imaṃ desanaṃ ārabhi. **Abhikkantataranti** sundarataraṃ. **Paṇītataranti** atappakataraṃ. Ettha ca catutthajjhānato paṭṭhāya adukkhamasukhā vedanā, sāpi santatṭhena paṇīta-tṭhena ca sukhamti vuttā. Nirodho avedayitasukhavasena sukhaṃ nāma jāto. Pañcakāmaguṇavasena hi aṭṭhasamāpattivāsena ca uppannaṃ vedayitaṃ sukhaṃ nāma, nirodho avedayitasukhaṃ nāma. Iti vedayitasukhaṃ vā hotu aveda-yitasukhaṃ vā, niddukkkhabhāvasaṅkhātena sukhatṭhena ekantasukhameva jātaṃ.

Yattha yatthāti yasmim yasmim ṭhāne. **Sukhaṃ upalabbhatīti** vedayitaṃ sukhaṃ vā avedayitaṃ sukhaṃ vā upalabbhati. **Taṃ taṃ tathāgato sukhasmim paññapeti,** taṃ sabbam tathāgato niddukkkhabhāvaṃ sukhasmimyeva paññapetīti idha (3.0121) bhagavā nirodhasamāpattiṃ sīsaṃ katvā neyyapuggalassa vasena arahattanikū-ṭteneva desanaṃ niṭṭhāpesi. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Rahogatavaggo dutiyo.

3. Aṭṭhasatapariyāyavaggo

1. Sīvakasuttavaṇṇanā

269. Tatiyavaggassa paṭhame **moḷiyasīvakoti sīvakoti** tassa nāmaṃ. Cūḷā panassa atthi, tasmā moḷiyasīvakoti vuccati. **Paribbājakoti** channaparibbājako. **Pittasamuṭṭhānānīti** pittapaccayāni. **Vedayitānīti** vedanā. Tattha pittapaccayā tisso vedanā uppajjanti. Kathaṃ? Ekacco hi “pittaṃ me kupitaṃ dujjānaṃ kho pana jīvitaṃ”ti dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati uposathakammaṃ karoti, evamassa kusalavedanā uppajjati. Ekacco “pittabhesajjaṃ karissāmī”ti pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, musā bhaṇati, dasa dussīlyakammāni karoti, evamassa akusalavedanā uppajjati. Ekacco “ettakenapi me bhesajjakaraṇena pittaṃ na vūpasammāti, alaṃ yaṃ hoti. taṃ hotū”ti majjhatto kāyikavedanaṃ adhivāsento nipajjati, evaṃ assa abyākatavedanā uppajjati.

Sāmampi kho etanti taṃ taṃ pittavikāraṃ disvā attanāpi etaṃ veditabbaṃ. **Saccasammāntanti** bhūtasammātaṃ. Lokopi hissa sarīre sabalavaṇṇatādipittavikāraṃ disvā “pittamassa kupitaṃ”ti jānāti. **Tasmāti** yasmā sāmañca viditaṃ lokassa ca saccasammātaṃ atidhāvanti, tasmā. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. Ettha pana **sannipātikānīti** tiṇṇampi pittādīnaṃ kopena samuṭṭhitāni. **Utupariṇāmajānīti** visabhāga-ututo jātāni. Jaṅgaladesavāsīnañhi anupadesa vasantānaṃ visabhāgo utu uppajjati, anupadesavāsīnañca jaṅgaladeseti evaṃ malayasamuddatīrādivasenāpi utuvisabhāgatā uppajjatiyeva. Tato jātāti utupariṇāmajātāni nāma.

Visamaparihārajānīti (3.0122) mahābhāravahanasudhākoṭṭanādito vā avelāya carantassa sappadaṃsakūpapātādito vā visamaparihārato jātāni. **Opakkamikānīti** “ayaṃ coro vā pārādāriko vā”ti gahetvā jaṇṇukakapparamuggarādīhi nippothana-upakkamaṃ paccayaṃ katvā uppannāni. Etaṃ bahi upakkamaṃ labhitvā koci vuttanayeneva kusalaṃ karoti, koci akusalaṃ, koci adhivāsento nipajjati. **Kammavipākajānīti** kevalaṃ kammavipākato, jātāni. Tesupi hi uppannesu vuttanayeneva koci kusalaṃ karoti, koci akusalaṃ, koci adhivāsento nipajjati. Evaṃ sabbavāresu tividhāva vedanā honti.

Tattha purimehi sattahi kāraṇehi uppannā sārīrikā vedanā sakkā paṭibāhituṃ, kammavipākajānaṃ pana sabbabhesajjānīpi sabbaparittānīpi nālaṃ paṭighātāya. Imasmiṃ sutte lokavohāro nāma kathitoti.

2-10. Aṭṭhasatasuttādivaṇṇanā

270-278. Dutiye **aṭṭhasatapariyāyanti** aṭṭhasatassa kāraṇabhūtaṃ. **Dhammapariyāyanti** dhammakāraṇaṃ. **Kāyikā ca cetasikā cāti** ettha kāyikā kāmāvacareyeva labbhanti, cetasikā catubhūmikāpi. **Sukhāti**-ādīsu sukhā vedanā arūpāvacare natthi, sesāsu tīsu bhūmīsu labbhanti, dukkhā kāmāvacarāva, itarā catubhūmikā. Pañcake sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni kāmāvacarāneva, somanassindriyaṃ tebhūmakaṃ, upekkhindriyaṃ catubhūmakaṃ. Chakke pañcasu dvāresu vedanā kāmāvacarāva, manodvāre catubhūmikā, aṭṭhārasake chasu iṭṭhārammaṇesu somanassena saha upavicarantīti **somanassūpavicārā**. Sesadvayepi

eseva nayo. Iti ayaṃ desanā vicāravasena āgatā, taṃsampayuttānaṃ pana somanassādīnaṃ vasena idha aṭṭhārasa vedanā veditabbā.

Cha gehasitāni somanassāni Ti-ādīsu “cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ paṭilābhaṃ vā paṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ somanassaṃ” ti (ma. ni. 3.306). Evaṃ chasu dvāresu vuttakāmaguṇanissitāni somanassāni **cha gehasitasomanassāni** nāma.

“Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇānavirāganīrodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati somanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ somanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ somanassaṃ” ti (ma. ni. 3.306) evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate aniccatādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ sakkontassa “ussukkitā me vipassanā” ti somanassajātassa uppannasomanassāni **cha nekkhammasitasomanassāni** nāma.

“Cakkhuvīññeyyānaṃ rūpānaṃ iṭṭhānaṃ kantānaṃ manāpānaṃ manoramānaṃ lokāmisapaṭisaṃyuttānaṃ appaṭilābhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato pubbe vā paṭiladdhapubbaṃ atītaṃ niruddhaṃ vipariṇataṃ samanussarato uppajjati domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati gehasitaṃ domanassaṃ” ti. Evaṃ chasu dvāresu “iṭṭhārammaṇaṃ nānubhavissāmi nānubhavāmi” ti vitakkayato uppannāni kāmaguṇanissitadomanassāni **cha gehasitadomanassāni** nāma.

“Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇānavirāganīrodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharanti’ ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati pihapaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammasitaṃ domanassanti; evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariyaphaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccatādivasena vipassanaṃ paṭṭhapetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ imampi māsāṃ imampi saṃvaccharaṃ vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ pāpuṇituṃ nāsakkhin” ti anusocato uppannāni domanassāni **cha nekkhammasitadomanassāni** nāma.

“Cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassa anodhijinassa avipākajinassa anādīnavadassāvino assutavato puthujjanassa (3.0124). Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā nātivattati, tasmā sā upekkhā gehasitāti vuccati” ti; evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate guḷapiṇḍake nilīnamakkhikā viya rūpādīni anativattamānā tattheva laggā laggitā hutvā uppannakāmaguṇanissitā upekkhā **cha gehasita-upekkhā** nāma.

“Rūpānaṃ tveva aniccataṃ viditvā vipariṇānavirāganīrodhaṃ pubbe ceva rūpā etarahi ca, ‘sabbe te rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ ti evametaṃ yathā-

bhūtaṃ sammappaññāya passato uppajjati upekkhā. Yā evarūpā upekkhā, rūpaṃ sā ativattati, tasmā sā upekkhā nekkhammasitāti vuccatī”ti; evaṃ chasu dvāresu iṭṭhādi-ārammaṇe āpāthagate iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassa asamapekkhane amuyhantassa uppannā vipassanāññāṇasampayuttā upekkhā **nekkhammasita-upekkhā** nāma. Imasmiṃ sutte sabbasaṅgāhako catubhūmakadhammaparicchedo kathito. Tatiyādīni uttānatthāneva.

11. Nirāmisasuttavaṇṇanā

279. Ekādasame **sāmisāti** kilesāmisena sāmīsā. **Nirāmisatarā** Ti nirāmisāyapi jhānapītiyā nirāmisatarāva. Nanu ca dvīsū jhānesu pīti mahaggatāpi hoti lokuttarāpi, paccavekkhaṇapīti lokiyāva, sā kasmā nirāmisatarā jātāti? Santapaṇītaḍḍhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā. Yathā hi rājavallabho cūḷupaṭṭhāko appaṭṭhārikāṃ yathāsukhaṃ rājakulaṃ pavisanto seṭṭhisenāpati-ādayo pādena paharantopi na gaṇeti. Kasmā? Rañño āsannaparicārakattā. Iti so tehi uttaritaro hoti, evamayampi santapaṇītaḍḍhammapaccavekkhaṇavasena uppannattā lokuttarapītitopi uttaritarāti veditabbā. Sesavāresupi eseva nayo.

Vimokkhavāre pana rūpapaṭisaṃyutto vimokkho attano ārammaṇabhūtena rūpāmisavaseneva sāmiso nāma, arūpapaṭisaṃyutto rūpāmisābhāvena nirāmisō nāmāti.

Vedanāsaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mātugāmasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamapeyyālavaggo

1-2. Mātugāmasuttādivaṇṇanā

280-281. Mātugāmasaṃyuttassa (3.0125) paṭhame **aṅgehīti** aguṇaṅgehi. **Na ca rūpavāti** na rūpasampanno virūpo duddasiko. **Na ca bhogavāti** na bhogasaṃpanno niddhano. **Na ca sīlavāti** na sīlasampanno dussīlo. **Alaso cāti** kantanapacanādīni kammāni kātuṃ na sakkoti, kusīto ālasiyo nisinnaṭṭhāne nisinnova, ṭhitaṭṭhāne ṭhitova niddāyati eva. **Pajañcassa na labhatīti** assa purisassa kulavaṃsapaṭṭhāpakāṃ puttāṃ na labhati, vañjhithī nāma hoti. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Dutiyāṃ paṭhame vuttanayeneva parivattetabbāṃ.

3. Āveṇikadukkhasuttavaṇṇanā

282. Tatiye āveṇikānīti pāṭipuggalikāni purisehi asādhāraṇāni. Pāricariyanti paricārikabhāvaṃ.

4. Tīhidhammehisuttādivaṇṇanā

283-303. Catutthe maccheramalapariyuṭṭhitenāti pubbaṇhasamayasmīhi mātugāmo khīradadhisaṅgopanarandhanapacanādīni kātuṃ āraddho, puttakehipi yāciyamāno kiñci dātuṃ na icchati. Tenetaṃ vuttaṃ “pubbaṇhasamayaṃ maccheramalapariyuṭṭhitena cetasā”ti. Majjhanhikasamaye pana mātugāmo kodhābhibhūtova hoti, antoghare kalahaṃ alabhanto paṭivissakagharampi gantvā kalahaṃ karoti, sāmikassa ca ṭhitanisinnaṭṭhānāni vilokento vicarati. Tena vuttaṃ “majjhanhikasamayaṃ issāpariyuṭṭhitena cetasā”ti. Sāyanhe panassā asaddhammapaṭisevanāya cittaṃ namati. Tena vuttaṃ “sāyanhasamayaṃ kāmarāgapariyuṭṭhitena cetasā”ti. Pañcamādīni uttānatthāneva.

3. Balavaggo

1. Visāradasuttavaṇṇanā

304. Dasame (3.0126) rūpabalanti-ādīsu rūpasampatti rūpabalaṃ, bhogasampatti bhogabalaṃ, ñātisampatti ñātibalaṃ, puttasampatti puttabalaṃ, sīlasampatti sīlabalaṃ. Pañcasīladasasīlāni akhaṇḍāni katvā rakkhantassa hi sīlasampattiyeva sīlabalaṃ nāma hoti. Imāni kho bhikkhave pañca balānīti imāni pañca upattambhanaṭṭhena balāni nāma vuccanti.

2-10. Pasayhasuttādivaṇṇanā

305-313. Pasayhāti abhibhavitvā. Abhibhuyya vattatīti abhibhavati ajjhottharati. Neva rūpabalaṃ tāyatīti neva rūpabalaṃ tāyituṃ rakkhituṃ sakkoti. Nāsenteva naṃ, kule na vāsentīti “dussīlā saṃbhinnācārā atikkantamariyādā”ti gīvāyaṃ gahetvā nīharanti, na tasmīṃ kule vāsentī. Vāsenteva naṃ kule, na nāsentīti “kiṃ rūpena bhogādīhi vā, parisuddhasīlā esā ācārasampannā”ti ñatvā ñatakā tasmīṃ kule vāsentiyeva, na nāsentī. Sesā sabbattha uttānatthamevāti.

Mātugāmasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jambukhādakasamṃyuttaṃ

1. Nibbānapañhāsuttavaṇṇanā

314. Jambukhādakasamṃyutte (3.0127) **jambukhādako paribbājakoti** evaṃnāmo therassa bhāgineyyo channaparibbājako. **Yo kho āvuso rāgakkhayoti** nibbānaṃ āgama rāgo khīyati, tasmā nibbānaṃ rāgakkhayoti vuccati. **Dosamohakkhaye-supi** eseva nayo.

Yo pana imināva suttena kilesakkhayamattaṃ nibbānanti vadeyya, so vattabbo “kassa kilesānaṃ khayō, kiṃ attano, udāhu paresan”ti? Addhā “attano”ti vakkhati. Tato pucchitabbo “gotrabhuññāṇassa kiṃ ārammaṇan”ti? Jānamāno “nibbānan”ti vakkhati. Kiṃ pana gotrabhuññāṇakkhaṇe kilesā khīṇā khīyanti khīyissantīti? “Khīṇā”ti vā “khīyanti”ti vā na vattabbā, “khīyissantī”ti pana vattabbāti. Kiṃ pana tesu akhīṇesuyeva kilesesu gotrabhuññāṇaṃ kilesakkhayaṃ ārammaṇaṃ karotīti? Addhā evaṃ vutte niruttaro bhavissati.

Maggañāṇenāpi cetam yojetabbaṃ. Maggakkhaṇepi hi kilesā “khīṇā”ti vā “khīyissantī”ti vā na vattabbā, “khīyanti”ti pana vattabbā, na ca akhīṇesuyeva kilesesu kilesakkhayaṃ ārammaṇaṃ hoti, tasmā sampatichhitabbametaṃ. Yaṃ āgama rāgādayo khīyanti, taṃ nibbānaṃ. Taṃ panetaṃ “rūpino dhammā arūpino dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. dukamātikā 11) dukesu arūpino dhammāti saṅga-hitattā na kilesakkhayamattamevāti.

2. Arahattapañhāsuttavaṇṇanā

315. Arahattapañhabyākaraṇe yasmā arahattaṃ rāgadosamohānaṃ khīṇante uppajjati, tasmā “rāgakkhayaṃ dosakkhayaṃ mohakkhayaṃ”ti vuttaṃ.

3-15. Dhammavādīpañhāsuttādivaṇṇanā

316-328. Te (3.0128) **loke sugatāti** te rāgādayo pahāya gatattā suṭṭhu gatāti sugatā. **Dukkhasa kho āvuso pariññatthanti** vaṭṭadukkhasa parijānanatthaṃ. **Dukkhatāti** dukkhasabhāvo. **Dukkhadukkhatāti**-ādīsu dukkhasaṅkhāto dukkhasabhāvo dukkhadukkhatā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

16. Dukkarapañhāsuttavaṇṇanā

329. Abhiratīti pabbajjāya anukkaṇṭhanatā. **Naciraṃ āvusoti** āvuso dhammānu-dhammappaṭipanno bhikkhu “pāto anusīṭṭho sāyaṃ visesamadhigamissati, sāyaṃ anusīṭṭho pāto visesamadhigamissati”ti (ma. ni. 2.345) vuttattā ghaṭento vāya-manto nacirassaṃ lahuyeva arahaṃ assa, arahatte patiṭṭhaheyyāti dasseti. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Jambukhādakasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaṇḍakasam̐yuttavaṇṇanā

330-331. Sāmaṇḍakasam̐yuttepi imināva nayena attho veditabbo.

Sāmaṇḍakasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Moggallānasam̐yuttaṃ

1-8. Paṭhamajjhānapañhāsuttādivaṇṇanā

332-339. Moggallānasam̐yutte (3.0129) **kāmasahagatā**ti pañcanīvaraṇasaha-gatā. Tassa hi paṭhamajjhānavuṭṭhitassa pañca nīvaraṇāni santato upaṭṭhahiṃsu. Tenassa taṃ paṭhamajjhānaṃ hānabhāgiyaṃ nāma ahosi. Taṃ pamādaṃ ñatvā satthā “mā pamādo”ti ovādaṃ adāsi. Dutiyajjhānādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Ārammaṇasahagata meva hettha “sahagatan”ti vuttaṃ.

9. Animittapañhāsuttavaṇṇanā

340. Animittaṃ cetosamādhinti niccanimittādīni pahāya pavattaṃ vipassanāsa-mādhim̐yeva sandhāyetaṃ vuttanti. **Nimittānusāri viññāṇaṃ hotī**ti evaṃ iminā vipassanāsamādhivihārena viharato vipassanāñāṇe tikkhe sūre vahamāne. Yathā nāma purisassa tikhiṇena pharasunā rukkhaṃ chindantassa “suṭṭhu vata me pharasu vahati”ti khaṇe khaṇe pharasudhāraṃ oloketassa chejjakiccaṃ na nipphajjati, evaṃ therassāpi “sūraṃ vata me hutvā ñāṇaṃ vahati”ti vipassanaṃ ārabha nikanti uppajjati. Atha vipassanākiccaṃ sādhetuṃ nāsakkhi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “nimittānusāri viññāṇaṃ hoti”ti. **Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittaṃ cetosamādhim̐ upasampajja vihāsinti** sabbesaṃ niccasukha-attanimi-ttānaṃ amanasikārena animittaṃ vuṭṭhānagāminivipassanāsampayuttaṃ cetosa-mādhim̐ nibbānārammaṇaṃ uparimaggaphalasa-mādhim̐ upasampajja vihāsiṃ.

10-11. Sakkasuttādivaṇṇanā

341-342. Aveccappasādenāti acalappasādena. **Dasahi ṭhānehī**ti dasahi kāra-ṇehi. **Adhigaṇhantī**ti abhibhavanti, atikkamitvā tiṭṭhanti. Sesam̐ sabbattha uttāna-tthamevāti.

Moggallānasam̐yuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittasaṃyuttaṃ

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

343. Cittasaṃyuttassa (3.0130) paṭhame **macchikāsaṇḍeti** evaṃnāmake vana-saṇḍe. **Ayamantarākathā udapādīti** porāṇakattherā atiracchānakathā honti, nisi-nnanisinnatṭhāne pañhaṃ samuṭṭhāpetvā ajānantā pucchanti, jānantā vissajjenti, tena nesam ayaṃ kathā udapādi. **Migapathakanti** evaṃnāmakam attano bhoga-gāmaṃ. So kira ambāṭakārāmassa piṭṭhibhāge hoti. **Tenupasaṅkamīti** “therānaṃ pañhaṃ vissajjtvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmi”ti cinttvā upasaṅkami. **Gambhīre buddhavacane**ti atthagambhīre ceva dhammagambhīre ca buddhava-cane. **Paññācakkhu kamatīti** ñāṇacakkhu vahati pavattati.

2. Paṭhama-isidattasuttavaṇṇanā

344. Dutiye **āyasmantaṃ theranti** tesu theresu jeṭṭhakaṃ mahātheraṃ. **Tuṇhī ahoṣīti** jānantopi avisāradattā na kiñci byāhari. **Byākaromahaṃ bhanteti** “ayaṃ thero neva attanā byākaroti, na aññe ajjhesati, upāsakopi bhikkhusaṅghaṃ viheseti, ahametaṃ byākaritvā phāsuvihāraṃ katvā dassāmi”ti cinttvā āsanato vuṭṭhāya therassa santikaṃ gantvā evaṃ okāsamakāsi, katāvakaṃso pana attano āsane nisīditvā byākāsi.

Sahatthāti sahatthena. **Santappesīti** yāvadicchakaṃ dento suṭṭhu tappesi. **Sampavāresīti** “alam alan”ti hatthasaññāya ceva vācāya ca paṭikkhipāpesi. **Onīta-pattapāṇinoti** pāṇito apanītapattā dhovitvā thavikāya osāpetvā aṃse laggitapa-ttāti attho.

3. Dutiya-isidattasuttavaṇṇanā

345. Tatiye **avantiyāti** dakkhiṇāpathe avantiraṭṭhe. **Kalyāṇaṃ vuccatīti** “catūhi paccayehi paṭijaggissāmi”ti vacanaṃ niddosaṃ anavaṃjaṃ vuccati tayā upāsakāti adhippāyena vadati.

4. Mahakapāṭihāriyasuttavaṇṇanā

346. Catutthe (3.0131) **sesakaṃ vissajjethāti** tassa kira therehi saddhiṃyeva kaṃsathālam pamajjitvā pāyāsaṃ vaḍḍhetvā adamsu. So bhuttapāyāso therehiyeva saddhiṃ gantukāmo cintesi “ghare tāva upāsikā sesakaṃ vicāreti, idha panime dāsakammakārā mayā avuttā na vicāressanti, evāyaṃ paṇītapāyāso nassissati”ti tesam anujānanto evamāha. **Kuthitanti** kudhitam, heṭṭhā santattāya

vālikāya upari ātapena ca atitikhīṇanti attho. Idaṃ pana tepiṭake buddhavacane asamhinnapadaṃ. **Paveliyamānenā**ti paṭīliyamānena **sādhu khvassa bhanteti** “phāsuvihāraṃ karissāmi nesan”ti cintetvā evamāha.

Iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅharīti adhiṭṭhāniddhiṃ akāsi. Ettha ca “mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṃ katvā devo ekamekaṃ phusāyatū”ti evaṃ nānāparikammaṃ- “savāto devo vassatū”ti evaṃ adhiṭṭhānaṃ ekatopi hoti. “Savāto devo vassatūti ekatoparikammaṃ, mandamando sītakavāto vāyatu, abbhamaṇḍapaṃ

katvā devo ekamekaṃ phusāyatū”ti evaṃ nānā-adhiṭṭhānaṃ hoti. Vuttanayeneva nānāparikammaṃ nānādhiṭṭhānaṃ, ekato parikammaṃ ekato adhiṭṭhānampi hoti-yeva. Yathā tathā karontassa pana pādakajjhānato vuṭṭhāya kataparikammassa parikammānantarena mahaggata-adhiṭṭhānacitteneva taṃ ijhati. **Okāsesīti** vipparikiri.

5. Paṭhamakāmaḥuttavaṇṇanā

347. Pañcame **nelaṅgoti** niddoso. **Setapacchādoti** setapaṭicchādano. **Anīghanti** niddukkhaṃ. **Muhuttaṃ tuṅhī hutvāti** tassa atthapekkhanatthaṃ tīṇi piṭakāni kaṇṇe kuṇḍalaṃ viya sañcāleno “ayaṃ imassa attho, ayaṃ imassa attho”ti upa-parikkhaṇatthaṃ muhuttaṃ tuṅhī hutvā. **Vimuttiyāti** arahattaphalavimuttiyā. Imaṃ pana pañhaṃ kathento upāsako dukkaraṃ akāsi. Sammāsambuddho hi “passatha no tumhe, bhikkhave, etaṃ bhikkhuṃ (3.0132) āgacchantāṃ odātakaṃ tanukaṃ tuṅganāsikan”ti (saṃ. ni. 2.245) attano diṭṭhena kathesi. Ayaṃ pana nayaggāhena “arahato etaṃ adhivacanan”ti āha.

6. Dutiyakāmaḥuttavaṇṇanā

348. Chaṭṭhe **kati nu kho bhante saṅkhārāti** ayaṃ kira, gahapati, nirodhaṃ valañjeti, tasmā “nirodhapādake saṅkhāre pucchissāmī”ti cintetvā evamāha. Theropissa adhippāyaṃ ñatvā puññābhisaṅkhārādīsu anekesu saṅkhāresu vijjamānesupi kāyasaṅkhārādayova ācikkhanto **tayo kho gahapatīti**-ādimāha. Tattha kāyappaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati nibbattiyatīti **kāyasaṅkhāro**. Vācāya saṅkharoti nibbattetīti **vacīsaṅkhāro**. Cittappaṭibaddhattā cittena saṅkharīyati nibbattiyatīti **cittasaṅkhāro**.

Katamo pana bhanteti idha kiṃ pucchati? “Ime saṅkhārā aññamaññaṃ missā āluṭitā avibhūtā duddīpanā. Tathā hi kāyadvāre ādānaggahaṇamuñcanacopanāni pāpetvā uppannā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā dvādasa akusalacetanāti evaṃ kusalākusalā vīsati cetanāpi, assāsapassāsāpi **kāyasaṅkhārotveva** vuccanti. Vacīdvāre hanusañcapanāṃ vacībhedaṃ pāpetvā uppannā vuttappakārāva vīsati cetanāpi vitakkavicārāpi **vacīsaṅkhārotveva** vuccanti. Kāyavacīdvāresu copanaṃ apatvā raho nisinnassa cintayato uppannā kusalākusalā ekūnatimsacetanāpi, saññā ca vedanā cāti ime dve dhammāpi **cittasaṅkhārotveva** vuccanti. Evaṃ ime saṅkhārā aññamaññaṃ missā āluṭitā avibhūtā duddīpanā, te pākaṭe vibhūte katvā kathāpessāmī”ti pucchi.

Kasmā pana bhanteti idha kāyasaṅkhārādināmassa padatthaṃ pucchati. Tassa vissajjane **kāyappaṭibaddhāti** kāyanissitā. Kāye sati honti, asati na honti. **Cittappaṭibaddhāti** cattanissitā. Citte sati honti, asati na honti.

Idāni (3.0133) “kiṃ nu kho esa saññāvedayitanirodhaṃ valañjeti, no valañjeti, ciṅṇavasī vā tattha no ciṅṇavasī”ti jānanatthaṃ pucchanto **kathaṃ pana bhante saññāvedayitanirodhasamāpatti hotīti** āha. Tassa vissajjane **samāpajjissanti** vā

samāpajjāmīti vā padadvayena nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattikālo kathito. **Samāpannoti** padena antonirodho. Tathā purimehi dvīhi padehi sacittakakālo kathito, pacchimena acittakakālo.

Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitam hotīti nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva “ettakaṃ kālaṃ acittako bhavissāmī”ti addhānaparicchedaṃ cittaṃ bhāvitam hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetīti** yaṃ pana evaṃ bhāvitam cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya acittakabhāvāya upaneti. **Vacīsaṅkhāro paṭhamaṃ nirujjhatīti** sesasaṅkhārehi paṭhamaṃ dutiyajjhāneyeva nirujjhati. **Tato kāyasaṅkhāro** tato paraṃ kāyasaṅkhāro catutthajjhāne nirujjhati. **Tato cittasaṅkhāro** tato paraṃ cittasaṅkhāro antonirodhe nirujjhati. **Āyūti rūpajīvitindriyaṃ. Viparibhinnaṇīti** upahatāni vinaṭṭhāni.

Tattha keci “nirodhasamāpannassa ‘cittasaṅkhāro ca niruddho’ti vacanato cittaṃ aniruddhaṃ hoti, tasmā sacittakāpi ayaṃ samāpattī”ti vadanti. Te vattabbā-“vacīsaṅkhāropissa niruddho”ti vacanato vācā aniruddhā hoti, tasmā nirodhasamāpannena dhammampi kathentena sajjhāyampi karontena nisīditabbaṃ siyā. Yo cāyaṃ mato kālaṅkato, tassāpi cittasaṅkhāro niruddhoti vacanato cittaṃ aniruddhaṃ bhavēyya, tasmā kālaṅkate mātāpitaro vā arahante vā jhāpentena ānantariyakammaṃ kataṃ bhavēyya. Iti byañjane abhinivesaṃ akatvā ācariyānaṃ naye ṭhatvā attho upaparikkhitabbo. Attho hi paṭisaraṇaṃ, na byañjanaṃ.

Indriyāni vippasannāni Ti kiriyamayapavattasmiñhi vattamāne bahiddhārammaṇesu pasāde ghaṭṭentesu indriyāni kilamanti, upahatāni makkhittāni viya honti vātādīhi uṭṭhitarajena catumahāpathe ṭhapita-ādāso viya. Yathā pana thavikāya pakkhipitvā mañjūsādīsu ṭhapito ādāso antoyeva (3.0134) virocanti, evaṃ nirodhasamāpannassa bhikkhuno antonirodhe pañca pasādā ativiya virocanti. Tena vuttaṃ “indriyāni vippasannāni”ti.

Vuṭṭhahissanti vā vuṭṭhahāmīti vā padadvayena antonirodhakālo kathito, **vuṭṭhitoti** padena phalasaṃpattikālo. Tathā purimehi dvīhi padehi acittakakālo kathito, pacchimena sacittakakālo. **Pubbeva tathā cittaṃ bhāvitam hotīti** nirodhasamāpattito pubbe addhānaparicchedakāleyeva “ettakaṃ kālaṃ acittako hutvā tato paraṃ sacittako bhavissāmī”ti addhānaparicchedaṃ cittaṃ bhāvitam hoti. **Yaṃ taṃ tathattāya upanetīti** yaṃ evaṃ bhāvitam cittaṃ, taṃ puggalaṃ tathattāya sacittakabhāvāya upaneti. Iti heṭṭhā nirodhasamāpajjannakālo gahito, idha nirodhato vuṭṭhānakālo.

Idāni nirodhakathaṃ kathetuṃ kāloti nirodhakathā kathetabbā siyā. Sā panesā “dvīhi balehi samannāgatattā tayo ca saṅkhārānaṃ paṭipassaddhiyā soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi vasībhāvatāpaññā nirodhasamāpattiyaṃ ñāṇaṃ”ti mātikaṃ ṭhapetvā sabbākārena visuddhimagge kathitā, tasmā tattha kathitanayeneva gahetabbā. Ko panāyaṃ nirodho nāma? Catunnaṃ khandhānaṃ paṭisaṅkhā appavatti. Atha kimatthametam samāpajjantīti? Saṅkhārānaṃ pavatte ukkaṇṭhitā sattāhaṃ acittakā hutvā sukhaṃ viharissāma, diṭṭhadhammanibbānaṃ nāmetam yadidaṃ nirodhoti etadatthaṃ samāpajjanti.

Cittasaṅkhāro paṭhamaṃ uppajjatiti nirodhā vuṭṭhahantassa hi phalasaṃpatti-

cittam paṭhamam uppajjati. Taṃsampayuttam saññañca vedanañca sandhāya “cittasaṅkhāro paṭhamam uppajjati”ti āha. **Tato kāyasaṅkhāro**ti tato param bhavaṅgasamaye kāyasaṅkhāro uppajjati.

Kim pana phalasangāhāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Imassa pana catutthajjhānikā phalasangāhāpatti, sā na samuṭṭhāpeti. Kim vā etena? Phalasangāhāpatti paṭhamajjhānikā vā hotu dutiyatatiyacatutthajjhānikā vā, santasangāhāpattito vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā (3.0135) abbohārikā honti, tesam abbohārikabhāvo **sañjīvattheravatthunā** veditabbo. Sañjīvattherassa hi sangāhāpattito vuṭṭhāya kimsukapupphasadise vitaccitaṅgāre maddamānassa gacchato cīvare aṃsumattampi na jhāyi, usmākāramattampi nāhosi. Sangāhāpattibalam nāmetanti vadanti. Evameva santāya phalasangāhāpattiyā vuṭṭhitassa bhikkhuno assāsapassāsā abbohārikā hontīti bhavaṅgasamayenevetam kathitanti veditabbam.

Tato vacīsaṅkhāroti tato param kiriyamayapavattavalañjanakāle vacīsaṅkhāro uppajjati. Kim bhavaṅgam vitakkavicāre na samuṭṭhāpetīti? Samuṭṭhāpeti. Taṃsamuṭṭhānā pana vitakkavicārā vācam abhisaṅkhātuṃ na sakkontīti kiriyamayapavattavalañjanakālenevetam kathitam.

Suññato phassoti-ādayo saguṇenāpi ārammaṇenāpi kathetabbā. **Saguṇena** tāva suññatā nāma phalasangāhāpatti, tāya sahaṅgaphassam sandhāya “suññato phasso”ti vuttam. Animittappaṇihitesupi eseva nayo. **Ārammaṇena** pan nibbānam rāgādīhi suññatā suññatā nāma, rāganimittādīnam abhāvā animittam, rāgadosamohappaṇidhīnam abhāvā appaṇihitam, suññatam nibbānam ārammaṇam katvā uppannaphalasangāhāpattisamphasso suññato nāma. Animittappaṇihitesupi eseva nayo.

Aparā āgamaniyakathā nāma hoti. Suññata-animitta-appaṇihitāti hi vipassanāpi vuccati. Tattha yo bhikkhu saṅkhāre aniccato pariggahetvā aniccato disvā aniccato vuṭṭhāti, tassa vuṭṭhānagāminivipassanā animittā nāma hoti. Yo dukkhato pariggahetvā dukkhato disvā dukkhato vuṭṭhāti, tassa appaṇihitā nāma. Yo anattato pariggahetvā anattato disvā anattato vuṭṭhāti, tassa suññatā nāma. Tattha animittavipassanāya maggo animitto nāma, animittamaggassa phalam animittam nāma, animittaphalasangāhāpattisahaṅgāte phasse phusante “animitto phasso phusati”ti vuccati. Appaṇihitasuññatesupi eseva nayo. Āgamaniyena kathite pana suññato vā phasso animitto vā phasso appaṇihito vā phasso vikappo āpajjeyya, tasmā saguṇena (3.0136) ceva ārammaṇena ca kathetabbam. Evañhi tayo phassā phusantīti sameti.

Vivekaninnanti-ādīsu nibbānam viveko nāma. Tasmim viveke ninnam onatanti vivekaninam. **Vivekappaṇanti** aññato agantvā yena viveko, tena vaṅkam viya hutvā ṭhitanti vivekappaṇam. Yena viveko, tena patamānam viya ṭhitanti **vivekappaṇam**.

7. Godattasuttavaṇṇanā

349. Sattame **nānatthā ceva nānābyañjanā cāti** byañjanampi nesaṃ nānam,

atthopi. Tattha byañjanassa nānatā pākaṭā. Attho pana appamāṇā cetovimutti bhūmantarato mahaggaṭā hoti rūpāvacarā, ārammaṇato sattapaṇṇatti-ārammaṇā. Ākiñcaññā bhūmantarato mahaggaṭā arūpāvacarā, ārammaṇato navattabbārammaṇā. Suññatā bhūmantarato kāmāvacarā, ārammaṇato saṅkhārārammaṇā. Vipassanā hi ettha suññatāti adhippetā. Animittā bhūmantarato lokuttarā, ārammaṇato nibbānārammaṇā.

Rāgo kho bhante pamāṇakaraṇoti-ādīsu yathā pabbatapāde pūtipaṇṇakasaṭa-udakaṃ nāma hoti kāḷavaṇṇaṃ, oloketānaṃ byāmasatagambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādottharaṇamattampi na hoti; evameva yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te “ettako ayan”ti puggalassa pamāṇaṃ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Yāvatā kho bhante appamāṇā cetovimuttiyoti yattakā appamāṇā cetovimuttiyo. Kittakā pana tā? Cattāro brahmavihārā, cattāro maggā, cattāri phalānīti dvādasa. Tatra brahmavihārā pharaṇa-appamāṇatāya appamāṇā, sesā pamāṇakāraṇānaṃ kilesānaṃ abhāvena nibbānampi appamāṇameva, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ. **Akuppā**ti arahattaphalacetovimutti. Sā hi tāsamaṃ sabbajetṭhikā, tasmā (3.0137) “aggamakkhāyati”ti vuttā. **Rāgo kho bhante kiñcananti** rāgo uppajjitvā puggalaṃ kiñcati maddati palibundhati, tasmā kiñcananti vutto. Manussā kira goṇehi khalaṃ maddāpentā “kiñcehi kapila kiñcehi kāḷakā”ti vadanti. Evaṃ maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo. **Dosamohesupī**seva nayo.

Ākiñcaññā cetovimuttiyo Nāma nava dhammā ākiñcaññāyatanaṃ maggaphalāni ca. Tattha ākiñcaññāyatanaṃ kiñcanaṃ ārammaṇaṃ assa natthīti **ākiñcaññaṃ**. **Maggaphalāni**

kiñcanānaṃ maddanapalibundhanakilesānaṃ natthitāya ākiñcaññaṇi, nibbānampi ākiñcaññaṃ, cetovimutti pana na hoti, tasmā na gahitaṃ.

Rāgo kho bhante nimittakaraṇoti-ādīsu yathā nāma dvinnaṃ kulānaṃ sadisā dve vacchakā honti. Yāva tesam lakkhaṇaṃ na kataṃ hoti, tāva “ayaṃ asukaku-lassa vacchako, ayaṃ asukakulassā”ti na sakkā hoti jānituṃ. Yadā pana tesam tisulādīsu aññataraṃ lakkhaṇaṃ kataṃ hoti, tadā sakkā hoti jānituṃ. Evameva yāva puggalassa rāgo nuppajjati, tāva na sakkā hoti jānituṃ “ariyo vā puthujjano vā”ti. Rāgo panassa uppajjamānova “sarāgo nāma ayaṃ puggalo”ti sañjānananimittam karonto viya uppajjati, tasmā nimittakaraṇoti vutto. **Dosamohesupi** eseva nayo.

Animittā cetovimuttiyo nāma terasa dhammā vipassanā, cattāro āruppā, cattāro maggā, cattāri phalāni. Tattha vipassanā niccanimittam sukhanimittam attanimittam ugghāṭetīti **animittā** nāma. Cattāro āruppā rūpanimittassa abhāvā animittā nāma. Maggaphalāni nimittakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena animittāni, nibbānampi animittameva, tam pana cetovimutti na hoti, tasmā na gahitaṃ. Atha kasmā suññatā cetovimutti na gahitāti? Sā “suññā rāgenā”ti-ādivacanato sabbattha anupaviṭṭhāva, tasmā visum na gahitāti.

Ekatthāti (3.0138) ārammaṇavasena ekatthā “appamāṇam ākiñcaññaṃ suññatam animittan”ti hi sabbānetāni nibbānasseva nāmāni. Iti iminā pariyāyena ekatthā. Aññasmiṃ pana ṭhāne appamāṇāpi hoti, aññasmiṃ ākiñcaññaṃ, aññasmiṃ suññatā, aññasmiṃ animittāti iminā pariyāyena nānābyañjanāti.

8. Nigaṇṭhanāṭaputtasuttavaṇṇanā

350. Aṭṭhame **tenupasaṅkamīti** sayam āgatāgamo viññātasāsano anāgāmī ariyasāvako samāno kasmā naggabhoggaṃ nissirikaṃ nigaṇṭhaṃ upasaṅkamīti? Upavādamocanatthañceva vādāropanatthañca. Nigaṇṭhā kira “samaṇassa gotamassa sāvakā thaddhakhadirakhāṇukasadisā, kenaci saddhiṃ paṭisanthārampi na karonti”ti upavadanti, tassa upavādassa mocanatthañca, “vādañcassa ārope-ssāmī”ti upasaṅkami. **Na khvāham ettha bhante bhagavato saddhāya gacchāmīti** yassa ñāṇena asacchikataṃ hoti. So “evaṃ kiretan”ti aññassa saddhāya gaccheyya, mayā pana ñāṇenetam sacchikataṃ, tasmā nāham ettha bhagavato saddhāya gacchāmīti dīpento evamāha.

Ulloketvāti kāyaṃ unnāmetvā kucchim nīharitvā gīvaṃ paggayha sabbam disam pekkhamāno ulloketvā. **Bādhetaḥham maññeyyāti** yathā vinivijjhitvā na nikkhamati, evam paṭibāhitabham maññeyya bandhitabham vā. **Sahadhammikāti** sakāraṇā. **Atha mam paṭihareyyāsi saddhiṃ nigaṇṭhaparisāyāti** etesam atthe ñāte atha me nigaṇṭhaparisāya saddhiṃ abhigaccheyyāsi, paṭihārassa me santikaṃ āgantvā attano āgatabhāvaṃ jānāpeyyāsīti attho. **Eko pañhoti** eko pañhamaggo, ekaṃ pañhagavesananti attho. **Eko uddesoti** ekaṃ nāma kinti? Ayaṃ eko uddeso. **Ekaṃ veyyākaraṇanti** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti (khu. pā. 4.1; a. ni. 10.27) idaṃ ekaṃ veyyākaraṇam. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

9. Acelakassapasuttavaṇṇanā

351. Navame (3.0139) **kīvaciraṃ pabbajitassāti** kīvaciro kālo pabbajitassāti attho. **Uttari manussadhammāti** manussadhammo nāma dasakusalakammapathā, tato manussadhammato uttari. **Alamariyañāṇadassanavisesoti** ariyabhāvaṃ kātuṃ samatthatāya alamariyoti saṅkhāto ñāṇadassanaviseso. **Naggeyyāti** nagga-bhāvato. **Muṇḍeyyāti** muṇḍabhāvato. **Pavaḷanipphoṭanāyāti** pavaḷanipphoṭanato, bhūmiyaṃ nisīdantassa ānisadaṭṭhāne laggānaṃ paṃsurajavālikānaṃ phoṭa-natthaṃ gahitamorapiñchamattatoti attho.

10. Gilānadassanasuttavaṇṇanā

352. Dasame **ārāmadevatāti** pupphārāmaphalārāmesu adhivatthā devatā. **Vana-devatāti** vanasaṇḍesu adhivatthā devatā. **Rukkhadevatāti** mattarājakāle vessa-vaṇo ca devatāti evaṃ tesu tesu rukkhesu adhivatthā devatā. **Osadhitiṇavanappa-tīsūti** harītakāmalakī-ādīsu muñjapabbajādīsu vanajeṭṭharukkhesu ca adhivatthā devatā. **Samgammāti** sannipatitvā. **Samāgammāti** tato tato samāgantvā. **Paṇidhe-hīti** patthanāvasena ṭhapehi. **Ijjhissati sīlavato cetopaṇidhīti** samijjhissati sīlavan-tassa cittapatthanā. **Dhammikoti** dasakusaladhammasamannāgato agatigamanarahito. **Dhammarājāti** tasseva vevacanaṃ, dhammena vā laddharajjattā dhamma-rājā. **Tasmāti** “yasmā tena hi, ayyaputta, amhepi ovadāhi”ti vadatha, tasmā. **Appaṭi-vibhattanti** “idaṃ bhikkhūnaṃ dassāma, idaṃ attanā bhuñjissāmā”ti evaṃ avi-bhattaṃ bhikkhūhi saddhiṃ sādharmaṇameva bhavissatīti.

Cittasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Gāmaṇisaṃyuttaṃ

1. Caṇḍasuttavaṇṇanā

353. Gāmaṇisaṃyuttassa (3.0140) paṭhame **caṇḍo gāmaṇīti** dhammasaṅgāha-kattherehi caṇḍoti gahitanāmo eko gāmaṇi. **Pātukarotīti** bhaṇḍantaṃ paṭibha-ṇḍanto akkosantaṃ paccakkosanto paharantaṃ paṭipaharanto pākaṭaṃ karotīti dasseti. **Na pātukarotīti** akkuṭṭhopi pahaṭopi kiñci paccanīkaṃ akarontoti dasseti.

2. Tālapuṭasuttavaṇṇanā

354. Dutiye **tālapuṭoti** evaṃnāmako. Tassa kira bandhanā pamuttatālapakka-vaṇṇo viya mukhavaṇṇo vippasanno ahosi, tenassa tālapuṭoti nāmaṃ akaṃsu.

Svāyaṃ abhinīhārasampanno pacchimabhavikapuggalo. Yasmaṃ pana paṭisandhi nāma aniyatā ākāse khittadaṇḍasadisā, tasmā esa naṭakule nibbatti. Vuḍḍhippatto pana naṭasippe aggo hutvā sakalajambudīpe pākaṭo jāto. Tassa pañca sakaṭasatāni pañca mātugāmasatāni parivāro, bhariyāyapissa tāvatakāvāti mātugāmasahassena ceva sakaṭasahassena ca saddhiṃ yaṃ yaṃ nagaraṃ vā nigamaṃ vā pavisati, tatthassa puretameva satahassamaṃ denti. Samajjavesamaṃ gaṇhitvā pana mātugāmasahassena saddhiṃ kiḷamaṃ karontassa yaṃ hatthūpaga-pādūpagādi-ābharaṇajātaṃ khipanti, tassa pariyanto natthi. So taṃdivasaṃ mātugāmasahassaparivārito rājagahe kiḷamaṃ katvā paripakkañāṇattā saparivārova yena bhagavā tenupasaṅkami.

Saccālikenāti saccena ca alikena ca. **Tiṭṭhatetanti** tiṭṭhatu etaṃ. **Rajanīyāti** rāga-ppaccayā mukhato pañcavaṇṇasuttaniharaṇavātavuṭṭhidassanādayo añṇe ca kāmāssādasamaṃyuttākāradassanakā abhinayā. **Bhiyyosomattāyāti** adhikappamā-ṇattāya. **Dosanīyāti** dosappaccayā hatthapādacchedādidassanākārā. **Mohanīyāti** mohappaccayā udakaṃ gahetvā telakaraṇaṃ, telaṃ gahetvā udakakaraṇanti eva-mādayo māyāpabhedā.

Pahāso (3.0141) **nāma nirayoti** visuṃ pahāsanāmakko nirayo nāma natthi, avīcī-sseva pana ekasmiṃ koṭṭhāse naccantā viya gāyantā viya ca naṭavesamaṃ gahetvāva paccanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Nāhaṃ, bhante, etaṃ rodāmīti** ahaṃ, bhante, etaṃ bhagavato byākaraṇaṃ na rodāmīti evaṃ sakammakavasenettha attho veditabbo, na assuvimocanamattena. “Mataṃ vā ammarodanti”ti-ādayo cettha añṇepi vohārā veditabbā.

3-5. Yodhājīvasuttādivaṇṇanā

355-357. Tatiye **yodhājīvoti** yuddhena jīvikaṃ kappanako dhammasaṅgāhaka-ttherehi evaṃ gahitanāmo. **Ussahati vāyamatīti** ussāhaṃ vāyāmaṃ karoti. **Pariyā-pādentīti** maraṇaṃ paṭipajjāpenti. **Dukkaṭanti** duṭṭhu kataṃ. **Duppaṇihitanti** duṭṭhu ṭhapitaṃ. **Parajito nāma nirayoti** ayampi na visuṃ eko nirayo, avīcīsseva pana ekasmiṃ koṭṭhāse pañcāvudhasannaddhā phalakahatthā hatthi-assarathe āruya saṅgāme yujjhantā viya paccanti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Catutthapañcame-supi eseva nayo.

6. Asibandhakaputtasuttavaṇṇanā

358. Chaṭṭhe **pacchābhūmakāti** pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukāti** sakama-ṇḍaluno. **Sevālamālikāti** pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhikabhāvajānanatthāya mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakāti** sāyaṃ-pātaṃ udakaṃ orohanakā. **Uyyāpentīti** upari yāpenti. **Saññāpentīti** sammāñāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentīti** parivāretvā ṭhitā “gaccha, bho, brahmalokaṃ, gaccha, bho, brahmalokan”ti vadantā saggaṃ pavesenti. **Anuparisakkeyyāti** anu-parigaccheyya. **Ummujjāti** ummujja uṭṭhaha. **Thalamuplavāti** thalamabhiruha. **Tatra**

yāssāti tatra yā bhaveyya. **Sakkharā vā kaṭhalā vāti** sakkharā ca kaṭhalā ca. **Sā adhogāmi assāti** sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmi bhaveyya. **Adhogacchāti** heṭṭhā gaccha.

7. Khettūpamasuttavaṇṇanā

359. Sattame (3.0142) **jaṅgalanti** thaddhaṃ na mudu. **Ūsaranti** sañjātaṇaṃ. **Pāpabhūmīti** lāmakabhūmibhāgaṃ. **Maṃdīpāti**-ādīsu ahaṃ dīpo patitṭhā etesanti maṃdīpā. Ahaṃ leṇo allīyanaṭṭhānaṃ etesanti **maṃleṇā**. Ahaṃ tāṇaṃ rakkhā etesanti **maṃtāṇā**. Ahaṃ saraṇaṃ bhayaṇāsaṇaṃ etesanti **maṃsaraṇā**. **Viharanti** Ti maṃ evaṃ katvā viharanti.

Gobhattampīti dhaññaphalassa abhāvena lāyitvā kalāpakalāpaṃ bandhitvā ṭhapitaṃ gimhakāle gunnampi khādanaṃ bhavissatīti attho. **Udakamaṇikoti** kucchiyaṃ maṇikamekhalāya evaṃ laddhanāmo bhājanaviseso. **Ahārī aparihārīti** udakaṃ na harati na pariharati, na pariyādiyatīti attho. Iti imasmiṃ sutte sakkaccadhammadesanāva kathitā. Buddhānañhi asakkaccadhammadesanā nāma natthi. Sīhasamānavuttino hi buddhā, yathā sīho pabhinnavaravāraṇassapi sasabīḷārādīnampi gahaṇatthāya ekasadisameva vegāṃ karoti, evaṃ buddhāpi ekassa desentāpi dvinnaṃ bahūnaṃ bhikkhuparisāya bhikkhuni-upāsaka-upāsikāparisāyapi titthiyānampi desentā sakkaccameva desenti. Catasso pana parisā saddahitvā okappetvā suṇantīti tāsāṃ desanā sakkaccadesanā nāma jātā.

8. Saṅkhadhamasuttavaṇṇanā

360. Aṭṭhame **yaṃbahulaṃ yaṃbahulanti** iminā nigaṇṭho attanāva attano vādaṃ bhindati. Tasmā bhagavā **evaṃ sante na koci āpāyikoti**-ādimāha. Purimāni pana cattāri padāni diṭṭhiyā paccayā honti. Tasmā tesupi ādīnavaṃ dassento **idha, gāmaṇi, ekacco satthā evaṃvādī hotīti**-ādimāha. Tattha **ahampamhīti** ahampi amhi.

Mettāsahagatenāti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ saddhiṃ bhāvanāna-yena visuddhimagge vuttameva. **Seyyathāpi, gāmaṇi, balavā saṅkhadhamoti**-ādi pana idha apubbaṃ. Tattha **balavāti** balasampanno. **Saṅkhadhamoti** saṅkhadhamako. **Appakasirenāti** akicchena adukkheṇa. Dubbalo hi saṅkhadhamo saṅkhaṃ dhamantopi (3.0143) na sakkoti catasso disā sarena viññāpetuṃ, nāssa saṅkhasaddo sabbato pharati, balavato pana vipphāriko hoti, tasmā “balavā”ti āha.

Mettāya cetovimuttiyāti ettha “mettā”ti vutte upacāropi appanāpi vaṭṭati, “cetovimutti”ti vutte pana appanāva vaṭṭati. **Yaṃ pamāṇakataṃ kammanti** pamāṇakataṃ kammaṃ nāma kāmāvacaraṃ vuccati, appamāṇakataṃ kammaṃ nāma rūpāvacaraṃ. Tañhi pamāṇaṃ atikkamitvā odhisaka-anodhisakadisāpharaṇavasena vaḍḍhetvā katattā appamāṇakatanti vuccati.

Na taṃ tatrāvasissati, na taṃ tatrāvatiṭṭhatiti taṃ kāmāvacarakammaṃ tasmim rūpārūpāvacarakamme na ohīyati na tiṭṭhati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Taṃ kāmāvacarakammaṃ tassa rūpārūpāvacarakammassa antarā laggituṃ vā ṭhātuṃ vā rūpārūpāvacarakammaṃ pharivā pariyādiyivā attano okāsaṃ gahetvā patiṭṭhātuṃ vā na sakkoti. Atha kho rūpārūpāvacarakammameva kāmāvacaraṃ mahogho viya parittaṃ udakaṃ pharivā pariyādiyivā attano okāsaṃ katvā tiṭṭhati, tassa vipākaṃ paṭibāhitvā sayameva brahmasahabyataṃ upanetīti. Iti idaṃ suttaṃ ādimhi kilesavasena vuṭṭhāya avasāne brahmavihāravasena gahitattā yathānusandhināva gataṃ.

9. Kulasuttavaṇṇanā

361. Navame **dubbhikkhā**ti dullabhabhikkhā. **Dvīhitikā**ti “jīvissāma nu kho na nu kho”ti evaṃ pavatta-īhitikā. “Duhitikā”tipi pāṭho. Ayameva attho. Dukkā īhiti ettha na sakkā koci payogo sukkena kātunti **duhitikā**. Tattha tattha matamanussānaṃ vippakiṇṇāni setāni aṭṭhikāni etthāti **setaṭṭhikā**. **Salākāvuttā**ti salākamattavuttā, yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākamattameva ahosi, phale na janayatīti attho.

Uggilitunti (3.0144) dve ante mocetvā kathetuṃ asakkonto uggilituṃ bahi nīharituṃ na sakkhīti. **Ogilitunti** pucchāya dosaṃ disvā hāretuṃ asakkonto ogilituṃ anto pavesetuṃ na sakkhīti.

Ito so gāmaṇi ekanavutikappeti bhagavā kathayamānova yāva nikkhanto nāsikavāto na puna pavisati, tāvatakena kālena ekanavutikappe anussari “atthi nu kho kiñci kule pakkabhikkhādānena upahatapubban”ti parijānanatthaṃ. Athekampi apassanto “ito so, gāmaṇi”ti-ādimāha. Idāni dānādīnaṃ ānisaṃsaṃ kathento **atha kho yāni tāni kulāni aḍḍhānī**ti dhammadesanaṃ ārabhi. Tattha **dānasambhūtānī**ti dānena sambhūtāni nibbattāni. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha pana **saccaṃ nāma** saccavāditā. **Sāmaññaṃ nāma** sesasīlaṃ. **Vikiratīti** ayogena vaḷaṅjento vippakirati. **Vidhamatīti** dhamento viya nāseti. **Viddhamsetīti** nāseti. **Aniccatāti** hutvā abhāvo bahunāpi kālena saṅgatānaṃ khaṇeneva antaradhānaṃ.

10. Maṇicūḷakasuttavaṇṇanā

362. Dasame **taṃ parisāṃ etadvocā**ti tassa kira evaṃ ahosi “kulaputtā pabbajantā puttadārañceva jātarūparajatañca pahāyeva pabbajanti, na ca sakkā yaṃ pahāya pabbajitā, taṃ tehi gahetun”ti nayaggāhe ṭhatvā “mā ayyo”ti-ādivacanaṃ avoca. **Ekaṃsenetanti** etaṃ pañcakāmaguṇakappaṇaṃ assamaṇadhammo asakya-puttiyadhammoti ekaṃsena dhāreyyāsi.

Tiṇanti senāsanacchadanatiṇaṃ. **Pariyesitabbanti** tiṇacchadane vā iṭṭhakacchadane vā gehe palujjante yehi taṃ kārītaṃ, tesam̐ santikaṃ gantvā “tumhehi kārītasenāsanam̐ ovassati, na sakkā tattha vasitun”ti ācikkhitabbaṃ. Manussā sakkontā karissanti, asakkontā “tumhe vaḍḍhakiṃ gahetvā kārāpetha, mayaṃ te saññāpessāmā”ti vakkhanti. Evaṃ vutte kāretvā tesam̐ ācikkhitabbaṃ. Manussā vaḍḍhakīnaṃ dātābbaṃ dassanti. Sace āvāsasāmikā natthi, aññesampi bhikkhācāravattena ārocetvā kāretuṃ vaṭṭati. Idaṃ sandhāya “pariyesitabban”ti vuttaṃ.

Dārunti (3.0145) senāsane gopānasi-ādīsu palujjamānesu tadatthāya dāruṃ. **Sakaṭanti** gihivikataṃ katvā tāvakālikasakaṭaṃ. Na kevalañca sakaṭameva, aññampi vāsipharasukuddālādi-upakaraṇaṃ evaṃ pariyesituṃ vaṭṭati. **Purisoti** hatthakammavasena puriso pariyesitabbo. Yaṃkiñci hi purisaṃ “hatthakammaṃ, āvuso, katvā dassasī”ti vatvā “dassāmi, bhante,”ti vutte “idañcidañca karohī”ti yaṃ icchati, taṃ kāretuṃ vaṭṭati. **Na tvevāhaṃ, gāmaṇi, kenaci pariyāyenāti** jātarūparajataṃ panāhaṃ kenacipi kāraṇena pariyesitabbanti na vadāmi.

11. Bhadrakasuttavaṇṇanā

363. Ekādasame **mallesūti** evaṃnāmake janapade. **Vadhenāti** māraṇena. **Jāniyāti** dhanajāniyā. **Akālīkena pattenāti** na kālantarena pattena, kālaṃ anatikkamitvāva pattenāti attho. **Ciravāsī nāma kumāro**ti evaṃnāmako tassa putto. **Bahi āvasathe paṭivasatīti** bahinagare kiñcīdeva sippaṃ uggaṇhanto vasati. Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathitaṃ.

12. Rāsiyasuttavaṇṇanā

364. Dvādasame **rāsiyoti** rāsīṃ katvā pañhassa pucchitattā rāsiyoti evaṃ dhammasaṅgāhakattherehi gahitaṇāmo. **Tapassinti** tapanissitakaṃ. **Lūkhajīvinti** lūkhajīvikaṃ. **Antāti** koṭṭhāsā. **Gāmoti** gāmmo. Gammotipi pāṭho, gāmaṃvāsīnaṃ dhammoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathānuyogo, sarīradukkharāṇanti attho.

Kasmā panettha kāmasukhallikānuyogo gahito, kasmā attakilamathānuyogo, kasmā majjhimā paṭipadāti? Kāmasukhallikānuyogo tāva kāmabhogīnaṃ dassanattam̐ gahito, attakilamathānuyogo tapanissitakānaṃ, majjhimā paṭipadā tiṇṇaṃ nijjaravatthūnaṃ dassanattam̐ gahitā. Kiṃ etesaṃ dassane payojananti? Ime dve ante pahāya tathāgato majjhimāya paṭipadāya sammāsambodhiṃ patto. So kāmabhoginopi na sabbe garahati na pasaṃsati, tapanissitakepi na sabbe garahati na (3.0146) pasaṃsati, garahitabbayuttakeyeva garahati, pasaṃsitabbayuttake pasaṃsatīti imassatthassa pakāsaṇaṃ etesaṃ dassane payojananti vedītabbaṃ.

Idāni tamatthaṃ pakāsentō **tayo khome, gāmaṇi, kāmabhoginoti-ādimāha**. Tattha **sāhasenāti** sāhasikakammaṇa. **Na saṃvibhajātīti** mittasahāyasandiṭṭhasambhattānaṃ saṃvibhāgaṃ na karoti. **Na puññāni karotīti** anāgatabhavassa pacca-

yabhūtāni puññāni na karoti. **Dhammādhammenā**ti dhammena ca adhammena ca. **Thānehīti** kāraṇehi. **Sacchikarotīti** kathaṃ attānaṃ ātāpento paritāpento sacchikaroti? Caturaṅgavīriyavasena ca dhutaṅgavasena ca. **Tisso sandiṭṭhikā nijjarāti** ettha ekopi maggo tiṅṅaṃ kilesānaṃ nijjaraṇatāya tisso nijjarāti vuttoti.

13. Pāṭaliyasuttavaṇṇanā

365. Terasame **dūteyyānīti** dūtakammāni paṇṇāni ceva mukhasāsanāni ca. **Pāṇātipātañcāhanti** idaṃ kasmā āradhmaṃ? Na kevalaṃ ahaṃ māyaṃ jānāmi, aññampi idañcidañca jānāmīti sabbaññubhāvadassanattaṃ āradhmaṃ. **Santi hi, gāmaṇi, eke samaṇabrāhmaṇāti** idaṃ sesasamaṇabrāhmaṇānaṃ laddhiṃ dassetvā tassā pajahāpanattaṃ āradhmaṃ.

Mālī kuṇḍalīti mālāya mālī, kuṇḍalehi kuṇḍalī. **Itthikāmehīti** itthīhi saddhiṃ kāmā itthikāmā, tehi itthikāmehi. **Āvasathāgāranti** kulagharassa ekasmiṃ thāne ekeka-sseva sukhanivāsattāya kataṃ vāsāgāraṃ. **Tenāhaṃ yathāsatti yathābalaṃ saṃvibhajāmīti** tassāhaṃ attano satti-anurūpena ceva balānurūpena ca saṃvibhāgaṃ karomi. **Alanti** yuttaṃ. **Kaṅkhaniye thāneti** kaṅkhitabbe kāraṇe. **Cittasamādhinti** tasmiṃ dhammasamādhismiṃ thito tvaṃ saha vipassanāya catunnaṃ maggānaṃ vasena cittasamādhiṃ sace paṭilabheyyāsīti dasseti. **Apaṇṇakatāya mayhanti** ayaṃ paṭipadā mayhaṃ apaṇṇakatāya anaparādhakatāya eva saṃvattatīti attho. **Kaṭaggāhoti** jayaggāho.

Ayaṃ kho, gāmaṇi, dhammasamādhi, tatra ce tvaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsīti ettha **dhammasamādhīti** dasakusalakammappathadhammā, **cittasamādhīti** saha vipassanāya (3.0147) cattāro maggā. Atha vā “pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati”ti (a. ni. 5.26) evaṃ vuttā pāmojjapītipassaddhisukhasamādhisaṅkhātā pañca dhammā dhammasamādhi nāma, cittasamādhi pana saha vipassanāya cattāro maggāva. Atha vā dasakusalakammappathā cattāro brahmavihārā cāti ayaṃ dhammasamādhi nāma, taṃ dhammasamādhiṃ pūrentassa uppannā citta-kaggatā cittasamādhi nāma. **Evaṃ tvaṃ imaṃ kaṅkhādhammaṃ pajaheyyāsīti** evaṃ tvaṃ imasmiṃ vuttappabhede dhammasamādhismiṃ thito sace evaṃ cittasamādhiṃ paṭilabheyyāsi, ekaṃsenetaṃ kaṅkhaṃ pajaheyyāsīti attho. Sesā sabbattha vuttanayamevāti.

Gāmaṇisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Asaṅkhatasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1-11. Kāyagatāsatisuttādivaṇṇanā

366-376. Asaṅkhatasam̐yutte (3.0148) **asaṅkhatanti** akataṃ. **Hitesināti** hitaṃ esantena. **Anukampakenāti** anukampamānena. **Anukampaṃ upādāyāti** anukampaṃ cittaṃ pariggahetvā, paṭiccātipi vuttaṃ hoti. **Kataṃ vo taṃ mayāti** taṃ mayā imaṃ asaṅkhatañca asaṅkhatamaggañca desentena tumhākaṃ kataṃ. Ettakameva hi anukampakassa satthu kiccaṃ, yadidaṃ aviparītadhammadesanā. Ito paraṃ pana paṭipatti nāma sāvakānaṃ kiccaṃ. Tenāha **etāni, bhikkhave, rukkhamūlāni ...pe... amhākaṃ anusāsanīti** iminā rukkhamūlasenāsanam̐ dasseti. **Suññāgārānīti** iminā janavivittaṃ ṭhānaṃ. Ubhayena ca yogānurūpaṃ senāsanam̐ ācikkhati, dāyajjaṃ niyyātetī.

Jhāyathāti ārammaṇūpanijjhānena aṭṭhatimsārammaṇāni, lakkhaṇūpanijjhānena ca aniccādito khandhāyatanādīni upanijjhāyatha, samathañca vipassanañca vaḍḍhethāti vuttaṃ hoti. **Mā pamādatthāti** mā pamajjittha. **Mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthāti** ye hi pubbe daharakāle arogakāle sattasappāyādisampattikāle satthu sammukhībhāvakāle ca yonisomanasikārarahitā rattindivaṃ maṅkulabhattaṃ hutvā seyyasukhaṃ middhasukhaṃ anubhontā pamajjanti, te pacchā jarākāle rogakāle maraṇakāle vipattikāle satthu parinibbutakāle ca taṃ pubbe pamādavihāraṃ anussarantā sappāṭisandhikālakiriyañca bhāriyaṃ sampassamānā vippaṭisārino honti. Tumhe pana tādīsā mā ahuvatthāti dassento āha “mā pacchā vippaṭisārino ahuvatthā”ti.

Ayaṃ vo amhākaṃ anusāsanīti ayaṃ amhākaṃ santikā “jhāyatha mā pamādatthā”ti tumhākaṃ anusāsanī, ovādoti vuttaṃ hoti.

2. Dutiyavaggo

1-33. Asaṅkhatasuttādivaṇṇanā

377-409. **Kāye** (3.0149) **kāyānupassīti-ādīsū** yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato vakkhāma.

Anatanti-ādīsū taṇhānatiyā abhāvena anataṃ. Catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavaṃ**. Paramatthasaccatāya **saccaṃ**. Vaṭṭassa parabhāgaṭṭhena **pāraṃ**. Saṅhaṭṭhena **nipuṇaṃ**. Suṭṭhu

duddasatāya **sududdasaṃ**. Jarāya ajaritattā **ajajjaraṃ**. Thiraṭṭhena **dhuvaṃ**. Apalujjanatāya **apalokitaṃ**. Cakkhuviññāṇena apassitabbattā **anidassanaṃ**. Taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṃ abhāvena **nippapañcaṃ**.

Santabhāvaṭṭhena **santaṃ**. Maraṇābhāvena **amataṃ**. Uttamaṭṭhena **paṇitaṃ**. Sassirikaṭṭhena **sivaṃ**. Nirupaddavatāya **khemaṃ**. Taṇhākkhayassa paccayattā **taṇhakkhayaṃ**.

Vimhāpaniyaṭṭhena accharaṃ paharitabbayuttakanti **acchariyaṃ**. Abhūtameva bhūtaṃ ajātaṃ hutvā atthīti vā **abbhutaṃ**. Niddukkhattā **anītikaṃ**. Niddukkhasabhāvattā **anītikadhammaṃ**. Vānābhāvena **nibbānaṃ**. Byābajjhābhāveneva **abyābajjhaṃ**. Virāgādhigamassa paccayato **virāgaṃ**. Paramatthasuddhitāya **suddhi**. Tīhi bhavehi muttatāya **mutti**. Kāmālayānaṃ abhāvena **anālayaṃ**. Patitṭhaṭṭhena **dīpaṃ**. Alliyitabbayuttaṭṭhena **leṇaṃ**. Tāyanaṭṭhena **tāṇaṃ**. Bhayasaraṇaṭṭhena **saraṇaṃ**, bhayanāsananti attho. Paraṃ ayaṇaṃ gati patitṭhāti **parāyaṇaṃ**. Sesa-mettha vuttanayamevāti.

Asaṅkhatasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Abyākatasaṃyuttaṃ

1. Khemāsuttavaṇṇanā

410. Abyākatasaṃyuttassa (3.0150) paṭhame **khemāti** gihikāle bimbisārassa upāsikā saddhāpabbajitā mahātherī “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvikanāṃ bhikkhunīnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ khemā”ti evaṃ bhagavatā mahāpaññatāya etadagge ṭhapitā. **Paṇḍitāti** paṇḍiccena samannāgatā. **Viyattāti** veyyattiyena samannāgatā. **Medhāvinīti** medhāya paññāya samannāgatā. **Bahussutāti** pariya-ttibāhusaccenapi paṭivedhabāhusaccenapi samannāgatā.

Gaṇakoti acchiddakagaṇanāya kusalo. **Muddikoti** aṅgulimuddāya gaṇanāya kusalo. **Saṅkhāyakoti** piṇḍagaṇanāya kusalo. **Gambhīroti** caturāsītiyojanasahassagambhīro. **Appameyyoti** āḷhakagaṇanāya appameyyo. **Duppariyogāhoti** āḷhakagaṇanāya pamāṇagahaṇatthaṃ durogāho. **Yena rūpena tathāgatanti** yena rūpena dīgho rasso sāmo odātoti sattasaṅkhātamaṃ tathāgataṃ paññapeyya. **Tamaṃ rūpaṃ tathāgatassa pahīnanti** tamaṃ vuttappakārarūpaṃ samudayappahānena sabbaññutathāgatassa pahīnaṃ. **Rūpasāṅkhāya vimuttoti** āyatimaṃ rūpassa anuppattiyā rūpārūpakotṭhāsenapi evarūpo nāma bhavissatīti vohārassapi paṭipassaddhattā rūpaṇṇattiyāpi vimutto. **Gambhīroti** ajjhāsaya gambhīratāya ca guṇagambhīratāya ca gambhīro. Tassa evaṃ guṇagambhīrassa sato sabbaññutathāgatassa yaṃ upādāya sattasaṅkhāto tathāgatoti paññatti hoti, tadabhāvena tassā paññattiyā abhāvaṃ passantassa ayaṃ sattasaṅkhāto **hoti tathāgato paraṃ maraṇāti** idaṃ vacanaṃ na upeti na yujjati, **na hoti tathāgato paraṃ maraṇāti**-ādivacanampi na

upeti na yujjatīti attho.

Samsandissatīti ekaṃ bhavissati. **Samessatīti** nirantaraṃ bhavissati. **Na virodhaya-**
yissatīti na viruddhaṃ padaṃ bhavissati. **Aggapadasminti** desanāya. Desanā hi
idha aggapadanti adhippetā.

2. Anurādhasuttavaṇṇanā

411. Dutiyaṃ (3.0151) **khandhiyavagge** vitthāritameva, abyākatādhikārato pana
idha vuttaṃ.

3-8. Paṭhamasāriputtakoṭṭhikasuttādivaṇṇanā

412-417. Tatiye **rūpagatametanti** rūpamattametaṃ. Ettha rūpato añño koci satto
nāma na upalabbhati, rūpe pana sati nāmamattaṃ etaṃ hotīti dasseti. **Vedanāgata-**
metanti-ādīsipi eseva nayo. **Ayaṃ kho āvuso hetūti** ayaṃ rūpādīni muñcitvā anu-
palabbhiyasabhāvo hetu, yenetam abyākataṃ bhagavatāti. Catutthādīni uttāna-
tthāneva.

9. Kutūhalasālāsuttavaṇṇanā

418. Navame **kutūhalasālāyanti** kutūhalasālā nāma paccekasālā natthi, yattha
pana nānātitthiyā samaṇabrāhmaṇā nānāvidhaṃ kathaṃ pavattenti, sā bahūnaṃ
“ayaṃ kiṃ vadati, ayaṃ kiṃ vadatī”ti kutūhaluppavattiṭṭhānato kutūhalasālāti
vuccati. **Dūrampi gacchatīti** yāva ābhassarabrahmalokā gacchati. **Imañca kāyaṃ**
nikkhipatīti cuticittena nikkhipati. **Anupapanno hotīti** cutikkhaṇeyeva paṭisandhici-
tassa anuppannattā anupapanno hoti.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

419. Dasame **tesametaṃ saddhiṃ abhavissāti** tesam laddhiyā saddhiṃ etaṃ
abhavissa. **Anulomaṃ abhavissa ñāṇassa uppādāya sabbe dhammā anattāti** yaṃ
etaṃ “sabbe dhammā anattā”ti vipassanāñāṇaṃ uppajjati, api nu me tassa anu-
lomaṃ abhavissāti attho.

11. Sabhiyakaccānasuttavaṇṇanā

420. Ekādasame (3.0152) **etamettakena ettakamevāti** āvuso yassāpi etaṃ etta-
kena kālena “hetumhi sati rūpīti-ādi paññāpanā hoti, asati na hotī”ti byākaraṇaṃ
bhavēyya, tassa ettakameva bahu. **Ko pana vādo atikkanteti** atikkante pana atima-
nāpe dhammadesanānaye vādoyeva ko, natthi vādo, chinnā kathāti.

Abyākatasamuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sārathhappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Saḷāyatanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.